

Samenleving & Sport

Gelijkheid van kansen en sport

PROF. DR. PAUL DE KNOP EN DRS. AGNES ELLING
VRIJE UNIVERSITEIT BRUSSEL

SAMENLEVING & SPORT
Rapport op vraag van de Koning
Boudewijnstichting

Dit rapport is gerealiseerd door:

Prof. Dr. Paul De Knop en Drs. Agnes Elling
Faculteit Lichamelijke Opvoeding en Kinesithérapie
Vrije Universiteit Brussel
in opdracht van de Koning Boudewijnstichting
voor de toekomstverkennde reflectie "Samenleving & Sport"

Coördinatie voor de Stichting:

Guido KNOPS, directeur
Françoise PISSART, directeur
Paul MARECHAL, opdrachthouder
Ann DE MOL, opdrachthouder

Koning Boudewijnstichting:

Toekomstverkennde reflectie „Samenleving & Sport“
Brederodestraat 21
1000 Brussel
Tel.: 02/549 02 66
Fax: 02/511 52 21
E-mail: info@kbs-frb.be

Deze studie is verkrijgbaar bij het:

Contactcentrum van de Koning Boudewijnstichting
Postbus 96, Elsene 1 - 1050 Brussel
Tel.: 070/23 37 28 - Fax: 070/23 37 27
E-mail: publi@kbs-frb.be

Verantwoordelijke uitgever: Luc TAYART de BORMS
ISBN: 90-5130-323-8
Wettelijke depot : D/2000/2893/16
Nugi : 468
Vormgeving en druk: Graphicity - Brussel
Gerealiseerd met de steun van de Nationale Loterij
April 2000

Gelijkheid van kansen

& sport

PAUL DE KNOP - AGNES ELLING

FACULTEIT LICHAAMELIJKE OPVOEDING & KINESITHERAPIE
VRIJE UNIVERSITEIT BRUSSEL

Rapport in opdracht van de Koning Boudewijnstichting
voor haar toekomstverkennde reflectie "Samenleving & Sport"

April 2000

VOORBEREIDENDE STUDIES "Samenleving & Sport"

- Beheer en organisatie van de sport nog te verschijnen
 Paul De Knop, Departement Bewegings- en Sportwetenschappen
 Vrije Universiteit Brussel en Maurice Pieron,
 Institut Supérieur d'Education Physique, Université de Liège
- Sport en economie maart 2000
 Stefan Késenne, Faculteit Toegepaste Economische Wetenschappen
 Universiteit Antwerpen, UFSIA
- Sport: cultuur in beweging april 2000
 een verkenning van cultuurtrends in de sport
 Bart Vanreusel en Jeroen Scheerder
 Faculteit Lichamelijke Opvoeding en Kinesithérapie
 Katholieke Universiteit Leuven
- Sport: valeurs et normes nog te verschijnen
 Jean Palsterman, Faculté de Théologie
 Université Catholique de Louvain-La-Neuve
- Sport(s) et médias nog te verschijnen
 Gérard Derèze, Département Communication
 Université Catholique de Louvain-La-Neuve
- Sport et volontariat nog te verschijnen
 Hélène Levarlet en Renée Vanfraechem
 Institut Supérieur d'Education Physique et de Kinésithérapie
 Université Libre de Bruxelles
- Sport en tewerkstelling nog te verschijnen
 Marijke Taks, Faculteit Lichamelijke Opvoeding en Kinesithérapie
 Katholieke Universiteit Leuven
- Verhouding arbeid / vrije tijd en de impact op de sport nog te verschijnen
 Eric Corijn, Departement Bewegings- en Sportwetenschappen
 Vrije Universiteit Brussel
- Sport et enseignement nog te verschijnen
 Maurice Pieron, Institut Supérieur d'Education Physique
 Université de Liège
- Fysieke activiteit en gezondheid nog te verschijnen
 Ilse De Bourdeaudhuij en Jacques Bouckaert
 Vakgroep Bewegings- en Sportwetenschappen, Universiteit Gent
- Sport et environnement nog te verschijnen
 Patrick Jouret, Atelier 50, Urbanisme, Environnement,
 Communication – Bruxelles

Een beknopte vertaling in de andere taal zal beschikbaar zijn voor elk rapport.

WOORD VOORAF	6
INLEIDING	7
DEEL I: Theoretisch kader en literatuuroverzicht	9
I. Een analysekader	9
1.1 Begripsbepaling	9
1.1.1 Maatschappelijk 'gemarginaliseerde' groepen	9
1.1.2 Sociale integratie	12
1.2 Sociale integratie in en door sport	14
1.2.1 Een integratieschema voor de sport	14
1.2.2 In 'eigen' kring, met elkaar of tegen elkaar (structurele integratie in de sport)	16
1.3 Sociale mobiliteit, emancipatie en vriendschap: de integrerende werking van sport	18
1.3.1 Sport en maatschappelijke participatie	19
1.3.2 Sport en veranderende beeldvorming	20
1.3.3 Vriendschap door sport	22
1.4 Samenvatting	24
2. Sport en sociale integratie: voor iedereen hetzelfde?	25
2.1 Alloctonen	25
2.1.1 Structurele integratie (sportparticipatie)	25
2.1.2 Sociaal-culturele integratie (beeldvorming)	28
2.1.3 Sociaal-affectieve integratie (vriendschap)	30
2.1.4 Samenvattend	31
2.2 Gehandicapten	32
2.2.1 Structurele integratie	32
2.2.2 Sociaal-culturele integratie	35
2.2.3 Sociaal-affectieve integratie	36
2.2.4 Samenvattend	37
2.3 Ouderen	38
2.3.1 Structurele integratie	38
2.3.2 Sociaal-culturele integratie	40
2.3.3 Sociaal-affectieve integratie	42
2.3.4 Samenvattend	43
2.4 Homoseksuelen	44
2.4.1 Structurele integratie	45
2.4.2 Sociaal-culturele integratie	47
2.4.3 Sociaal-affectieve integratie	50
2.4.4 Samenvattend	51

DEEL II: Sociale integratie in het sportbeleid in Vlaanderen en Nederland	53
Inleiding	53
1.1. Sport als middel tot sociale integratie?	54
1.1.1. Sport en integratie van migrantenjongeren in Vlaanderen	55
1.1.2. Sport en sociale integratie in Nederlandse beleidsteksten	57
1.2. Reflectie	60
1.3. Samenvatting en beleidsimplicaties	62
DEEL III: Discussie, conclusies & beleidsaanbevelingen	65
Naar een pluriform sociaal integratiebeleid	65
1.1 Sociale integratie in en door sport: wie, wat, wanneer en waarom?	65
1.1.1 Leeftijd en validiteit	67
1.1.2 Etniciteit en seksuele voorkeur	68
1.2 Optimaal integratiebeleid?	71
1.2.1 Doelgroepenbeleid of individueel beleid?	71
1.2.2 Meerduidigheid en pluriformiteit	73
1.2.3 Isolatie van integrerende elementen?	76
1.2.4 Gemarginaliseerde groepen en sociale identiteiten	77
1.2.5 Functioneel, maar ook moreel verantwoord?	79
1.2.6 Tot slot: integratie als maatschappelijke verantwoordelijkheid	81
LITERATUUR	82

Sport speelt een belangrijke rol in het leven van veel mensen. Men spreekt van de 'versporting' van de samenleving. Sport is niet langer enkel een vrijetijdsaangelegenheid, maar heeft linken met heel veel andere aspecten en geledingen in de maatschappij en manifesteert zich op verschillende wijzen: groei van actieve en passieve sportbeoefening, toename van verschillende sportachtige activiteiten, stijging van het aantal sportaccommodaties, groeiende sportindustrie en toenemend (maatschappelijk) belang van sport voor opvoeding, gezondheid en integratie. De besmetting door het 'sportvirus' is alom: van top tot recreatie, van bedrijfsfitness tot kick-sporten, de media, het imago van producten, ...

'Sport is goed voor lichaam en geest' is een stelling waarover iedereen het eens is, maar daarnaast zijn ook heel wat negatieve aspecten te bespeuren.

Sport is geen eiland in, maar een onderdeel van de samenleving. Ontwikkelingen in de samenleving hebben grote invloed op de wijze, waarop de mensen sport kunnen of willen bedrijven. Dit houdt in dat de evoluties in de maatschappij van betekenis zijn voor de sport. Sport is ingebed in waarden, normen en gewoonten die gelden in de samenleving. Momenteel wordt in verschillende sectoren van de samenleving heel wat aandacht besteed aan waarden en normen. En de sport ontsnapt niet aan deze gestegen interesse en kritische beoordeling.

Hoe kan de sport - als vorm van menselijke ontplooiing en met een sociaal-integratieve functie - zich ontwikkelen in een veranderende samenleving?

Wat zijn de invloeden van de verschillende maatschappelijke ontwikkelingen op de sport?

Wat verwacht de ruimere samenleving, zowel actieve sporters, als passieve sporters en niet-sportievelingen van de sport?

Met deze vragen in het geheugen zal de Koning Boudewijnstichting een toekomstgerichte reflectie voeren over de relatie samenleving – sport.

Op de eerste plaats kregen verschillende onderzoeksinstellingen de opdracht van de Stichting om over diverse thema's, telkens gelinkt aan de sport, een rapport te maken op basis van bestaande studies en onderzoeken. Het voorliggend rapport is er één van, dat de gelijkheid van kansen en sport belicht.

Andere rapporten volgen met o.m. de volgende thema's: 'media en sport', 'economie en sport', 'arbeid en sport', ...

Een reeks van drie seminaries, die plaats vinden in het voorjaar van 2000 zal het toekomstverkennd proces voeden. Praktijkmensen reageren op enkele van de thematische rapporten.

Later in het voorjaar wordt een commissie 'Samenleving & Sport' opgericht. Deze commissie zal over de nodige tijd en middelen beschikken om aan de Stichting een rapport af te geven met denkpistes en aanbevelingen over de relatie tussen de samenleving en de sport.

Koning Boudewijnstichting
April 2000

In beleidsgerichte discussies over sport wordt de laatste jaren, net als op andere terreinen, aandacht gegeven aan waarden en normen, aan bepaalde betekenissen van sport voor de samenleving en andersom¹. De gevoerde discussies gaan zowel over intrinsieke aspecten van sport zoals spel en bewegen als ook over meer instrumentele kanten zoals mogelijke economische en integratieve functies van de sport. Naast aandacht voor meer negatieve tendensen als discriminatie en uitwassen binnen de (jeugd)topsport, wordt ook steeds opnieuw gewezen op de belangrijke positieve sociale betekenissen van sport binnen onze samenleving. Met name waarden als zelfontplooiing, gezondheid en sociale integratie worden frequent benadrukt (Van Bottenburg & Schuyt 1996, Kearney 1992, VWS 1996b). Vooral de bijdrage van sport aan maatschappelijke integratie en sociale cohesie wordt van groot belang gevonden in onze multiculturele en gefragmenteerde samenleving. Vraagstukken en problemen rond participatie en acceptatie van 'gemarginaliseerde' groepen zoals minderheden, ouderen en gehandicapten, staan hoog op de agenda van het welzijnsbeleid (VWS 1994). Het is dan ook niet verwonderlijk dat de betrokkenheid vanuit de overheid ten aanzien van integratie in en door sport van bepaalde sociale groeperingen in de afgelopen vijftwintig jaar - zowel in België als in andere westerse landen - enorm is toegenomen (zie bijv. Council of Europe 1995, Eitzen 1991, Schulke 1990, VWS 1996b, Zoutendijk 1992).

De 'maatschappelijke waarde' van sport is sterk toegenomen, door enerzijds een grotere actieve en passieve participatie van de gehele bevolking en anderzijds door de toenemende verbondenheid van sport met andere maatschappelijke velden zoals politiek en economie. De erkenning dat sport niet alleen een doel in zichzelf heeft (bewegen, sport en competitie is gewoon 'leuk') maar ook verscheidene sociale betekenissen en functies vervult is niet nieuw. Aan de moderne sport werden reeds vanaf haar oorsprong - veel takken van sport zijn in de 18de en 19de eeuw ontwikkeld - verschillende betekenissen verleend. Zo werd en wordt sport bijvoorbeeld gezien als een belangrijk socialisatiemiddel, waardoor maatschappelijke normen en waarden kunnen worden overgedragen. Naast het in de sportactiviteit zelf gelegen nut van deelname, kan sport dus tevens bijdragen aan buiten zichzelf gelegen positieve waarden; sport is tegelijkertijd spel en instrument (Steenbergen, De Vos & Tamboer 1992, Tamboer 1997).

De problemen rond en de aandacht voor sociale integratie van verschillende bevolkingsgroepen is gegroeid door onder andere toenemende immigratiestromen, demografische veranderingen en politieke en maatschappelijke klimaatsveranderingen (Duyvendak 1997, Taylor 1995, De Vries 1994). Door toenemende immigratie is ons land multi-cultureler geworden en door kleinere geboortecohorten en een gemiddelde langere levensduur is sprake van ontgroening en vergrijzing. De jaren zestig en de tweede feministische golf hebben bijgedragen tot politieke en maatschappelijke veranderingen. Zo bleken de categoriale voorzieningen die de verzorgingsstaat had gecreëerd voor onder andere gehandicapte en oudere mensen, ook remmend te werken ten aanzien van de emancipatie van deze groepen. Daarom worden tegenwoordig aspecten als autonomie, individualiteit en sociale integratie zowel door belangengroeperingen als ook door de overheid gestimuleerd (Gubbels 1991, Guffens 1991, Vermeulen en Penninx 1994).

Enerzijds bestaan er maatschappelijke problemen die samenhangen met de opvang, verzorging en acceptatie van verschillende groepen mensen en anderzijds ontstaan er nieuwe problemen juist vanwege een collectieve aanpak en generalisaties van groepen mensen op basis van bepaalde kenmerken. Ook in de sport spelen vraagstukken rondom de participatie en acceptatie van verschillende groepen. Door velen wordt sport echter ook gezien als één van de sectoren binnen de samenleving die juist een belangrijke bijdrage kan leveren aan sociale integratie en emancipatie. Naast het belang van sportbeoefening in het kader van de volksgezondheid heeft vooral de veronderstelde sociale functie van sport als middel tot maatschappelijke integratie, een centrale plaats gekregen binnen het politieke 'discours'. Vanwege de relatief geringe sportparticipatie van de door

1 Zo vond een onderzoek plaats in het kader van het interuniversitaire onderzoeksprogramma 'Waarden en Normen in de Sport' (WNS) van NOC*NSF, dat in 1994 is gestart n.a.v. een oproep tot publieke discussie hierover door de voormalig minister van VVC, Hedy d'Ancona (NOC*NSF 1993). Voor een overzicht van onderzoeksresultaten van WNS I, zie Steenbergen e.a. (1998).

de overheid onderscheiden maatschappelijke 'achterstandsgroepen' (zoals vrouwen, gehandicapten, minderheden, ouderen en werklozen) is het beleid voornamelijk gericht op sportstimulering. Verhoogde participatie van deze groepen aan actieve sportbeoefening en in kaderfuncties zou kunnen bijdragen tot verdere maatschappelijke participatie en integratie. Concrete gegevens hierover zijn echter nauwelijks voorhanden. Wat wordt precies bedoeld met sociale integratie? Verlopen integratieprocessen via de sport voor iedereen op dezelfde manier? Is sport ook niet bij uitstek een terrein waar sprake is van segregatie, waar onderscheid wordt gemaakt naar leeftijd, sekse en validiteit?

Ondanks de onderkenning dat sport in haar vele facetten een complex fenomeen is met paradoxaal betekenissen, worden tegelijkertijd nog vaak eenzijdige functionele relaties tussen sport, individu en maatschappij verondersteld. Vanuit de politiek lijkt soms vol verwachting naar de sport te worden gekeken als dé oplossing voor maatschappelijke vraagstukken rondom sociale integratie. Maatschappelijk gemarginaliseerde groeperingen, zoals allochtonen, vrouwen, ouderen, gehandicapten en werklozen, hebben echter in hun onderlinge relaties zeer verschillende verhoudingen tot sport. Het is bovendien nog niet zo lang geleden dat sportbeoefening een activiteit was, vrijwel uitsluitend toegankelijk voor jonge, blanke, fysiek gezonde, heteroseksuele mannen en daarmee uitermate sterk bijdroeg tot sociale differentiatie.

Mede vanwege de genoemde sportstimuleringsmaatregelen heeft er een proces plaatsgevonden van grotere 'vermaatschappijking' van sport, de sportpopulatie is tegenwoordig gedifferentieerder dan ooit. Omgekeerd en hiermee samenhangend heeft de toenemende populariteit van sport geleid tot een 'versporting' van de samenleving, de plaats van sport in de samenleving is belangrijker dan ooit. Door deze processen is ook het voorheen betrekkelijk eenduidige 'gezicht' van sport veranderd. Er kan dus niet worden gesproken van sociaal-integratieve functies of betekenissen van de sport. De ontwikkeling van sport is samengegaan met een enorme differentiatie met betrekking tot inhoud en organisatie².

Niettemin biedt sport in haar huidige verschijningsvormen zeker mogelijkheden tot sociale integratie, maar een gedifferentieerde analyse is hierbij van belang. Juist vanwege het heterogene karakter van de hedendaagse sport lijkt sportbeoefening zowel te kunnen bijdragen tot versterking als tot doorbreking van interne banden tussen verscheidene sociale groeperingen. Hiernaar is echter weinig onderzoek gedaan. Er bestaat weinig inzicht in de relatie tussen sportdeelname en sociale integratie. Bovendien is er nauwelijks gekeken naar verschillen en overeenkomsten in integratieprocessen tussen doelgroepen. Wat beschikbaar is wordt in dit rapport weergegeven.

Vraagstelling

De centrale vraag in dit overzichtsrapport is:

Wat is de relatie tussen sport en sociale integratie en in hoeverre zijn bepaalde (functionele) beleidsverwachtingen ten aanzien van de sociaal-integrerende waarde van sport gelegitimeerd?

Daarbij is een tweetal aspecten te onderscheiden.

- Ten eerste, welke relaties tussen sport en sociale integratie worden er in de literatuur en het (sport)beleid onderscheiden en in welke mate zijn de sociaal-integrerende betekenissen van sport empirisch onderbouwd? Op welke wijze zijn deze betekenissen afhankelijk van verschillende sportvormen en maatschappelijke achterstandsgroepen?
- Ten tweede, hoe verhoudt zich de sociaal-integrerende betekenis van sport tot de relatieve 'eigenheid' en 'instrumentalisatie' van sport? Oftewel, welke plaats heeft sociale integratie binnen het (theoretische) kader van 'het dubbelkarakter van sport':?

² Veelvuldig wordt gewezen op de verandering van het piramidemodel (breedte-, wedstrijd- en topsport) naar verschillende 'sportmodi' zoals topsport, wedstrijd-sport, recreatiesport, fitness-sport, avontuursport en cosmeticsport, die relatief onafhankelijk ten opzichte van elkaar bestaan (zie Crum 1991, Heineman 1986, Kurz 1986). Deze veranderingen hangen samen met een meer pluriforme waardenoriëntering in onze maatschappij (bijv. Digel 1986, Grupe 1990, Hoogendam 1996, Schulke 1990).

I. Een analysekader

In dit eerste hoofdstuk wordt een theoretisch kader uiteengezet, dat als analysekader fungeert voor het evaluatieve beleidsonderzoek en de veldstudie. Allereerst wordt ingegaan op het gehanteerde begrippenkader.

1.1 Begripsbepaling

In dit hoofdstuk wordt een theoretisch kader opgesteld, waarmee de relatie tussen sportbeoefening en sociale integratie kan worden geanalyseerd. Er worden verschillende dimensies van integratie onderscheiden. Allereerst zal echter worden ingegaan op het doelgroepenbeleid van de overheid in relatie tot sportstimulering en integratie. Er vindt een afbakening van het onderzoek plaats door enkele 'sociale variabelen' centraal te stellen.

1.1.1 Maatschappelijk 'gemarginaliseerde' groepen

Tal van sociologisch onderzoek heeft reeds gewezen op 'gemarginaliseerde' groepen in de sport. Uit onderzoek uitgevoerd door Hackez & Bodson (1991) in de Franstalige Gemeenschap van België is gebleken dat de voornaamste 'gemarginaliseerde' groepen zijn:

allochtonen/migranten, derde leeftijd, lagere socio-culturele en socio-economische groepen, vrouwen (en in het bijzonder moeders met jonge kinderen) en jongeren met een leercontract (ADEPS, 1992, 1995).

In het welzijnsbeleid van de overheid wordt onderscheid gemaakt tussen allerlei sociale groeperingen zoals allochtonen/minderheden, gehandicapten, jeugd/jongeren, ouderen, vrouwen, sociaal-economische achterstandsgroepen en homoseksuelen (Martens, 1997; VWS 1994). Binnen het kader van dergelijk 'doelgroepenbeleid' lijken soms alleen witte, heteroseksuele, werkende, niet-gehandicapte mannen tussen ongeveer 20 en 50 jaar niet tot een specifieke doelgroep te behoren. Binnen de sport krijgt zelfs deze midlife groep sinds enkele jaren speciale aandacht (Manders 1987).

Maatschappelijke 'gemarginaliseerde' doelgroepen worden onderscheiden op grond van verschillende maatschappelijke posities en (geconstrueerde) sociale identiteiten ten aanzien van bijvoorbeeld leeftijd, sekse, etniciteit/ras, seksuele voorkeur en validiteit. De groepen die op basis van dergelijke sociale kenmerken in relatie tot hun sociaal-economische positie of discriminatie/uitsluiting worden onderscheiden, hebben geen directe relatie met de persoonlijk ervaren identiteit. Iedereen heeft meerdere fysiek-biologische en sociale (handelings)kenmerken (bijv. leeftijd, sekse, etniciteit, beroep, leefsituatie) die in onderlinge interactie iemands identiteit bepalen. De zelf ervaren identiteit van een persoon is bovendien afhankelijk van de omgeving waarin hij/zij verkeert en kan daarom verschillen per situatie³. In dit rapport staat niet zozeer de individueel ervaren identiteit centraal, maar gaat het om groepsgebonden kenmerken, waardoor er sprake is van een bepaalde maatschappelijke positie. Maatschappelijke marginalisatie kan echter wel bijdragen tot de ontwikkeling van een bepaalde sociale identiteit, die door afzonderlijke individuen op uiteenlopende manieren ervaren kan worden. Op grond van bepaalde gemeenschappelijke sociaal-culturele kenmerken kan echter wel gesproken worden van bepaalde maatschappelijke groeperingen en sociale identiteiten die een sterke invloed kunnen hebben op iemands persoonlijke leefsfeer, waaronder de sport.

³ De persoonlijke identiteit van een allochtone mannelijke sporter kan tijdens de arbeidssituatie verschillen van de ervaren identiteit in de huiselijke sfeer of op het sportveld. Op het werk zal een Surinaamse of Turkse man zich sterker bewust zijn van zijn etnische identiteit, terwijl thuis bijvoorbeeld de sociale 'rol' van vader en op het sportveld wellicht de leeftijd centraal staat.

In het sportstimuleringsbeleid is er extra aandacht voor verschillende groeperingen, in het bijzonder allochtonen/minderheden, gehandicapten en chronisch zieken, ouderen en vrouwen. Vooral de jeugd, die eigenlijk van oudsher een centrale plaats heeft binnen de sportbeoefening, krijgt de laatste jaren weer meer aandacht. Vanwege hoge sportuitval rond de puberteit en geconstateerde bewegingsarmoede is in 1992 speciaal voor deze doelgroep het stimuleringsprogramma "Als het kriebelt moet je sporten (BLOSO)" van start gegaan.

Naast speciale doelgroepgerichte activiteiten wordt er de laatste jaren vanuit het sportbeleid, in het kader van 'sociale vernieuwing' en 'kwaliteit', vooral gezocht naar geïntegreerde oplossingen voor problemen rond sportstimulering, gezondheid, werkgelegenheid, professionalisering en veiligheid (De Knop e.a. 1999; Van Bottenburg e.a. 1997, VWS 1995).

Afbakening

Vanwege de noodzaak tot afbakening van dit rapport werd een selectie gemaakt uit het totale aantal doelgroepen. De inperking tot een aantal groepen is gebaseerd op de volgende criteria:

- expliciete verwijzingen naar sociale integratie in het sportstimuleringsbeleid
- het optreden van discriminatie in de sport en/of samenleving
- verschillende verhoudingen van de groepen tot 'eigen' principes van de wedstrijdsport
- het bestaan van 'eigen' verenigingen.

Gekozen is om de vier *doelgroepen allochtonen/minderheden, gehandicapten/minder-validen, homoseksuelen en ouderen*⁴ nader te belichten vanuit de thematiek van sociale integratie door sportbeoefening. Steeds gaat het om de verhouding tot de maatschappelijk meer 'dominante' groepen te weten autochtonen, niet-gehandicapten, heteroseksuelen en personen van middelbare leeftijd. Eigenlijk staan dus de sociale betekenissen van etniciteit/ras, validiteit, seksuele voorkeur en leeftijd in relatie tot sport centraal.

Met name bij de sociale groepen allochtonen/minderheden en gehandicapten/minder-validen, wordt sportbeoefening vaak expliciet in verband gebracht met sociale integratie (o.a. Baken 1997, Bernard 1991, WVC 1985, 1987, Manders 1984, Mout 1991, Sherrill & Williams 1996). Ook bij ouderen neemt het proces van sociale integratie een belangrijke plaats in, naast het belang voor de gezondheid, dat vaak als hoofdcomponent wordt gezien. De sociale groepen allochtonen en gehandicapten participeren minder dan gemiddeld op de arbeidsmarkt en ook bestaan er verschillen in vergelijking tot de gemiddelde bevolking ten aanzien van opleiding en huisvesting (SCP 1994, 1995). Bij oudere mensen (55+) geldt daarentegen dat zij (voornamelijk de mannen) juist vaak een relatief lang arbeidsverleden hebben, maar dat deze levensinvulling op een gegeven moment wegvalt, waardoor hun sociaal-economische positie afneemt en vaak ook de huisvesting verandert (SCP 1993). Van homoseksuelen bestaan hierover zover ons bekend geen concrete cijfers, maar er mag worden aangenomen dat er geen grote verschillen zullen zijn met de doorsnee bevolking.

Alle groepen hebben in meer of mindere mate te maken met vooroordelen en discriminatie, ook binnen de sport. Dit uit zich op verschillende manieren, van niet sporten tot aanpassing aan heersende normen tot oprichting van eigen verenigingen en internationale verbanden (De Jong 1989, Hekma 1994, Hoolt 1987, Manders 1984, Stöpler en Schuyf 1997, Warray 1990, Winnick 1990).

Bij alle vier geselecteerde groepen is er sprake van een bepaalde mate van institutionalisering van sport in 'eigen' verband. Vooral wat betreft gehandicapten en ouderen is deze organisatiegraad

⁴ Er is besloten jeugd en vrouwen niet apart op te nemen binnen het onderzoek, omdat hierbij vooral aspecten als gezondheid, socialisatie, zelfontplooiing, emancipatie en weerbaarheid centraal staan. De sociale variabelen leeftijd en sekse worden wel in relatie tot andere maatschappelijke doelgroepen in verband gebracht met 'integratie', zoals bij allochtone vrouwen en 'randgroepjongeren'.

hoog en bestaan er landelijke en internationale instituties en evenementen (sportfederaties voor minder-validen, Paralympics en Special Olympics). Vaak zijn er bij traditionele sportverenigingen weinig of geen mogelijkheden voor gehandicapte of oudere personen tot aangepaste sportbeoefening. Ook allochtonen en homoseksuelen kennen een nog steeds toenemend aantal 'eigen' sportverenigingen. Vooral de (internationale) organisatiedichtheid van homo-sportactiviteiten neemt toe (bijv. GISAH, Gay Games⁵).

Ook vindt er in dit rapport een toespitsing plaats in de betekenis van het begrip sportparticipatie. Terwijl zijdelings ook wordt gerefereerd aan de bredere betrokkenheid van gemarginaliseerde groepen in de sport (bijv. binnen kaderfuncties), ligt het *accent op de integrerende betekenis van actieve sportbeoefening*.

Definities en classificaties

Wij zullen in dit rapport afzien van nauwkeurig omschreven definities en classificaties van de verschillende achterstandsgroepen, vanwege de complexiteit van een dergelijke onderneming. Binnen het doelgroepenbeleid is er sprake van een differentiatieproces, waarbij steeds meer oog is voor de heterogeniteit binnen de doelgroepen zelf. Zo wordt in het minderhedenbeleid onderscheid gemaakt op basis van nationaliteit, etniciteit en migratieverloop (generaties). Voor gehandicapten bestaan specifieke classificaties op basis van soort en mate van functiestoornissen en beperkingen. Daarnaast hebben leeftijd, sekse en sociaal-economische status ook een grote invloed op de interne heterogeniteit van deze groepen. Kortom, dé vrouw, dé gehandicapte, dé allochtoon of dé homoseksueel bestaan niet. Belangrijk hierbij is tevens de constatering dat het niet alleen gaat om een objectieve toekenning van een persoon tot een bepaalde categorie of doelgroep. Enerzijds gaat het om hoe bepaalde mensen door anderen worden gezien en anderzijds spelen ook de eigen belevingen van de persoon in kwestie hierbij een rol. De mate waarin bijvoorbeeld etniciteit, validiteit of sekse betekenis verleent aan het construeren en beleven van een sociale identiteit is voor ieder persoon verschillend (Tennekes 1995, Young 1997).

- De termen allochtonen en minderheden worden in deze studie door elkaar heen gebruikt en hebben beide betrekking op de doelgroepen van het integratiebeleid van de overheid (vooral Surinamers, Antilianen/Arubanen, Turken, Marokkanen en vluchtelingen).
- Ook de termen minder-validen en gehandicapten⁶ zullen wij door elkaar heen gebruiken, waarbij voornamelijk bedoeld wordt op motorisch en zintuiglijk gehandicapten en in mindere mate op geestelijk en sociaal-emotioneel gehandicapte mensen en chronisch zieken.
- Met ouderen bedoelen wij de groep mensen ouder dan 55 jaar. Bij sportactiviteiten voor ouderen wordt soms echter ook de leeftijdsgrens van 50+ gehanteerd.
- Onder homoseksuelen verstaan wij de groep mensen met een voorkeur voor liefdes- en seksuele relaties met mensen van hetzelfde geslacht.

Hoewel wij waar nodig wel zullen refereren aan de, soms zeer grote, intra-groepsverschillen ten aanzien van allochtonen, gehandicapten, homoseksuelen en ouderen, staan in deze studie de inter-groepsverschillen en overeenkomsten centraal. Niettemin zal er steeds bij moeten worden

5 Gisah is een Nederlandse landelijke organisatie en staat voor 'Gay integration through arts and sports' (NCS/GISAH 1995). In 1998 werden de Gay Games in Amsterdam gehouden met als motto: Friendship through culture and sports (zie Businessplan Gay Games 1998, 1996, Stöpler & Schuyf 1997).

6 Volgens de definitie van de World Health Organization (WHO) wordt met de term gehandicapten verwezen naar de maatschappelijke gevolgen van bepaalde (functionele) beperkingen die voortkomen uit een medische stoornis of gebrek (Guffens 1991). Eigenlijk zou dus per individu moeten worden vastgesteld of een persoon gehandicapt is, of 'slechts' een beperking heeft (bijvoorbeeld ten aanzien van het voortbewegen).

stilgestaan dat er op individueel niveau soms grotere gemeenschappelijkheid bestaat tussen de geselecteerde groepen dan binnen de afzonderlijke groepen. Alvorens in te gaan op de overeenkomsten en verschillen tussen diverse groepen in de sociaal-integrerende mogelijkheden van sport, wordt ingegaan op de vraag: wat is sociale integratie?

1.1.2 Sociale integratie

Verschuillende opvattingen over het begrip 'sociale integratie' resulteren tevens in even zo vele opvattingen en aannames over de integrerende betekenissen en functies van sport. Soms lijkt sociale integratie voornamelijk te worden opgevat als deelname aan verschuillende domeinen in de samenleving. Andere keren staat het aangaan van sociale relaties centraal of gaat het om bepaalde waarden als wederzijds respect en tolerantie.

Integratie als een algemeen begrip betekent het samengaan van verschuillende entiteiten tot een (meer homogeen) geheel. Vaak wordt de term integratie toegepast op personen en culturen en dan wordt veelal een toevoeging gebruikt zoals maatschappelijk of sociaal (Engbersen & Gabriëls 1995, Vanreusel & Bulcaen 1992, Veenman 1994). In die zin betekent het dus het samengroeien van verschuillende groepen en/of personen in een maatschappij, instituut of organisatie. Het gebruiken van een werkwoord, 'samengroeien', duidt er reeds op dat integratie in de eerste plaats als een proces dient te worden opgevat en niet zozeer als een (gewenste) toestand. Op individueel niveau wordt integratie meestal bereikt door middel van aanpassing aan de groep, maar op groepsniveau en samenlevingsniveau staat de interactie centraal. Het is een proces van geven en nemen, van wederzijdse acceptatie en respect. In een multi-culturele samenleving zou de deelname aan bestaande structuren voor een ieder toegankelijk moeten zijn, maar dient ook ruimte te bestaan voor (gedeeltelijke) handhaving en inpassing van 'eigen' normen en waarden van sociale groeperingen en individuen. Hiermee wordt reeds duidelijk dat sociale integratie een begrip is dat erg breed en op verschuillende niveaus wordt ingevuld. Daarom lijkt het zinvol om bepaalde aspecten van sociale integratie te onderscheiden.

In de literatuur over integratie van verschuillende bevolkingsgroepen wordt bijvoorbeeld onderscheid gemaakt tussen formele en informele integratie (Wohl 1980), tussen structurele en sociaal-culturele integratie (Vermeulen & Penninx 1994)⁷, tussen participatie en oriëntatie (Veenman 1994), tussen fysieke en sociale integratie (Boonstra 1990), of tussen functionele, morele en expressieve integratie (Engbersen & Gabriëls 1995)⁸.

Bij deze laatste indeling, zoals gebruikt door Engbersen en Gabriëls, zal binnen dit onderzoek gedeeltelijk worden aangesloten. Alvorens een aantal 'dimensies' van integratie te onderscheiden binnen de sport, wordt ingegaan op mogelijke argumenten voor integratie. Deze kunnen functioneel, moreel en/of expressief van aard zijn.

Argumenten voor integratie

Bij functionele argumenten gaat het om een efficiëntie afstemming en coördinatie van handelen. In een sportwedstrijd op het hoogste niveau zullen de personen met de beste vaardigheden moeten worden opgesteld, die bovendien ten dienste zullen moeten staan van het gehele team. Naast een dergelijke sport 'eigen' functionaliteit, kan integratie (in de sport) ook gelegitimeerd worden

7 Penninx e.a. (1995: 64) onderscheiden naast structurele en sociaal-culturele integratie ook nog een politiek-juridisch aspect. Deze auteurs benadrukken ook de complexe verhouding tussen integratie en groepscohesie (pp. 45-47). Etnische gemeenschappen kunnen niet alleen, zoals vaak gesuggereerd leiden tot desintegratie, maar tevens een positieve rol spelen in integratieprocessen. Latuheru e.a. (1994) maken een zelfde soort indeling; zij onderscheiden een sociaal-structurele dimensie en een cultureel aspect.

8 De meeste hier genoemde indelingen zijn ontleend aan onderzoek naar integratie op basis van etniciteit en validiteit. Veelal wordt hierbij de integratie van de minderheidsgroepen centraal gesteld, in dit geval alloctonen en gehandicapten.

vanuit een sportoverstijgende, instrumentele functionaliteit zoals gezondheid of sociale contacten (zie ook Steenberg en Tamboer 1998, over het 'dubbelkarakter' van sport).

Morele argumenten verwijzen naar het overeenkomen van een rechtvaardig normenstelsel, waardoor integriteit van mensen gewaarborgd blijft. Ten aanzien van sport voor gehandicapten kan participatie en integratie eerder als moreel en ethisch correct, dan functioneel worden opgevat (Boonstra 1992).

En expressieve argumenten, tenslotte, verwijzen naar de erkenning van en mogelijkheden tot ontwikkeling en ervaring van individuele en collectieve identiteiten. Het vormen van 'eigen' teams en verenigingen van allochtonen kan vooral met expressieve argumenten gelegitimeerd worden en niet zozeer met sportinterne of -externe functionele of morele argumenten.

Op deze manier worden aspecten van enerzijds een multi-culturele samenleving en anderzijds een geïndividualiseerde samenleving als belangrijke uitgangspunten genomen bij het proces van sociale integratie. In een pluriforme samenleving heerst namelijk een overkoepelend patroon van waarden en normen, maar kan er tevens worden gesproken van flexibiliteit, begrip en tolerantie (Latuheru e.a 1994: 13). De hier onderscheiden argumenten hangen nauw met elkaar samen, zijn aan de ene kant complementair en staan aan de andere kant soms op gespannen voet met elkaar (Engbersen en Gabriëls 1995: 21-23). Zoals reeds gezegd maken wij daarnaast onderscheid in verschillende dimensies van integratie.

Dimensies van integratie

In deze studie komen drie dimensies aan de orde als verschillende vormen van het overkoepelende proces van maatschappelijke of sociale integratie.

In het geval van *structurele* (of institutionele) integratie gaat het om het adequaat functioneren in de samenleving op grond van (verplichte en meer vrijblijvende) participatie aan verschillende maatschappelijke terreinen, waaronder ook de sport. Gelijke kansen en mogelijkheden staan hierbij centraal, welke vanuit zowel functionele als morele gronden beredeneerd kunnen worden. De selectie van een nationaal team in een bepaalde tak van sport zou puur op grond van functionele argumenten gebaseerd moeten zijn, op louter sportspecifieke vaardigheden en kenmerken en niet op bijvoorbeeld huidskleur of seksuele voorkeur. Het gaat immers om het behalen van een zo goed mogelijke prestatie. Daarnaast gaat het bij structurele integratie tevens om morele argumenten, recht op gelijke behandeling en het tegengaan van discriminatie en uitsluiting (bijv. ten aanzien van de beoefening van wedstrijd- en topsport door vrouwen, gehandicapten en ouderen). Structurele integratie in de sport kan worden opgevat in termen van participatie en toegankelijkheid.

Bij het proces van *sociaal-culturele* integratie gaat het vooral om aspecten als veranderende beeldvorming, waarden en normen. Respect voor pluriformiteit van waardenoriëntaties, identiteitsvorming en -beleving is hierbij van groot belang (zie ook Martin 1992). Verschillende groepen hanteren namelijk bepaalde eigen 'culturele normbeelden' (Gowricharn 1995: 210). De laatste tijd is ook binnen de sport steeds meer aandacht voor pluriformiteit van waarden of culturele normbeelden (Crum 1991, Digel 1986, Heinemann 1986, Schulke 1990). En voor de vraag hoe met deze pluriformiteit om te gaan vanuit de sportvereniging, de overheid of vanuit de georganiseerde sport (Anthonissen 1998, Anthonissen & Boessenkool 1996, Beckers & Serail 1991, Hoogendam 1997). Daarbij moet vooral rekening worden gehouden met expressieve en morele aspecten, die soms

tegenstrijdig kunnen zijn met functionele aspecten. Sociaal-culturele integratie hangt nauw samen met beeldvorming, met acceptatie en respect.

De laatste dimensie, *sociaal-affectieve* integratie, hangt nauw samen met de vorige twee, maar is het moeilijkst 'afdwingbaar' vanwege de belangrijke component van keuzevrijheid. Deze vorm van informele participatie binnen de samenleving komt tot uiting in het aangaan van sociale contacten, vriendschappen en partnervorming/huwelijken (Veenman 1994). Het gaat hierbij met name om expressieve aspecten, waarbij de eerste twee integratievormen belangrijke voorwaarden lijken te zijn voor het algemeen welslagen van een collectieve vorm van sociaal-affectieve integratie. Natuurlijk hoeft dit het ontstaan en succesvol verlopen van 'gemengde' vriendschappen op individuele basis in een eerder stadium niet in de weg te staan. Bij de motivatie voor een bepaalde vorm van sportbeoefening zijn, behalve plezier in het spel, de specifieke bewegingselementen en het (individueel of groepsgebonden) presteren, ook sociale aspecten zeer belangrijk. Sport biedt enerzijds mogelijkheden om nieuwe vrienden te maken en anderzijds om bestaande vriendschapsrelaties te continueren en te verdiepen. De affectieve dimensie van sociale integratie kan dus onder andere vertaald worden naar het aangaan van heterogene sociale contacten en vriendschappen, maar ook naar het opdoen van nieuwe vriendschappen of een partner in 'eigen' kring.

De verbanden tussen deze dimensies zijn, net als de genoemde argumenten in het kader van sociale integratie, niet altijd lineair en eenduidig. Structurele integratie in de sport betekent niet automatisch sociaal-affectieve integratie, oftewel samen sporten leidt niet automatisch tot vriendschap.

Soms kunnen bepaalde integratieprocessen zelfs paradoxaal gerelateerd zijn aan andere dimensies. In de volgende paragraaf worden de hierboven genoemde dimensies verder uitgewerkt voor de sport en in een kader geplaatst. Hierbij wordt bovendien onderscheid gemaakt in integratie in sport en door sport.

1.2 Sociale integratie in en door sport

Sport is een zeer belangrijk fenomeen als het gaat om vrijetijdsbesteding en in toenemende mate ook als beroepsactiviteit (topsport, betaalde kaderfuncties, commerciële functies). De integratieve betekenis van sport is niet beperkt tot actieve sportbeoefening, maar heeft betrekking op participatie in brede zin (als kaderfunctionaris of professional, als toeschouwer in het stadion of voor de televisie) en varieert van verenigings- of buurtniveau, tot stedelijk en nationaal niveau. Sport lijkt dan ook, naast de andere belangrijkste maatschappelijke 'sferen van integratie' (Engbersen en Gabriëls 1995) arbeid, onderwijs en huisvesting, één van de ideale graadmeters voor sociale integratie. In de afgelopen decennia heeft menig sportsocioloog integrerende aspecten benoemd als belangrijke sociale functies van sport (Bottenburg & Schuyt 1996, Bouet 1970, Brockmann 1970, Crum 1991, De Knop & Walgrave 1992, Stevenson & Nixon 1972, Vanreusel & Bulcaen 1992, Wohl 1970). Door veel van deze auteurs wordt echter ook gewezen op mogelijke tegenovergestelde tendensen (als nationalisme en uitsluiting). Vooral naar aspecten van participatie en integratie van vrouwen en etnische minderheden in de sport wordt door sommigen vanuit een kritische invalshoek gekeken (Coakley 1994, Lapchick 1995, Lumpkin, Stoll & Beller 1994).

In deze paragraaf staan de verschillende aspecten van sociale integratie in de sport en hun onderlinge relaties centraal. Ook zal worden gekeken in hoeverre bepaalde 'effecten' overdraagbaar zijn

naar andere maatschappelijke sectoren. Hierbij wordt niet alleen gekeken naar positief gerelateerde dimensies van sociale integratie, maar ook naar mogelijke tegengestelde werkingen. Op welke wijze vinden processen van structurele integratie plaats en hoe zijn deze gerelateerd aan processen van culturele in- en uitsluiting? Welke verbanden bestaan er tussen sociale integratie in de sport en maatschappelijke processen zoals emancipatie en sociale mobiliteit. Kan topsport vooroordelen wegnemen en hoe zit het met discriminatie in de sport?

1.2.1 Een integratieschema voor de sport

Uitgaande van bovengenoemde omschrijvingen kunnen de verschillende vormen van integratie in een schema geplaatst worden. Uitgangspunt hierbij is dat sport ingebed is in een breder maatschappelijk kader en daarbinnen een steeds dominantere plaats inneemt, maar dat de sport tevens een bepaalde eigenheid kent. In die zin is er in geval van sportdeelname altijd sprake van een bepaalde vorm van maatschappelijke integratie; wel kan deze integratie binnen het terrein van de sport op verschillende (sportspecifieke) manieren gestalte krijgen. Zie figuur 1.1.

FIGUUR 1.1 DRIE DIMENSIES VAN SOCIALE INTEGRATIE IN DE SPORTPRAKTIJK EN IN DE SAMENLEVING DOOR SPORTBEOEFENING

dimensies van sociale integratie			
	structureel (participatie)	sociaal-cultureel (acceptatie)	sociaal-affectief (vriendschap)
in sport (sportpraktijk)	bijv. competitief organisatorisch omgekeerd 'direct'	aanpassing tolerantie respect gelijke kansen pluriformiteit	sociale contacten vriendschappen (in 'eigen' kring/ gemengd')
door sport (overige sociale sferen)	(on)betaald werk sociale mobiliteit huisvesting	doorbreking van vooroordelen zichtbaarheid tolerantie emancipatie	sociale contacten vriendschap partner/huwelijk (in 'eigen' kring/ gemengd')

Tussen de verschillende maatschappelijke sferen (Engbersen & Gabriëls 1995) of sociale praktijken (Steenbergen & van Hilvoorde 1996) bestaan bepaalde wederzijdse relaties, evenals tussen de verschillende integratievormen. Soms kunnen integratieprocessen elkaar versterken of zijn deze overdraagbaar naar andere sferen. Maar ook kunnen bepaalde integratieprocessen tot paradoxale effecten leiden binnen andere vormen van integratie of ten aanzien van andere sociale sferen.

Structurele integratie binnen het geheel van de sportpraktijk, zegt bijvoorbeeld niet direct iets over de mate van 'gemengde' sportbeoefening, over beeldvorming, de heersende waarden en normen of 'gemengde' vriendschapsrelaties binnen en buiten de sport. Dit is met name duidelijk geworden in onderzoek naar de relatie tussen gender⁹ en sport (zie bijv. Birrell & Cole 1994, Elling e.a. 1995, Knoppers & Bouman 1998) en ras/ethniciteit en sport (Coakley 1994, Jarvie 1991, Lapchick 1995). De deelname van vrouwen en mannen aan het geheel van de hedendaagse sport

9 Gender verwijst naar historisch en sociaal-cultureel geconstrueerde betekenissen van 'mannelijkheid' en 'vrouwelijkheid' (zie ook Elling e.a. 1995).

en bewegingscultuur is ongeveer gelijk, maar er zijn grote verschillen tussen mannen en vrouwen in de mate waarin zij betrokken zijn bij de verschillende vormen van sport, in organisatorisch opzicht en ten aanzien van beeldvorming. De maatschappelijke machtsverhoudingen en betekenisconstructies van sport en gender kunnen kortom in de sport gelijktijd uitgedaagd als bevestigd worden. Eenzelfde betoog kan worden gehouden ten aanzien van etnische minderheden, die bovendien als groep minder zijn 'ingeburgerd' in onze maatschappij. Door verschillende sportsociologen wordt dan ook gewezen op bepaalde maatschappelijke voorwaarden en sociale condities voor sportieve integratie en 'sport voor iedereen' en terughoudendheid ten aanzien van de bijdrage van sport aan maatschappelijke integratie (Digel 1995, Eitzen 1991). In bovenstaande kwam echter naar voren dat aan sport, mede vanwege de belangrijke plaats in de maatschappij, steeds opnieuw door beleidsmakers en wetenschappers een actievere rol wordt toebedeeld in processen van sociale integratie. De vraag is in hoeverre en op welke wijze sport een bijdrage kan leveren aan de bredere maatschappelijke integratie van verschillende achterstandsgroepen. Sportdeelname (structurele integratie) is hiervoor een voorwaarde. De wensen en mogelijkheden tot sportbeoefening van verschillende (groepen) mensen is echter nogal verschillend. Structurele integratie in sport kan op tal van uiteenlopende manieren gestalte krijgen.

1.2.2 In 'eigen' kring, met elkaar of tegen elkaar (structurele integratie in de sport)

Voorwaarde voor (verschillende vormen van) integratie door sport is participatie. In hoeverre en op welke wijze zijn personen uit verschillende bevolkingsgroepen (structureel) geïntegreerd in de sport? Inzicht hierin door meting blijkt vaak moeilijk. Want culturele, organisatorische en motivationele componenten hebben de laatste jaren in sterke mate bijgedragen aan de totstandkoming van een zeer diffuse sportwerkelijkheid (ontsporting van de sport en versporting van de samenleving, Crum 1991).

Vanwege de grote verscheidenheid aan sportbeoefening lijkt het zinvol om nader onderscheid te maken in bepaalde aspecten van structurele integratie binnen de sport. Het gaat hierbij om verschillende integratievormen en mogelijkheden door sportbeoefening ten aanzien van bepaalde bevolkingsgroepen. Individuele personen en groepen kunnen op zeer diverse wijze deelnemen aan sportactiviteiten. Binnen deze vormen van sportparticipatie kunnen verschillende groepen in meer of mindere mate geïntegreerd zijn of kan worden bijgedragen aan maatschappelijke integratie.

Tezamen vormen de verschillende vormen van participatie een structureel integratiecontinuüm, van sportdeelname met weinig tot sportdeelname met veel onderlinge groepsintegratie¹⁰. Sommige (institutionele) integratiemogelijkheden worden over het algemeen aangeduid als sportbeoefening in 'eigen' kring en vaak eerder in verband gebracht met segregatietendensen. Bij alle vormen gaat het om een georganiseerde vorm van min of meer regelmatige (wedstrijd)sportbeoefening in groepverband, omdat alleen dan gesproken kan worden over verschillende vormen van sociale integratie. Samen sporten in het park met vrienden of 'buurtgroepjes' en zuiver individuele sportbeoefening (alleen lopen in het bos of individuele fitness) wordt in deze studie buiten beschouwing gelaten. Dat wil echter niet zeggen dat deze vormen van 'informele' en individuele sportbeoefening niet kunnen bijdragen aan sociale integratie¹¹.

'Formele' integratie: in dit geval bestaat de enige vorm van integratie uit contacten via bepaalde overlegorganen. Dit geldt voornamelijk ten aanzien van gehandicaptensport en ouderensport. Er

¹⁰ De indeling aan de hand van een integratiecontinuüm wordt voornamelijk gebruikt binnen de gehandicaptensport (zie bijv. Winnick 1987: 158, WVC 1987: 21) op basis van meest beperkende (segregatie) tot minst beperkende (integratie) omstandigheden.

¹¹ Ook individuele sportbeoefening kan bijvoorbeeld bijdragen aan gezondheid en persoonlijke ontwikkeling waardoor men wellicht in andere sectoren zoals arbeid beter functioneert (structurele integratie door sport).

kan bijvoorbeeld contact zijn tussen de gehandicaptensport en reguliere sportbonden of via een lidmaatschap. De groepen gehandicapten en ouderen vragen namelijk vaak om specifieke begeleiding die reguliere sportverenigingen en sportbonden niet altijd in huis hebben. Ook enkele recreatieve allochtonenverenigingen en homosportclubs zijn soms alleen op deze formele wijze geïntegreerd in de sportwereld.

‘Competitieve’ integratie: naast formele integratie via bijvoorbeeld het lidmaatschap van een bond, vindt integratie plaats door middel van deelname aan een reguliere competitie (bijv. voetbal of volleybal) of een sporttoernooi. Deze vorm van integratie vinden we vooral bij verenigingen van allochtone of homoseksuele sporters, waarbij er tegen andere autochtone of homoseksuele teams wordt gespeeld. Vanwege sportspecifieke vaardigheidsverschillen komt deze vorm van sportdeelname weinig voor bij gehandicapten en ouderen.

Deze vorm van structurele integratie kan, vanwege de ‘zichtbaarheid’ van een bepaalde gemarginaliseerde groepering en de mogelijkheid tot behoud van bepaalde ‘eigen’ culturele aspecten en omgangsvormen (i.t.t. assimilatie in een groep) vooral bijdragen aan sociaal-culturele integratie. Mogelijkheden tot sociaal-affectieve integratie zijn er vooral in ‘eigen’ kring; ‘gemengd’ contact is alleen mogelijk tijdens en na wedstrijden.

‘Organisatorische’ integratie: bij deze integratievorm spelen vooral organisatorische aspecten een rol. Het gaat hierbij bijvoorbeeld om een sectie gehandicaptensport binnen een ‘reguliere’ vereniging of een allochtoon team binnen een, verder autochtone, sportvereniging.

Deze vorm wordt verder op het integratiecontinuüm geplaatst omdat het vaak gaat om een nauwere samenwerking tussen twee groepen dan in het geval van zuiver competitieve integratie, waarbij behalve voor sociaal-culturele integratie ook meer mogelijkheden bestaan tot sociaal-affectieve integratie. Zover mogelijk kan er bijvoorbeeld ‘gemengd’ worden getraind en zijn er ook mogelijkheden voor het aangaan van sociale contacten, buiten de sportbeoefening om.

‘Directe’/participatorische integratie: deze integratievorm houdt in dat individuen van bepaalde achterstandsgroepen binnen ‘regulier’ verband meedoen aan training en sportwedstrijden, waarbij alleen categorieën bestaan die gebaseerd zijn op wedstrijdintrinsieke principes (leeftijd, sekse, niveau). Zo zijn de meeste allochtone en homoseksuele sporters op deze ‘directe’ wijze structureel geïntegreerd in de sport. Dat geldt voor ouderen en gehandicapten in veel mindere mate omdat voor de meeste takken van sport prestaties afhankelijk zijn van leeftijd en validiteit. Wel bestaan hiervoor meer mogelijkheden bij recreatieve en/of individuele sportbeoefening (bijvoorbeeld atletiek, tennis of volleybal) en bij sporten die minder afhankelijk zijn van fysieke vaardigheden zoals kracht en snelheid (denksporten).

Hoewel ‘directe’ integratie als het meest structureel geïntegreerd kan worden gezien, hoeft er niet automatisch sprake te zijn van sociaal-culturele of sociaal-affectieve integratie. Een voorbeeld hiervan is de geconstateerde zwart-wit groepsvorming binnen het Nederlands voetbalteam. Ook zijn er veel homoseksuele sporters die in een vereniging sporten, maar bang zijn om voor hun seksuele voorkeur uit te komen. Wel is de kans dat er ook vriendschapsrelaties ontstaan tussen sporters uit verschillende sociale groepen groter dan bijvoorbeeld bij een puur organisatorische integratievorm.

Hoewel op verschillende wijzen, wordt bij de bovengenoemde vormen steeds uitgegaan van de mate van integratie van bepaalde groepen in de 'reguliere' sportwereld. Het integratieproces kan echter ook worden omgedraaid.

'Omgekeerde' integratie vindt plaats als personen uit 'meerderheidsgroepen' (zoals autochtonen, heteroseksuelen en validen) samen sporten met (overwegend) personen uit gemarginaliseerde groepen. Deze 'alternatieve' integratievorm komt vooral voor in de aangepaste sportbeoefening, waar valide mensen zich aan gehandicapten 'aanpassen' door bijvoorbeeld op de grond te gaan zitten met zitvolleybal of in een rolstoel plaatsnemen om samen met andere 'rollers' te basketballen. Maar omgekeerde integratie vindt tevens plaats als heteroseksuelen of autochtonen lid worden van respectievelijk een homosportvereniging of een Turkse sportvereniging.

Deze verschillende dimensies van integratie binnen de sport, van sportparticipatie, zijn niet alleen van toepassing op sociaal-achtergestelde groepen, maar ook op reguliere sportverenigingen. Zo is er bij een schaakclub van 10 autochtone mannen van middelbare leeftijd die alleen deelnemen aan vriendschappelijke wedstrijden, maar wel is aangesloten bij de schaakbond, sprake van formele integratie. Vanwege de invloed van sekse-onderscheid op de prestaties bij vrijwel alle takken van (bewegings)sport, sporten mannen en vrouwen meestal niet met en tegen elkaar. Bij de meeste teamsporten is ook tijdens trainingen sprake van organisatorische integratie van mannen en vrouwen.

Zoals in het voorbeeld over het Nederlandse voetbalteam naar voren kwam veronderstelt een vergaande vorm van structurele integratie in de sport niet automatisch een zelfde mate van sociaal-culturele en sociaal-affectieve integratie. Wel liggen er, zoals reeds aangegeven bepaalde relaties met deze aspecten, die echter niet causaal of eenduidig zijn. Zo kan een rolstoelbasketbalteam binnen een vereniging meer sociaal-cultureel geïntegreerd zijn dan homoseksuele en/of allochtone voetballers in een gemengd team qua seksuele voorkeur respectievelijk ras/ethniciteit. Als er met andere woorden gekeken wordt naar de mate van beeldvorming, acceptatie en vriendschapsvorming binnen een vereniging of sportstructuur zouden er verschuivingen in het bovengenoemde integratiecontinuüm kunnen optreden.

De vraag die echter veelal gesteld wordt is op welke wijze verschillende (structureel geïntegreerde) manieren van sportparticipatie kunnen bijdragen aan een bredere maatschappelijke integratie.

1.3 Sociale mobiliteit, emancipatie en vriendschap: de integrerende werking van sport

"Until empirical evidence is available, parents, children, physical educators, and administrators must seriously question attempts to justify a program because of its inherent socializing value or hypothesized socialization outcomes. Although many years have passed since the Battle of Waterloo, there is still no concrete evidence that the war was won on the playing fields of Eton." (Loy & McPherson 1978: 244)

Naast de vraag op welke wijze bepaalde doelgroepen binnen het overheidsbeleid geïntegreerd zijn binnen de sport, gaat het in deze studie vooral ook om de vraag op welke wijze sportparticipatie kan bijdragen aan maatschappelijke integratie. De Knop e.a. (1995) maken onderscheid in integratie in

de sport en door de sport. Welke relaties bestaan er tussen de verschillende dimensies van sociale integratie in de sport en integratie *in* de samenleving *door* sport? Met name vanwege de uniforme structuur, de vermeende laagdrempeligheid en de toenemende omvang van sportbeoefening en daarmee het toenemende belang van sport binnen onze maatschappij zou sport een bijdrage kunnen leveren aan de maatschappelijke integratie van bepaalde groeperingen (Vanreusel & Bulcaen 1992: 41/42).

Dit sluit aan bij de van oudsher aan sportbeoefening toegeschreven *socialisatiefunctie*, waarbij het gaat om het aanleren en ontwikkelen van fysieke en sociale vaardigheden, kennis en waarden en normen binnen een maatschappij, groep of instituut (Calhoun 1981, Coakley 1994, Council of Europe 1995). Socialisatie is een complex interactief proces van cultuuroverdracht, waarbij aan sport door de jaren heen zowel positieve (karaktervorming, samenwerking) als negatieve (nationalisme, seksisme) socialiserende functies zijn toegeschreven. Er bestaat echter geen eenduidige en zeker geen universeel geldende empirische evidentie met betrekking tot de bijdrage van sportbeoefening aan processen zoals morele ontwikkeling en competitieve oriëntatie (Bredemeier 1991, Coakley 1986, McPherson 1986, Patriksson 1995). Ook ten aanzien van methodologische aspecten worden vaak kritische kanttekeningen gemaakt.

Niettemin lijkt vaak een directe relatie te worden verondersteld tussen verschillende structurele integratievormen in de sport en maatschappelijke socialisatie en integratie. Vanuit die optiek wordt sport dan ook gezien als instrument tot integratie van verschillende sociale en culturele (minderheids)groeperingen. In zekere zin is structurele integratie in de sport reeds onderdeel van maatschappelijke integratie. Maar er bestaat verder eigenlijk nauwelijks inzicht in de relaties tussen sportbeoefening en andere vormen van structurele integratie (bijvoorbeeld deelname aan het arbeidsproces), sociaal-culturele integratie (beeldvorming) en sociaal-affectieve integratie (vriendschap). In ieder geval zullen deze relaties, zoals hierboven reeds vermeld, niet causaal en eenduidig van aard zijn. Zo kunnen de leden van een 'eigen' vereniging met alleen oudere (55+) of allochtone sporters, maatschappelijk meer geïntegreerd zijn dan gehandicapte sporters in een 'gemengde' vereniging.

Ondanks de kritische kanttekeningen biedt sportbeoefening verschillende mogelijkheden tot maatschappelijke integratie. De integratieve mogelijkheden zijn echter verschillend voor de in dit rapport centraal staande sociale groepen en zijn ondermeer afhankelijk van tak van sport en niveau van sportbeoefening.

1.3.1 Sport en maatschappelijke participatie

Sportdeelname biedt onder andere kansen en mogelijkheden tot maatschappelijke mobiliteit. Vooral door het bestaan van (professionele) topsport biedt sportbeoefening perspectieven om maatschappelijk 'hogerop' te komen. Deze sociale vooruitgang is echter slechts weggelegd voor enkelen. Echter niet alleen door het beoefenen van topsport kan (veel) geld worden verdiend. Ook de arbeidskansen binnen de sportwereld als geheel zijn toegenomen. Voor velen is hun betrokkenheid binnen de sport geen vrijetijdsbesteding meer, maar werk, als trainer, journalist, manager, beleidsmedewerker, etc.. In die zin zijn niet alleen de mogelijkheden tot sportdeelname, maar ook de mogelijkheid tot bredere sociale integratie door eigen en andermans sportbeoefening de laatste jaren flink toegenomen. Maar juist de sport als maatschappelijk 'stijgingskanaal' is niet altijd

even toegankelijk voor alle groepen in de samenleving. In divers Engelstalig en Nederlands onderzoek zijn de ongelijke kansen voor vrouwen en allochtonen, in relatie tot mannen en autochtonen, op het verkrijgen van bepaalde posities en functies in de sport, aangetoond (Acosta & Carpenter 1994, Lapchick 1995a, Maguire 1991, Meloen & Eersteling 1994, Knoppers & Bouman 1996, 1998, Warray 1990).

Voor allochtone mannen bestaat, overeenkomstig sporters uit lagere sociaal-economische klassen, binnen bepaalde takken van sport de mogelijkheid om via de topsport als professional hun maatschappelijke positie (tijdelijk) te verbeteren. Soms wordt verondersteld dat daarom de structurele integratie van zwarte mensen in de sport relatief hoog is, ondanks verschillende vormen van discriminatie (Harris 1991, 1994, Parry & Parry 1991, Sailes 1993). Direkte/participatorische integratie is hiervoor dus een voorwaarde. Wat de groepen ouderen en gehandicapten betreft bestaan deze mogelijkheden echter niet. Wel zou er ook bij deze laatste groepen in bepaalde gevallen sprake kunnen zijn van bredere structurele integratie, wanneer bijvoorbeeld via de sport contacten worden gelegd met betrekking tot huisvesting, werk of onderwijs of wanneer men door sportbeoefening (langer) zelfstandig kan (blijven) wonen. Over de functie van sport als 'informeel netwerk' zijn weinig onderzoeksresultaten bekend, maar er mag verwacht worden dat dit in de sport eerder sporadisch dan structureel gebeurt, en juist eerder bij takken van sport waaraan mensen uit hogere sociaal-economische klassen deelnemen (tennis, hockey, golf).

Wanneer we kijken naar cijfers over de sportdeelname van de Nederlandse bevolking (o.a. Prinssen en Kropman 1992, CBS 1994), blijkt dat juist de sociaal-economisch zwakkere groepen het minst deelnemen aan sport. In plaats van de vraag te stellen in hoeverre sport kan bijdragen aan maatschappelijke participatie en integratie kan dan natuurlijk ook de vraag gesteld worden in hoeverre maatschappelijke participatie en integratie niet eerder bijdragen tot sportbeoefening.

Een andere vraag die gesteld kan worden is in hoeverre (allochtone of homoseksuele) sporters die in 'eigen' verband sporten minder maatschappelijk geïntegreerd zouden zijn dan zij die 'gemengd' sporten. Ook bij (formele of competitief geïntegreerde) sportbeoefening in 'eigen' kring kan buiten de sport wel sprake zijn van structurele integratie op meerdere terreinen (werk, onderwijs, huisvesting) en van gemengde vriendschappen (Duyvendak 1997, Ramsahai 1996). Juist vanuit een maatschappelijk geïntegreerde positie kan dan soms bewust gekozen wordt voor een vorm van sportbeoefening met 'eigen' mensen op grond van een bepaalde sociale identiteit (ethniciteit, handicap of seksuele voorkeur). Paradoxaal genoeg hoeft iemands sociale identiteit tijdens sportbeoefening in 'eigen' kring juist geen issue te zijn, in tegenstelling tot de dagelijkse participatie en integratie als 'minderheid' binnen een 'meerderheidsgroep', omdat het vanzelfsprekend is (Tennekes 1995)¹². Op basis van morele en expressieve argumenten kan dan gekozen worden voor een structureel minder geïntegreerde vorm van sportbeoefening. De vraag die daarbij gesteld kan worden is of 'gemengde' sportbeoefening (directe integratie) de maatschappelijke integratie van deze mensen verder zou kunnen vergroten. Wellicht valt voor hen via een minder structureel geïntegreerde vorm zoals bijvoorbeeld competitieve integratie, op het vlak van sociaal-culturele integratie juist meer 'winst' te behalen.

1.3.2 Sport en veranderende beeldvorming

Sportdeelname van verschillende bevolkingsgroepen kan bijdragen aan sociaal-culturele integratie in de wereld van de sport en vanwege de belangrijke plaats van sport in de maatschappij, ook invloed hebben op sociaal-culturele integratie binnen andere terreinen. Deze relaties zijn echter uiterst complex en vaak paradoxaal van aard en zullen daarom kritisch bekeken moeten worden.

¹² Sociale identiteiten ontwikkelen zich juist in vergelijking tot anderen. Turken en andere etnische minderheidsgroepen zijn zich meestal pas in Nederland bewust van hun Turkse identiteit. "Veel hangt daarbij ook af van het type 'anderen', de aard van datgene wat van die anderen onderscheidt en de relatie die men met die anderen heeft. De identiteit die het onderscheid katholiek/protestant verschaft, is van een andere aard dan de identiteit die gebaseerd is op het verschil tussen homo/heteroseksueel." (Tennekes 1995: 41).

Vermeulen & Penninx (1994) geven aan dat sociaal-culturele integratie van etnische groeperingen onder andere belemmerd kan worden door een sterke groepsbinding, maar dat anderzijds culturele assimilatie niet automatisch leidt tot structurele integratie of emancipatie¹³.

Afhankelijk van het samenlevingsniveau waarnaar gekeken wordt, bestaan er verschillende (dominante) culturele normbeelden en mogelijkheden voor verschillende groepen om te participeren (Gowricharn 1995)¹⁴. De culturele constructie en overdracht van normen en waarden tussen de sport en samenleving is een complex en dynamisch proces, mede vanwege de verschillende sociale identiteiten die in onderscheiden sferen in meer of mindere mate centraal staan (Tennekes 1995). Sport wordt vaak vooral gezien als een 'lichamelijke' activiteit en ook de in ons onderzoek centraal staande groeperingen worden veelal gedefinieerd vanuit hun specifieke 'lichamelijkheid'. Om inzicht te krijgen in de mogelijkheden van bredere sociaal-culturele integratie door de sport en deze te kunnen versterken is het belangrijk om goed inzicht te krijgen in de culturele (machts-)relaties binnen de sport. Sociaal-culturele aspecten zijn nauw verbonden met machtsstructuren, met aanpassing aan en weerstand tegen dominante normbeelden. Daarom is het ook in de sport van belang om te achterhalen op welke manieren macht en privilege verbonden zijn met totstandkoming en bestendiging van ongelijkheid (Dewar 1993: 230).

Belemmeringen voor sportdeelname en de ondervetegenwoordiging van bepaalde groepen in kaderfuncties in de sport worden vaak voornamelijk gezocht in individuele en/of structurele aspecten (Knoppers 1992, Knoppers & Bouman 1996, 1998). Maar naast onderkenning van motivationele of fysieke aspecten en structurele belemmeringen (bijvoorbeeld informatie, tijd, afstand en bereikbaarheid vereniging) is ook onderzoek naar beeldvorming van belang om meer inzicht te krijgen in de relatie tussen bepaalde groepen en sportdeelname. Ook in de sport is sprake van een bepaalde cultuur, met dominante waarden en normen die onder andere van invloed zijn op processen van selectie en uitsluiting. Binnen de sportwereld gelden specifieke symbolen, opvattingen en regels die vaak niet altijd zo neutraal en vanzelfsprekend zijn als ze worden voorgesteld. Uit onderzoek blijkt dat ondanks mogelijke verschillen in behoefte, de 'achterstand' van sportbeoefening van bepaalde groeperingen mede bepaald wordt door angst voor discriminatie of negatieve ervaringen hiermee (Hekma 1994, Hoolt 1987, De Jong 1989). Bepaalde ongeschreven codes ten aanzien van omgangstaal en gedrag kunnen door allochtonen of homoseksuelen als niet wenselijk of discriminerend worden ervaren, waardoor zij de sportclub verlaten of zich aanpassen. Ook voor veel ouderen en gehandicapten kunnen naast structurele, ook culturele drempels deelname in de weg staan (Van Essen e.a. 1995, Machiels 1986, Sherill & Williams 1996).

Sportdeelname kan zowel vooroordelen ten aanzien van seksuele voorkeur, etniciteit/ras, leeftijd of validiteit tegengaan als bevestigen. Met name topsport kan, vooral via de nog steeds toeneemende aandacht van de media een voorbeeldfunctie hebben en rol doorbrekend zijn (zwarte profvoetballers, Paralympics). Omdat op topniveau prestaties en geld zo'n belangrijke rol spelen (en de keuze voor een bepaalde club of land grotendeels bepalen, Olin e.a.1990), lijken mogelijke belemmeringen ten aanzien van sociaal-culturele integratie op individueel niveau vaak voor lief te worden genomen. Zo heeft ex-profvoetballer Wensley Ton zich jaren lang aangepast aan de 'machocultuur' van het voetbal (*Algemeen Dagblad* 25 februari 1997). Toch geeft de eerder aangehaalde commotie rondom zwart-wit vorming binnen het Nederlandse profvoetbal aan dat ook op het

13 Zo zou de Turkse gemeenschap een sterkere groepscohesie vertonen dan de Marokkaanse en een enigszins slechtere positie, maar daarnaast zou de Turkse gemeenschap vanwege haar sterke interne gerichtheid ook desintegratie en kleine criminaliteit tegengaan. Ook de Chinese gemeenschap is sociaal-cultureel slecht geïntegreerd, maar deze groep vertoont een stabiele en redelijk goede maatschappelijke positie (Vermeulen & Penninx 1994: 225-229).

14 Gowricharn wijst op het volgende: 'de waardering van het cultuurgoed van allochtonen is tot nu toe grotendeels beperkt gebleven tot hun artistieke vermogens (show en muziek) en culinaire geneugten' (p. 218).

hoogste niveau sociaal-culturele kwesties een belangrijke rol kunnen spelen en via de media de publieke opinie kunnen beïnvloeden.

Niet alleen in de topsport, maar ook binnen reguliere sportverenigingen kunnen personen op individuele basis stereotype beeldvorming ontkrachten. Dat geldt bijvoorbeeld voor een 60-jarige marathonloper of een homoseksuele voetballer ten aanzien van heersende ideeën over leeftijd of seksuele voorkeur. Op individuele basis is er echter, zoals hierboven gesteld, vaak sprake van aanpassing aan geldende normen (assimilatie). Zoals in de vorige paragraaf reeds werd opgemerkt kan soms ook (juist) gesegregeerde sportbeoefening bijdragen aan (positieve) veranderende beeldvorming ten aanzien van sport en sociale groeperingen, zoals gehandicapten (Nixon 1984).

Maar sportdeelname in 'gemengd' of 'eigen' verband heeft niet altijd een gewenste sociaal-integrerende werking ten aanzien van maatschappelijke beeldvorming en acceptatie van verschillende groeperingen. Ook kunnen tegengestelde (segregerende) processen optreden, zoals stereotypering, stigmatisering en discriminatie. Zichtbaarheid van allochtone of gehandicapte topsporters kan met andere woorden zowel een emancipatorische functie hebben als leiden tot bevestiging van maatschappelijke opvattingen en uitsluiting. Behalve 'biologisch' bepaalde verschillen tussen bepaalde groepen zijn vooral ook de symbolische relaties tussen bepaalde sociale variabelen (bijv. gender en etniciteit) en 'lichamelijkheid', hierbij van belang. Ook ten aanzien van de sport zijn de interacties tussen beeldvorming en discriminatie enerzijds en structurele positieverbetering en emancipatie anderzijds dus zeker niet eenduidig maar complex van aard (zie ook Vermeulen & Penninx 1994: 225-231).

De sociaal-integrerende betekenis van sport wordt echter ook vaak gezien op een meer individueel niveau. Sport biedt de mogelijkheid voor mensen vanuit verschillende groeperingen om samen te sporten en mogelijk van daaruit ook 'gemengde' contacten en vriendschappen aan te gaan.

1.3.3 Vriendschap door sport

Over het aangaan van sociaal-affectieve relaties in de sport is relatief weinig bekend. In ieder geval brengt sport (beoefening) in vergelijking met andere vormen van vrijetijdsbesteding grote aantallen mensen bij elkaar. Sport wordt dan ook een belangrijke cohesiefunctie toegeschreven en kan leiden tot (langdurige) vriendschappen (Van Bottenburg & Schuyt 1996, Vanreusel & Bulcaen 1992, Wohl 1970). Vooral voor jongeren lijkt sport een plaats om vrienden te maken, maar ook voor oudere sporters biedt sportbeoefening mogelijkheden tot sociaal contact en vriendschapsrelaties. Bij verhuizing, is de sportvereniging, naast studie of baan voor velen één van de plekken waar contacten en vriendschappen worden opgedaan. Maar het is niet bekend of door sportbeoefening makkelijker vriendschappen worden gesloten dan door het lidmaatschap van een muziekvereniging, of door café- of discobezoek. Ook zijn er nauwelijks onderzoeksresultaten bekend over in hoeverre sociale contacten die in de sport worden opgedaan, ook leiden tot sportoverstijgende vriendschappen.

Uit onderzoek is wel bekend dat het samen ondernemen van bepaalde activiteiten (waaronder sport) één van de belangrijkste kenmerken van vriendschap is (Adams & Blieszner 1994, Braams 1995, Weiss, e.a. 1996). Bovendien heeft onderzoek ook aangetoond dat sociale contacten voor veel mensen, naast gezondheid en presteren, een zeer belangrijk motief is voor sportbeoefening (Prinssen & Kropman 1992). Dit geldt voor de jeugd en voor ouderen, voor mannen en vrouwen en ook voor allochtonen en gehandicapten (Hooft 1987, Manders 1984, 1987). En topsporters, in het

bijzonder buitenlandse topsporters, zijn voor vriendschappen vaak vooral aangewezen op hun collega's (Olin e.a. 1990).

Voor sommigen zijn deze vriendschapsrelaties sportoverstijgend, voor anderen blijven deze sociale relaties beperkt tot de sport of komt sportbeoefening voort uit reeds bestaande vriendschappen. Daarentegen kan het niet-geaccepteerd worden, de onmogelijkheid tot het aangaan van sociaal-affectieve relaties binnen een vereniging, reden zijn om te stoppen met sport of sport in 'eigen' kring te beoefenen (Hekma 1994, de Jong 1989, Manders 1984). Hieruit blijkt de wisselwerking tussen de verschillende dimensies van integratie in de sport: deelname in 'eigen' of reguliere groepen, beeldvorming en vriendschap. Dergelijke groepsvorming in de sport op basis van sportoverstijgende aspecten (studie, geloof, beroep) kan echter ook op basis van positieve expressieve argumenten worden gezien als ontspannen manier van vrijetijdsbesteding met 'gelijkgezinden'. Zoals we boven reeds aangaven is sportbeoefening voor velen een gezamenlijke activiteit met vrienden en vrienden zijn die personen waarbij een bepaalde bevestiging gevonden wordt van jezelf (Adams & Blieszner 1994, Naber 1991, Saharso 1992). Naast de gedeelde interesse in sport of in een specifieke tak van sport, kunnen dan ook andere sociale identiteiten (sekse, leeftijd, etniciteit, opleiding, enz.) een rol spelen bij de keuze voor sportbeoefening en een sportvereniging. De laatste jaren lijkt de verscheidenheid van specifieke sportclubjes, op basis van vriendschap of een bepaalde sociale identiteit, vooral in de grote steden, een enorme vlucht te hebben genomen. Deze differentiëring is mede veroorzaakt door de behoefte aan en de realisatie van een sportaanbod met een minder wedstrijdgericht karakter, waar formeel gezien alleen onderscheid gemaakt wordt op basis van functionele sportintrinsieke kenmerken (Crum 1991, Schulke 1990). In de vorige paragraaf wezen we ook reeds op de (vaak impliciete) sociale en culturele uitsluitingsmechanismen.

Terwijl sportbeoefening in 'eigen' verband kan bijdragen aan het aangaan van nieuwe of versterken van bestaande vriendschappen, biedt 'gemengde' sportbeoefening natuurlijk meer mogelijkheden tot het aangaan van 'gemengde' sociale contacten en vriendschappen zoals tussen autochtonen en allochtonen. Hoewel (directe) structurele integratie wel een voorwaarde is voor het aangaan van nieuwe 'gemengde' vriendschappen, biedt gezamenlijke sportbeoefening hiertoe geen garantie (Chu & Griffey 1982, Ronglan 1997). We kunnen in dit verband wederom wijzen naar de gesignaleerde problemen binnen het Nederlands voetbalteam: een mooi voorbeeld van directe structurele integratie in de sport, dat echter niet automatisch kan dienen als voorbeeld van 'gemengde' sociaal-affectieve integratie. In dit voorbeeld komt ook de relatie met sociaal-culturele aspecten aan de orde. Wat is de invloed van dominante beeldvorming en machtsverhoudingen op het aangaan van sociale contacten? Ook bij sportbeoefening in 'regulier' verband kunnen verschillende subgroepjes ontstaan en leiden tot sociaal-affectieve integratie in 'eigen' kring. Omdat vriendschappen vaak ontstaan tussen mensen met soortgelijke sociale identiteiten kan de behoefte aan contact met een bepaalde groep mensen ook één van de redenen zijn van bijvoorbeeld allochtonen of homoseksuelen om te kiezen voor sportbeoefening in 'eigen' kring (Chionis 1998, Hekma 1994). Afhankelijk van verschillende factoren zoals leeftijd en motivatie kunnen expressieve aspecten, zoals vriendschap en sociale identiteit, soms bepalender zijn voor iemands sportkeuze dan functionele argumenten, zoals het prestatieniveau.

1.4 Samenvatting

In dit rapport gaat het om de vraag welke (vermeende) sociaal-integrerende betekenissen van sport kunnen worden onderscheiden. De verschillen en overeenkomsten in de sociaal-integrerende mogelijkheden van sport op basis van handicap, leeftijd, etniciteit en seksuele voorkeur, staan in dit rapport centraal waarbij speciale aandacht uitgaat naar de gemarginaliseerde groepen gehandicapten, ouderen, allochtonen en homoseksuelen. Al deze groepen hebben te maken met bepaalde structurele en/of culturele belemmeringen tot sportparticipatie, bevinden zich (met uitzondering van homoseksuelen) in een sociaal-economische achterstandspositie en bij al deze groepen is in bepaalde mate sprake van sportbeoefening in 'eigen' kring. Voor ouderen en gehandicapten zijn de mogelijkheden tot 'gemengde' sportbeoefening vrij beperkt, vanwege (wedstrijd)sportintrinsicke prestatieverschillen. Allochtonen en homoseksuelen kunnen in principe 'gewoon' deelnemen binnen 'reguliere' sportverenigingen, maar ondervinden vaak sociaal-culturele belemmeringen.

Bij de relatie tussen sport en sociale integratie wordt allereerst onderscheid gemaakt in integratie in sport en integratie door sport. Bij integratie door sport gaat het om de mogelijkheden om via sportbeoefening ook in breder maatschappelijk verband te integreren. Daarnaast worden er een drietal dimensies onderscheiden: structureel, cultureel en affectief. Deze hebben respectievelijk te maken met participatie, beeldvorming/acceptatie en vriendschap. Mensen kunnen op zeer uiteenlopende wijze deelnemen aan sportbeoefening, afhankelijk van eigen wensen en mogelijkheden. De argumenten voor verschillende vormen van sportbeoefening, bijvoorbeeld in 'gemengd' verband of in 'eigen' kring kunnen functioneel, moreel of expressief van aard zijn. Sportintrinsicke functionaliteit is voornamelijk gericht op het behalen van zo goed mogelijke sportprestaties door een individu of sportteam. Voor een individu betekent dit dat de keuze voor sportbeoefening voornamelijk wordt bepaald door de beste mogelijkheden om goed te presteren. Een 'reguliere' vereniging zou vanuit deze sportintrinsicke functionaliteit ook open moeten staan voor iedereen, ongeacht bijvoorbeeld etnische achtergrond of seksuele voorkeur. Sportextrinsicke functionaliteit zoals maatschappelijke emancipatie en het opdoen van ervaring in kaderfuncties kan echter gebruikt worden als argument om de oprichting van 'eigen' verenigingen van etnische minderheden te stimuleren of in ieder geval niet tegen te gaan. Morele argumenten vragen aandacht voor gelijke behandeling in de sport, van bijvoorbeeld gehandicapten. Expressieve argumenten kunnen bijvoorbeeld centraal staan in verband met het vormen van 'vriendenteams' of 'eigen' verenigingen van allochtonen of homoseksuelen.

Sporten in 'gemengd' verband (directe structurele integratie) is weliswaar wel voorwaarde voor het aangaan van 'gemengde' vriendschappen (sociaal-affectieve integratie), maar betekent niet dat deze ook automatisch optreden of dat er sprake is van een pluriform en multi-cultureel sportklimaat (sociaal-culturele integratie).

Sportdeelname, zeker op hoog niveau, kan voor individuen bijdragen aan sociale mobiliteit, aan het krijgen van een baan of woning, aan zichtbaarheid van bepaalde groepen in de sport via de media (Paralympics) en aan de maatschappelijke beeldvorming via doorbreking, maar ook aan bevestiging van vooroordelen. Via ervaringen en contacten in de sport kan de sociale integratie van individuen en groepen kortom ook in andere sectoren van de samenleving op uiteenlopende wijze bevorderd worden.

In het volgende hoofdstuk wordt voor elk van de in dit rapport centraal staande groeperingen achtereenvolgens ingegaan op de mate van structurele, sociaal-culturele en sociaal-affectieve

integratie in de sport. Ook zullen de onderlinge relaties tussen deze dimensies aan bod komen en wordt onderscheid aangebracht tussen sportspecifieke en sportoverstijgende vormen van integratie.

2. Sport en sociale integratie : voor iedereen hetzelfde ?

Aan de hand van voornamelijk empirische onderzoeksliteratuur zal ten aanzien van de vier geselecteerde doelgroepen (allochtonen, gehandicapten, ouderen en homoseksuelen) de hierboven onderscheiden vormen van sociale integratie in kaart worden gebracht.

2.1 Allochtonen

Met betrekking tot de relatie tussen sociale integratie en sportbeoefening gaat de meerderheid van de Nederlandse literatuur over allochtonen/etnische minderheden. Daarvan zijn de meeste studies bovendien vooral kwantitatief van aard, gericht op cijfers over (vaak lokale, stedelijke) sportbeoefening.

2.1.1 Structurele integratie (sportparticipatie)

De vraag die in Nederlands en Vlaams onderzoek naar integratie van allochtonen in de sport voornamelijk gesteld wordt is of en hoe allochtone jongeren en ouderen, mannen en vrouwen, actief deelnemen aan sport (zie bijv. Brassé 1985, De Knop e.a. 1995, 1996, Duyvendak e.a. 1998, Hooft 1987, VWS 1996a, Warray 1990, Zwaard 1984). Hierbij wordt gekeken in hoeverre de sportdeelname 'afwijkt' van de autochtone Vlaamse/Nederlandse bevolking. Ook worden belemmeringen tot (georganiseerde) sportdeelname geïnterpreteerd, om de 'achterstandspositie' van allochtonen ten aanzien van sportdeelname te verklaren en te verminderen. Hoewel de onderzoeken nauwelijks concreet vergelijkbaar zijn, op grond van verschillende onderzoeksmethodieken en begripsoperationalisaties (zie ook VWSa 1996: 22), kunnen wel een aantal algemene conclusies worden getrokken.

- Allochtonen sporten over het algemeen minder dan autochtonen, waarbij de sportdeelname verschilt per nationaliteit (Surinamers en Antillianen sporten bijvoorbeeld meer dan Turken en Marokkanen)

TABEL 1.1: SPORTPARTICIPATIE VAN VLAAMSE EN MIGRANTENJONGEREN VAN 12-15 JAAR (DE KNOP ET AL., 1995)

Sportparticipatie	12 - 15 jaar	
	Vlamingen	Migranten
doet niet aan sport	8,8 %	10,7 %
doet aan sport	91,2 %	89,3 %
n	2.037	28

- Allochtonen zijn minder vaak lid van een sportvereniging

TABEL 1.2: LIDMAATSCHAP VAN EEN SPORTVERENIGING (DE KNOP ET AL., 1995)

Lidmaatschap	12 - 15 jaar	
	Vlamingen	Migranten
nooit lid geweest	31,4 %	53,6 %
1 x lidmaatschap	37,4 %	21,4 %
2 x lidmaatschap	20,6 %	17,9 %
3 x lidmaatschap	7,3 %	7,1 %
4 x lidmaatschap	3,3 %	0,0 %
n	2.052	28

- Verschillen in verband met sociale klasse, leeftijd en sekse (ouderen, vrouwen en personen uit lagere sociaal-economische klassen sporten minder) zijn sterker bij allochtonen dan bij autochtonen.
- Allochtonen zijn meer geconcentreerd in een beperkt aantal sporten dan autochtonen (wel veel voetbal, vechtsporten, atletiek, aerobics en honkbal, maar relatief weinig volleybal, hockey, tennis, schaatsen en wielrennen).
- In professionele sportbeoefening (voetbal, boksen) zijn allochtonen soms relatief gezien oververtegenwoordigd als sporter, maar sterk ondervertegenwoordigd in kaderfuncties.
- Allochtonen sporten relatief vaak in ongeorganiseerd verband met elkaar.
- Vanwege culturele en religieuze tradities zijn vooral islamitische Turkse en Marokkaanse vrouwen en meisjes weinig geïntegreerd in de Nederlandse/Vlaamse sportcultuur.

Hoewel de grootste groep sportende allochtonen 'direct' geïntegreerd is, vinden er ook allerlei vormen van 'eigen' sportbeoefening plaats, van volledig ongeorganiseerd tot formeel of competitief geïntegreerd. Met name Turkse mannen hebben een uitgebreid netwerk wat betreft sportbeoefening (voetbal) in 'eigen' kring, maar ook van Surinamers, Antillianen & Arubanen en Marokkanen is een groot aantal initiatieven bekend (Chionis 1998, Hooft 1987, De Jong 1989, Warray 1990). Uit dit onderzoek blijkt onder andere dat veel individuele sporters de competitiesport bij autochtone sportclubs beoefenen en daarnaast, 'voor de sfeer' recreatief met elkaar sporten. Ook uit onderzoek van Brassé (1985: 165) blijkt dat ongeorganiseerde sport vaker dan georganiseerde sport beoefend wordt samen met personen uit de 'eigen' of een andere etnische groepering. Zo bleek 75% van de ondervraagde Turken en 50% van de Marokkanen, in ongeorganiseerd verband, hoofdzakelijk of uitsluitend, in eigen kring te sporten. Bij de georganiseerde sport is dit percentage slechts 9%. Maar ook autochtonen sporten vaak recreatief én ongeorganiseerd (zie Prinssen & Kropman 1992).

Toch vindt vrijwel iedereen dat 'gemengd' sporten de voorkeur heeft (zie ook Duyvendak e.a. 1998).

Topsport en wedstrijd sport

In topsport gaat het voornamelijk om selectie op basis van prestatie. Het is voor de wedstrijd sport in teamverband functioneel om de beste sporters, ondanks huidskleur of etnische afkomst op te stellen. Maar uit Engels en Amerikaans onderzoek blijkt dat de positieverdeling binnen team-

sporten soms gebaseerd is op dominante culturele normbeelden. Op basis van stereotype beeldvorming krijgen zwarte en witte spelers niet dezelfde kansen. Zo zegt een zwarte rugbyspeler in Maguire (1991: 115):

“I would think that from a very early age black people have been labelled as very fast but not with the best hands in the world. Safest to put them on the wing where the intricate moves have been completed and they just finish off with their natural speed.”

Voor deze selectieve positietoewijzing (stacking) bestaan verschillende hypothesen (Maguire 1991: 98), gebaseerd op de voorbeeldfunctie van succesvolle zwarte atleten als rol-model; de mogelijkheid dat zwarte mensen posities met meeste kansen en mogelijkheden selecteren of vermijden (differentiële attractiviteit); het principe dat zwarte spelers uitgesloten worden van posities die de meeste kans hebben om de wedstrijd uitkomst te beïnvloeden (uitkomst-controle); interactie en discriminatie, waarbij zwarte atleten op bepaalde posities worden gezet door witte coaches die (onbewust) redeneren vanuit raciale stereotypen ten aanzien van verschillende mogelijkheden tussen zwarte en witte spelers (zie ook Lapchick 1995, Lumpkin, Stoll & Beller 1994).

De Knop e.a. (1992) vonden op basis van hun onderzoek geen empirische bewijzen voor het maken van expliciet onderscheid door sportfederaties in spelerskwaliteiten tussen allochtonen en autochtonen. Hiermee is echter niet gezegd dat (veelal witte) trainers/coaches dezelfde neutrale maatstaven hanteren¹⁵. Allochtone atleten blijken zelf vaak van mening dat ze twee keer zo goed moeten zijn om aanspraak te maken op dezelfde posities als hun autochtone medesporters (zie De Knop e.a. 1995, De Jong 1989).

Maar er worden niet alleen maar negatieve verbanden gelegd. Uit een studie van Harris (1991) bleek dat vooral zwarte studenten vonden dat het spelen van basketbal belangrijke invloed had op hun leven: het motiveerde tot goede schoolprestaties, tot het vermijden van probleemsituaties en het verkrijgen van populariteit. Verder bleek dat zwarte basketbalspelers weliswaar lagere cijfers hadden dan hun witte leeftijdsgenoten, maar dat zij zeker niet minder gemotiveerd waren tot goede schoolprestaties en dat zij ook gestimuleerd werden in zowel sport als opleiding door ouders en trainers. Uit een longitudinaal onderzoek van Yetman & Berghorn (1993) kwam naar voren dat de structurele integratie van zwarte mannen en vrouwen als spelers en trainers/coaches in intercollegiate basketball te zijn toegenomen, maar vooral de zwarte mannelijke spelers scoorden minder goed ten aanzien van hun academische prestaties. De auteurs stellen dan ook vragen bij het verband tussen **on-court opportunities en off-court results**:

“Blacks are treated more equitable in the military and sports than in other institutions, but once they leave these two distinctive environments, their previous status is unlike to have a substantial impact on their future careers.” (p. 312)

In België en Nederland zijn nog weinig zichtbare voorbeelden van ‘zwarte’ trainers/coaches, begeleiders of bestuurders: Ruud Gullit was de eerste ‘zwarte’ profvoetbaltrainer in Engeland en sinds kort is ex-voetballer Frank Rijkaard begeleider bij Ajax. Tennisbondstrainer Stanley Franker is een uitzondering in een verder overigens erg ‘witte’ sport en ook voormalige boksers Regilio Tuur en Wahabi zijn enkele van de weinige bekende ‘allochtone’ sporters die wel geprofiteerd hebben van hun bekendheid en inmiddels ook in andere maatschappelijk sectoren actief zijn.

Mannen en vrouwen

Er blijken grote verschillen te bestaan tussen allochtone mannen en vrouwen, op allerlei niveaus van sportbeoefening (Dewar 1993, De Knop e.a. 1996, Lovell 1991, VWS 1996a). Professionele

¹⁵ Bij dit onderzoek kunnen de resultaten enigszins zijn vertoebeld door de invloed van sociale wenselijkheid, omdat aan respondenten expliciet werd gevraagd of zij onderscheid maakten.

topsport is in grote mate nog een aangelegenheid van mannen, afgezien van 'hogere klasse/witte sporten' zoals tennis en golf. In deze sporten vinden we dan ook weinig allochtone sportbeoefenaars. In Amerika bieden basketbal en atletiek ook (zwarte) vrouwen de gelegenheid tot professionele sportbeoefening en daarmee structurele integratie in de sport en de samenleving. In België en Nederland kunnen blijkbaar allochtone mannen enkel door middel van voetbal of boksen hun sociaal-economische positie verbeteren. Tennis en golf zijn (nog) steeds voornamelijk 'witte' sporten, voor zowel mannen als vrouwen.

Ook op lager wedstrijd-niveau of ten aanzien van recreatieve sportbeoefening zijn er grote verschillen tussen allochtone jongens en meisjes en deze verschillen zijn nog groter bij volwassen mannen en vrouwen. Uit onderzoek van Bakhtali & Ramsahai (Warray 1990) bleek dat allochtone mannen vaker dan vrouwen actief waren in georganiseerd verband. Maar ook dat bij allochtone mannen de jongeren vaker dan volwassenen in georganiseerd verband sporten en bij de vrouwen juist de volwassenen vaker dan de jongeren. Door sommige auteurs wordt gesuggereerd dat allochtone mannen in de samenleving minder kansen hebben dan autochtone mannen om hun 'mannelijkheid' te bewijzen en daarom in de sport (en de muziek) relatief sterk vertegenwoordigd zijn (Harper 1996, Hooks 1995, Lovell 1991).

In al het onderzoeksmateriaal wordt geconstateerd dat vooral een groot aantal islamitische meisjes en vrouwen op geen enkele wijze geïntegreerd is binnen de sport (De Knop e.a. 1996, Hooft 1987, Lovell 1991, Warray 1990). Wel blijkt er bij veel niet-sportende islamitische, voornamelijk Turkse en Marokkaanse, vrouwen interesse te bestaan voor (recreatieve) sportbeoefening. Naast wandelen en fietsen blijkt zwemmen onder bepaalde voorwaarden (o.a. geen mannen en overdag) ook voor deze groep vrouwen een aantrekkelijke bewegingsactiviteit.

Bij andere (o.a. Surinaamse, Zuid-Europese) allochtone vrouwen zijn, evenals bij autochtone vrouwen, 'fitness/gezondheidssporten' zoals aerobics/keep fit/conditietraining het meest populair. Maar ook sporten als basketbal, volleybal en in Nederland als 'mannelijke' geassocieerde takken van sport zoals voetbal en vechtsporten.

In bovenstaande werd duidelijk dat bij de keuze voor de soort sport, de wijze van sportbeoefening, specifieke positietoewijzing in teamsporten en verschillen tussen mannen en vrouwen, sociaal-culturele aspecten een belangrijke rol spelen.

2.1.2 Sociaal-culturele integratie (beeldvorming)

In verschillende, vooral Amerikaanse, studies wordt aangegeven dat structurele integratie niet automatisch sociaal-culturele integratie en bredere maatschappelijke integratie veronderstelt (Rees & Miracle 1984, Chu & Griffey 1982, Harris 1994, Sailes 1993, Yetman & Berghorn 1993). Niettemin kan sportbeoefening (in)direct de dominante beeldvorming ten aanzien van allochtonen veranderen. Hoewel de mogelijkheden door sommigen wel gerelativeerd worden geloven niet alleen veel beleidsmakers, maar ook veel sporters uit etnische meerder- en minderheidsgroepen dat sportbeoefening kan leiden tot maatschappelijke acceptatie (De Knop e.a. 1995, Schaap 1995a/b, Stokvis 1991).

Eenzijds leidt sportbeoefening voor enkelen tot verbetering van hun maatschappelijke status en kan sport een voorbeeldfunctie vervullen en bijdragen tot emancipatie van zwarte of gekleurde mensen. Door gezamenlijke sportbeoefening kunnen vooroordelen over allochtonen worden

weggenomen. Vanwege de structurele integratie van allochtonen binnen het Nederlandse profvoetbal kunnen ook de media bijdragen aan veranderende beeldvorming over etnische minderheden.

Anderzijds echter kan hoge sportparticipatie leiden tot belemmering van sociaal-culturele integratie door versterking van stereotype ideeën en eenzijdige stimulatie op het gebied van sport (Harris 1994). In Amerika wordt bijvoorbeeld gesproken van de 'Dumb Jock Stereotype' (bijv. Sailes 1993). Ook in België en Nederland is er sprake van een relatief hoge zichtbaarheid van zwarte mannen in de professionele sport in vergelijking tot andere maatschappelijke sferen, waardoor stereotype ideeën over allochtonen (als hoofdzakelijk 'natuurlijke' en snelle atleten, maar weinig intellectueel) kunnen worden versterkt. In de vorige paragraaf werd reeds gewezen op de relatie tussen beeldvorming over zwarte en witte mensen en specifieke spelposities in sommige takken van sport. Ook uit Nederlands onderzoek is gebleken dat structurele integratie geen bewijs is van openheid, tolerantie, acceptatie en het niet voorkomen van discriminatie (Hooft 1987, Meloen & Eersteling 1994, Warray 1990).

Discriminatie

Uit de studie van Meloen en Eersteling (1994) naar discriminatie van allochtonen in de georganiseerde wedstrijd sport (voor amateurs) bleek dat er geen sprake was van een structurele vorm van (expliciete) discriminatie. In het onderzoeksrapport, 'Er wordt wel eens wat geroepen', wordt onderscheid gemaakt tussen verschillende vormen van discriminatie en komt onder andere de discrepantie naar voren tussen wat autochtonen en allochtonen onder discriminatie verstaan. Enerzijds kunnen bepaalde (racistische) uitlatingen zonder discriminerende bedoelingen, die 'in het heetst van de strijd' worden geroepen door allochtonen als discriminerend worden ervaren, terwijl autochtonen dit ervaren als 'tactisch' spel en vergelijkbaar met het roepen van 'rooie' of 'kale'. Anderzijds kunnen schijnbaar neutrale maatregelen met betrekking tot lidmaatschap, toegankelijkheid of contributie allochtonen extra treffen en daarom discriminerend van aard zijn. Juist in takken van sport waar allochtonen in relatief sterke mate 'geïntegreerd' zijn, komen de meeste meldingen van discriminatie voor. Uit ander onderzoek (Warray 1990) blijkt 33% van de ondervraagden ooit discriminatie te hebben ervaren rondom sport. De percentages waren verschillend voor diverse etnische groeperingen, waarbij het percentage Marokkanen dat discriminatie heeft ervaren het hoogste was en het percentage Turken het laagste. Dit is opvallend, aangezien uit onderzoek naar beeldvorming over etnische minderheden blijkt dat beide (hoofdzakelijk islamitische) groepen het minst positief beoordeeld worden door de autochtone Nederlandse bevolking (Verkuyten 1996, 1997).

Over het algemeen worden zwarte mensen, net als vrouwen, overwegend gedefinieerd vanuit hun 'lichamelijkheid', wat kan leiden tot biologisch essentialisme (seksisme en racisme). Terwijl de benadering van 'zwarte' sporters vaak voornamelijk positief is ('sterk' en 'snel') kan dit niettemin gebaseerd zijn op racistische denkbeelden en, zoals in de vorige paragraaf reeds naar voren kwam, discriminerend werken ten opzichte van de kansen van allochtonen op leiderschapsfuncties in de sport (bijv. aanvoerder, trainer/coach) of daarbuiten (Coakley 1994, McCarthy & Jones 1997).

Niet-acceptatie of al dan niet bewuste discriminatie binnen reguliere sportverenigingen met voornamelijk of uitsluitend autochtone leden blijkt voor allochtonen soms aanleiding om in 'eigen' kring (club of team) te sporten (Hooft 1987, De Jong 1989, Van Schelven 1994, Zwaard 1984).

'Eigen' cultuur

Niet alleen 'negatieve' ervaringen zijn aanleiding voor het ontstaan van categorale sportbeoefening. Sommige sportinitiatieven met een 'breder' doelstelling dan alleen sportbeoefening, dit zijn hoofdzakelijk sociaal-culturele instellingen en organisaties, zien sport vooral als middel om de allochtone jeugd te integreren in de samenleving en ze bijvoorbeeld 'van de straat te houden' (De Jong 1989, Van Schelven 1994). Bij specifieke sportorganisaties is sportbeoefening de doelstelling, maar gaat het tevens om de beleving van een 'eigen' cultuur en sfeer. Zo wordt in Hooft (1987) de 'eigen' sfeer en cultuur en het spreken van de eigen taal genoemd als reden om te sporten in 'eigen' kring.

"Ik werk al 5 dagen per week met Nederlanders. In het weekend wil ik onder mijn 'eigen' mensen zijn. Ze hebben me wel gevraagd om voor een Nederlandse vereniging te komen spelen, in de hoofdklasse, maar ik wil niet." (Surinaamse man in Hooft 1987: 52).

Uit het onderzoek van De Jong (1989) blijkt dat sommige categorale sportverenigingen onder andere een 'sociaal-culturele' en emancipatorische functie worden toegekend. Vooral voor de laatste functie is contact met de Nederlandse samenleving een voorwaarde. Een andere sociale functie van 'eigen' sportverenigingen is contact met 'eigen' mensen. Voor sociaal-affectieve integratie tussen autochtonen en allochtonen is 'gemengde' sportbeoefening echter een voorwaarde.

2.1.3 Sociaal-affectieve integratie (vriendschap)

Er is weinig onderzoek gedaan naar de relatie tussen sportbeoefening en ('gemengde') vriendschappen. In sommige onderzoeken komen bepaalde sociaal-affectieve integratie-aspecten zijdelings aan de orde. Door Turkse en Marokkaanse jongeren (al dan niet lid van een sportclub) werd in de studie van Zwaard (1984) onder andere het contact met Nederlanders genoemd als motivatie (naast bijvoorbeeld presteren). Het reeds lid zijn van vrienden of familie is (naast onder andere nabijheid van de vereniging en de mogelijkheid tot prestatie) voor veel allochtonen én autochtonen van belang in hun beslissing voor een bepaalde club te kiezen (Hooft 1987). De samenstelling van de sociale netwerken en vriendengroepen beïnvloedt dus mede de keuze voor een 'eigen', een 'gemengde', of hoofdzakelijk autochtone sportvereniging en daarmee ook de verdere mogelijkheid tot sociaal-affectieve integratie tussen allochtonen en autochtonen.

Eenzijds is er door gemengde sportbeoefening weliswaar niet automatisch sprake van sociaal-affectieve integratie, anderzijds is sociale interactie tussen personen een van de voorwaarden voor het aangaan van meer affectieve sociale contacten en vriendschappen. Juist in de sport is op allerlei niveaus sprake van bepaalde structurele integratie van allochtonen en autochtonen, waardoor hiertoe veel mogelijkheden lijken te bestaan (Niekerk 1990). Waarschijnlijk zijn er tegelijk andere structurerende karakteristieken werkzaam die van invloed zijn op vriendschapsnetwerken (Adams & Blieszner 1994, Saharso 1992).

Samen sporten, betekent niet automatisch samen koffie drinken of naar de kroeg

Tijdens de Europese Kampioenschappen voetbal in 1996 kwam de vermeende tweedeling tussen zwarte en witte spelers in het Nederlands team en de conflicten die hieruit ontstonden, in het nieuws (Ramdharie 1996). In het structureel gezien zo mooi geïntegreerde Nederlands voetbalteam leek opeens geen sprake te zijn van een door velen veronderstelde mate aan sociaal-affectieve integratie tussen 'witte' en 'zwarte' Nederlanders.

Ook Chu & Griffey (1982) stelden op basis van empirisch onderzoek vast dat de beste vrienden van zwarte atleten meestal ook zwarte en niet hun witte collega's waren. Helaas is hierover weinig vergelijkend onderzoek voorhanden¹⁶. Samen sporten, betekent samen hetzelfde doel nastreven en biedt mogelijkheden tot het aangaan van inter-etnische vriendschappen die bovendien sportoverstijgend kunnen zijn. Toch leidt samenwerking op het sportveld tussen zwarte en witte sportcollega's, niet automatisch tot het wegvallen van sociale grenzen op basis van huidskleur, etnische achtergrond buiten het sportveld.

In de studie van Brassé (1985) is gevraagd naar de samenstelling van vriendengroepen van allochtonen. De meeste vriendengroepen van Turkse jonge ongehuwde mannen en vrouwen (resp. 84% en 75%), bestaan grotendeels uit 'landgenoten' (zie ook Saharso 1992). Bij Marokkanen liggen deze percentages op 44% en 27%. De beste vriend of vriendin is ook in de meeste gevallen een landgenoot. Bij mannen en bij ouderen lijken exclusieve etnische vriendengroepen overigens meer voor te komen dan bij vrouwen en bij jongeren (zie ook Veenman 1994).

Vanuit dergelijke sociale netwerken op etnische basis zijn ook 'eigen' sportinitiatieven ontstaan, onder andere vanuit de functies van 'ontmoeting' en sociale contacten (Chionis 1998, Hoolt 1987, De Jong 1989). Sport kan namelijk tevens bijdragen aan sociaal-affectieve integratie in 'eigen kring'.

Naast de eerder genoemde redenen van de verhoogde kansen op sociale mobiliteit (verbetering van de sociaal-economische positie) door professionele sportbeoefening en bepaalde culturele achtergronden, dragen waarschijnlijk ook sociaal-affectieve aspecten bij tot de relatief snelle 'verkleuring' van bepaalde takken van sport in verhouding tot andere maatschappelijke sectoren.

2.1.4 Samenvattend

Veel onderzoek in binnen- en buitenland naar ras- en etniciteitsrelaties in de sport is distributief van aard. De veronderstelling is dat gelijke kansen tot een geïntegreerde sport zullen leiden. Tot nu toe verloopt de structurele integratie binnen de sportwereld echter niet op alle terreinen even snel. Behalve verschillen in takken van sport, zijn er ook verschillen in bepaalde posities binnen teamsporten en gaat de toename aan georganiseerde sportbeoefening door allochtonen niet gelijk op aan een toename van allochtoon sportkader. Sportverenigingen zijn soms "zwarte lichamen met een wit hoofd".

In het bijzonder bij voetbalverenigingen in de grote steden, waaronder ook de topclubs is er niet alleen sprake van directe integratie van allochtone spelers, maar vaak zelfs van overrepresentatie. Gevraagd kan worden of deze gedeeltelijke 'etnische verzuiling' van de sportpraktijk een bijdrage kan leveren aan emancipatie en een gelijkwaardiger multi-culturele samenleving. Of blijft de sociale mobiliteit en veranderende beeldvorming beperkt tot de kleine groep topatleten en biedt zij slechts schijnoplossingen voor processen van uitsluiting, ghetto-vorming en isolement?

Sociale integratie van allochtone Nederlanders betekent duidelijk niet alleen deelname aan een structuur of systeem met gelijkblijvende normen en waarden. Integratie van allochtonen in de wereld van de sport zal deze sport ook veranderen. Dat geldt niet alleen voor de verenigingsstructuur, maar ook voor de cultuur. De afgelopen jaren heeft deze verandering reeds ingezet en niet alleen door allochtonen. Ook vrouwen, gehandicapten en ouderen hebben de sport een ander 'gezicht' gegeven. De vraag is niet hoe we deze vervormingen van het oorspronkelijke systeem weer

¹⁶ Wel is menig sportpsychologisch onderzoek gedaan naar de sociale cohesie binnen een team; daarbij wordt meer op sportspecifieke functionele integratie van sportspecifieke aspecten gelet en komen persoonlijke sociaal-affectieve aspecten vaak minder aan de orde (bijv. Biondo & Pirritano 1985, Matheson e.a. 1995).

tot een geheel moeten maken, maar hoe de nieuwe initiatieven de sportwereld verder kunnen verrijken en op welke wijze hierdoor kan worden bijgedragen aan sociale integratie. Moeten allochtonen vooral gestimuleerd worden om alleen in georganiseerd verband te sporten en alleen samen met andere autochtone Nederlanders? Moeten reguliere sportverenigingen multi-cultureler worden door aan te sluiten bij wensen van allochtonen? Moeten eigen 'sportverenigingen' gezien worden als onderdeel van een noodzakelijke, maar voorbijgaande fase en uiteindelijk worden ingelijfd? In hoeverre kunnen aan de (vrijwillige) sportsector verwachtingen en verplichtingen ten aanzien van integratie worden opgelegd?

Dergelijke vragen en dan ook vooral met betrekking tot de *mogelijkheden* van structurele en culturele integratie gelden in bijzondere mate ten aanzien van gehandicapten.

2.2 Gehandicapten

Voor personen met een handicap bestaat binnen de sport een extra indeling naar soort stoornis of functionele beperking (bijv. visueel, motorisch). Vanwege de belemmeringen ten aanzien van 'gewone' sportbeoefening zijn er aangepaste sportvormen ontwikkeld.

Naast verschillen in oorsprong en aard van een handicap wordt tevens onderscheid gemaakt in de ernst van een handicap. Op individueel niveau zullen er dan ook personen zijn die, ondanks een bepaalde beperking, geïntegreerd zijn in de reguliere sport. In deze studie gaat het met name om de groep personen die aangewezen is op een aangepaste wijze van sportbeoefening. Bovendien zal de nadruk liggen op mensen met motorische en/of zintuiglijke gebreken en in mindere mate op personen met een intellectuele of sociaal-emotionele handicap. Ten aanzien van gehandicapten-sport wordt, naast integratie, in de Engelstalige literatuur vaak het begrip inclusie gebruikt, zonder dat deze begrippen duidelijk van elkaar worden onderscheiden (bijv. DePauw & Gavron 1995).

2.2.1 Structurele integratie

Er is in België niet veel onderzoek gedaan naar de relatie tussen handicap en sportbeoefening. Toch kan er uit de literatuur een aardig beeld worden verkregen van de sportdeelname, de motieven om wel of niet aan sport te doen en op welke wijze. Evenals bij niet-gehandicapten is getracht om drempels en stimulansen in kaart te brengen (Baken 1997, Manders 1984, SCP 1994, Sherrill & Williams 1996).

Uit de literatuur over sportbeoefening door gehandicapten blijkt dat:

- gehandicapten in mindere mate deelnemen aan sport dan niet-gehandicapten.
- de verschillen in sportbeoefening tussen mannen en vrouwen niet groot zijn en vergelijkbaar met valide personen. Ook qua leeftijd en sociale klasse zijn verschillen vergelijkbaar met valide sporters. Dat betekent dat oudere gehandicapten en zij met een lagere sociaal-economische positie minder deelnemen. Ook bestaan er regionale verschillen in sportdeelname (in het oosten en het noorden van het land is de sportdeelname kleiner).
- de grootste belemmering van gehandicapte mensen om deel te nemen aan de sport liggen in informatievoorziening, mogelijkheden (accommodatie, kosten) en belemmeringen vanuit de omgeving.

- na zwemmen, wandelen en fietsen (ook door valide sporters het meest beoefend) de sporten volleybal, basketbal en (tafel-)tennis hoog scoren onder gehandicapten.
- naast een grote groep gehandicapte sporters die voorstander is van (organisatorische) integratie, veel gehandicapten sportbeoefening met personen met een gelijksoortige handicap prefereren.
- door de meeste gehandicapten, ook in georganiseerd verband, de voorkeur wordt gegeven aan recreatiesport; dat geldt vooral sterk voor recente sporters en (huis)vrouwen.
- de mate van sportbeoefening groter is bij een minder ernstige handicap, bij mobiele gehandicapten en bij personen waarbij het handicapperspectief niet progressief is, dat wil zeggen, dat de positie van de gehandicapte niet verslechtert.
- gehandicapte jongeren minder via de belangrijkste eerste sportsocialisatoren (school en familie) worden gestimuleerd tot sportbeoefening. Ook fysiotherapeuten, medici en (niet) gehandicapte vrienden hebben grote invloed op de keuze tot al dan niet sporten.

Hoewel hierover geen uitgebreide gegevens voorhanden zijn, bestaan er vermoedens, lijken structurele factoren voor gehandicapten nog steeds de grootste belemmering te zijn voor sportdeelname (Baken & Duijf 1996, Manders 1984). Er bestaan slechts weinig gegevens over de verschillende vormen van structurele integratie binnen de gehandicaptensport (zie bijv. Stichting Spel en Sport 1990 over organisatorische integratie). In tegenstelling tot andere achterstandsgroepen (bijvoorbeeld allochtonen) vindt structurele integratie van gehandicapten in de georganiseerde sport voornamelijk plaats in de vorm van formele integratie. Ook is er bij sommige verenigingen sprake van organisatorische integratie. Ook op internationaal niveau is er de afgelopen jaren meer aansluiting bij de 'reguliere' sport. De Paralympics worden bijvoorbeeld aansluitend op de gewone Olympische Spelen georganiseerd waardoor een zekere mate van organisatorische integratie plaats vindt. De Paralympische beweging streeft naar een nog verdergaande vorm van organisatorische integratie, vergelijkbaar met de geïntegreerde vorm van sportbeoefening tussen mannen en vrouwen (Steadward 1996).

Competitieve en directe integratie komen slechts weinig voor. Hiervoor zijn echter wel mogelijkheden, maar in een 'alternatieve' vorm.

'Omgekeerde' integratie

Bepaalde aangepaste sporten kunnen ook samen met valide mensen worden beoefend. Niet de gehandicapte sporter, maar de valide sporter moet zich echter aanpassen door bijvoorbeeld bij zitvolleybal op de grond te gaan zitten of met betrekking tot rolstoelsporten, in een rolstoel plaatsnemen. Er kan dan gesproken worden van 'inverse' of 'omgekeerde' integratie (Brasile 1992, Van Velzen 1986). Hiertegen blijkt echter ook vanuit de gehandicapten zelf bepaalde weerstand te bestaan (Thiboutot e.a.1992).

In *The Adapted Physical Activity Quarterly* werd een aantal jaar geleden een discussie gevoerd over de argumenten voor en tegen van omgekeerde integratie. Zowel de voorstander (Brasile 1992) als de tegenstanders (Thiboutot e.a. 1992) benadrukten het belang van het nemen van iemands functionaliteit en mogelijkheden als uitgangspunt in plaats van de handicap en rehabilitatie. Brasile pleit voor het erkennen van rolstoelbasketbal als volwaardige sport, in plaats van een revalidatiepraktijk, waardoor deze vorm van sportbeoefening voor iedereen toegankelijk zou moeten zijn. Ook op recreatief niveau kan samen met valide personen worden gesport, waarbij niet-gehandicapte

sporters zich niet altijd hoeven 'aan te passen' (bijvoorbeeld (tafel)tennis). In de gehandicapten-sport wordt vaak onderscheid gemaakt in meer en minder geïntegreerde vormen, waarbij de ene vorm echter niet altijd als 'beter' wordt gezien dan een andere.

Integratiecontinuüm

Winnick (1987) spreekt van een 'integratiecontinuüm', gebaseerd op het principe van Least restrictive environment (LRE). Dit principe gaat ervan uit dat een gehandicapt persoon zou moeten kunnen sporten in de meest geschikte en minst belemmerende (is meest geïntegreerde?) omgeving. Dit is afhankelijk van de aard van de sport (coöperatief, competitief) en de soort handicap. De mogelijkheden van een sporter in plaats van de belemmeringen zouden uitgangspunt moeten zijn (zie ook Brasile 1992, Sherrill 1994, Sherrill & Williams 1996). Dat geldt ook voor het bewegingsonderwijs, waarbij niet 'sport voor gehandicapten' maar een geïntegreerd sportaanbod voor alle leerlingen uitgangspunt moet zijn (Schulke-Vandre 1995).

Niet alleen (sportintrinsicke en -extrinsicke) functionele argumenten, maar ook morele argumenten spelen een rol bij de keuze voor een bepaald integratieniveau. Winnick onderscheidt een vijftal niveaus:

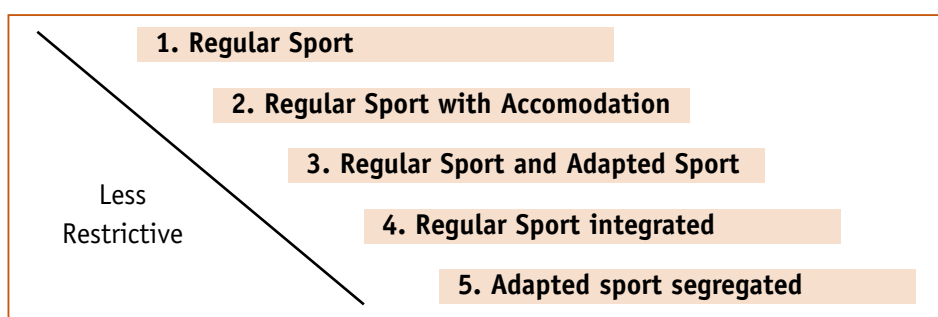
Op niveau 1 en 2 gaat het om deelname van gehandicapte personen aan reguliere wedstrijd sport, met eventueel een bepaalde aanpassing, waarbij de essentie van de sportbeoefening niet verandert. Winnick geeft het voorbeeld van een blinde bowler, met een 'begeleidende leuning'. Een minder-valide persoon zou de mogelijkheid niet ontzegd moeten worden om deel te kunnen nemen aan 'reguliere' activiteiten en zou bovendien de mogelijkheid moeten krijgen om zich te kwalificeren voor 'reguliere' wedstrijd sportbeoefening. Wanneer een mentaal gehandicapte sporter zich kan kwalificeren binnen de 'reguliere' sport (bijv. voetbal), dan zou deze persoon in principe niet hoeven deelnemen aan aangepaste sportvormen voor mentaal gehandicapten (G-voetbal).

Op niveau 3 gaat het om gehandicapte sporters die (gedeeltelijk of tijdelijk) geïntegreerd zijn binnen de reguliere sport. Een voorbeeld is de rolstoeler die aan de reguliere marathon mee doet, of een 'dubbel' in tennis waarbij een persoon in een rolstoel zit en de ander niet.

Niveau 4 in Winnick's continuüm is gelijk aan de omgekeerde integratie van Brasile (1990): ook valide personen participeren dan volgens de aangepaste regels. Dit gebeurt wanneer valide personen rolstoelbasketbal of rolstoeltennis spelen.

Op niveau 5 is er sprake van volledig separate sportbeoefening door gehandicapten. Dit kan op het niveau van recreatieve sportbeoefening tot de Special Olympics of de Paralympics.

FIGUUR 2.1 SPORT-INTEGRATIE-CONTINUÛM, OVERGENOMEN UIT WINNICK (1987: 158).

Ook De Pauw & Gavron (1995: 220) spreken over een continuüm waarbinnen drie aspecten centraal staan:

- sport op basis van vaardigheid (sportspecifiek) of stoornis
- sport met participatie of competitie als (voornaamste) doel
- (organisatorisch/direct) geïntegreerde of aparte sportwedstrijden voor mensen met een handicap.

Vanwege de dominante organisatiestructuur en -cultuur binnen de wedstrijd sport wordt aan integratie van valide en minder-valide mensen op uiteenlopende wijze gestalte gegeven. Volledige integratie is slechts één van de mogelijkheden en niet altijd 'de beste' oplossing (Sherrill 1994). Het accent daarbinnen ligt weliswaar op organisatorische integratievormen, maar ook het hierboven besproken proces van integratie van niet-gehandicapten binnen de gehandicaptensport krijgt steeds meer bijval.

Uit de buitenlandse literatuur wordt meer inzicht gegeven in processen van sociaal-culturele en sociaal-affectieve integratie.

2.2.2 Sociaal-culturele integratie

Uit de studie van Manders (1984) blijkt dat sociaal-culturele kenmerken (naast en in samenhang met bijvoorbeeld sportverleden) vrij sterk van invloed zijn op de sportbeoefening van gehandicapten.

Omdat sportbeoefening van oudsher wordt geassocieerd met fysieke prestaties van jonge, valide personen wordt door verschillende onderzoekers ook gewezen op processen als stigmatisering, stereotypering en vooroordelen die sociaal-culturele integratie binnen en buiten de sport tegengaan (bijv. DePauw & Gavron 1995, Nixon 1984, Sherrill 1984, Williams 1994). Net als andere achterstandsgroepen in de sport (ouderen, vrouwen) wordt sportbeoefening door minder-validen nog steeds niet als vanzelfsprekend gezien. Lange tijd werd bewegingsonderwijs en reguliere sportbeoefening dan ook onthouden aan minder-validen, behalve wanneer er (sportextrinsieke) rehabiliterende functies aan werden verbonden. Door extreme categorisatie van gehandicapten vonden bovendien processen van overgeneralisatie en het ondervragen van mogelijkheden plaats (De Pauw & Gavron 1995). Vanwege de initiatieven van minder-validen zelf (en andere groepen), veranderende definities van sport en toenemende acceptatie en (recreatieve) mogelijkheden, wordt het proces van veranderende beeldvorming (sociaal-culturele integratie) langzaam vorm gegeven. Zo was tijdens en na de Paralympics in Atlanta de zichtbaarheid van en de waardering voor gehandicapte topsporters in België ook groter dan voorheen.

Bij de bespreking van het proces van 'omgekeerde' integratie en verschillende integratieniveaus werd ook gewezen op veranderende uitgangspunten waarbij de beeldvorming over gehandicapten een belangrijke rol speelt.

Identiteit en hiërarchie

Sherrill & Williams (1996) maken onderscheid in integratie vanuit een medisch model of vanuit een sociaal-minderheidsmodel. Het oorspronkelijke medisch model neemt zijn vertrekpunt vanuit een

bepaalde afwijking, een tekort, en werkt vanuit een rehabilitatiegedachte, terwijl in het psychosociale of sociaal-politieke model het 'anderszijn' niet wordt gedefinieerd als 'minder-dan', maar het vertrekpunt neemt in actieve zelf-actualisatie. Classificaties in de gehandicaptensport worden dan ook in toenemende mate gebaseerd op functionele in plaats van op medische kenmerken (De Pauw & Gavron 1995: 119-133).

Niettemin zijn gehandicapte sporters nog vaak afhankelijk van niet-gehandicapte begeleiders die stereotiepe ideeën hebben ten aanzien van mensen met een handicap en werken vanuit een concept van liefdadigheid, van 'zorg voor de hulpbehoevenden'. Hierdoor kan onder andere etikettering en internalisering van bijvoorbeeld 'afhankelijkheid' plaatsvinden (Van Velzen 1986, Williams 1994). Williams wijst eveneens op de zeer verschillende manieren waarop gehandicapten gesocialiseerd worden in de sport en waarop identiteiten worden geconstrueerd.

In Mastro e.a. (1996) wordt aangetoond dat sociaal-culturele integratie niet alleen bevorderd zou moeten worden tussen valide en minder-valide sporters, maar ook tussen minder-valide sporters zelf. Bij het Amerikaanse paralympicteam bleek een bepaalde preferentiehierarchie te gelden die gelijk was aan die van valide sporters. De volgorde van gebreken met de meeste naar minste voorkeur betrof amputaties, 'les autres', para- of quadriplegie, cerebrale pareses en visuele functiestoornissen.

Ook hier blijkt dat organisatorische integratie van verschillende categorieën binnen gehandicaptensport niet automatisch een zelfde mate aan sociaal-culturele integratie veronderstelt. Wat kan in dit verband gezegd worden over het aangaan van 'gemengde' contacten tussen gehandicapten onderling en met niet-gehandicapten?

2.2.3 Sociaal-affectieve integratie

Voor veel gehandicapte sporters is sociaal contact naast gezondheid, net als bij valide sporters, één van de belangrijkste motieven tot deelname. Vanwege de sterke mate van categoriseren binnen de gehandicaptensport betekent dit vaak in eerste instantie sociale contacten en vriendschappen in 'eigen' kring en zijn er vaak weinig mogelijkheden voor 'gemengde' sociaal-affectieve integratie tussen validen en minder-validen. Maar ook voor gehandicapten geldt dat verdere structurele integratie in de vorm van organisatorische of directe integratie lang niet altijd leidt tot verdergaande sociaal-affectieve integratie (Zimmermann 1986). Zoals hierboven naar voren kwam zijn gehandicapte sporters wel vaak afhankelijk van valide begeleiders, zodat er in die zin wel sociale relaties bestaan tussen valide en minder-validen.

In Sherrill & Williams (1996: 54) wordt uit een reeks van onderzoeken geconcludeerd dat voor minder-validen uitdaging- en spanningsmotieven gelieerd aan bepaalde taakoriëntaties altijd hoger scoren dan socialisatie of vriendschapsmotieven. In dezelfde studie wordt echter tevens geconcludeerd dat het niet hebben van een bekende of vriend om mee te sporten één van de grootste belemmeringen is om te gaan sporten (p. 58). Het hebben van vrienden lijkt daarmee eerder oorzaak dan resultaat van sportbeoefening. De vraag is of dit samenhangt met de niet geheel 'vrijwillige' keuze tot sportbeoefening in 'eigen' kring, vanwege de beperkte mogelijkheden tot meer geïntegreerde sportbeoefening. Ook in andere maatschappelijke sferen lijken 'gemengde' sociaal-affectieve integratiemogelijkheden voor gehandicapten vaak nog beperkter dan bijvoorbeeld voor allochtonen.

Met uitzondering van auditief gehandicapten (Manders 1984) zijn er in vergelijking met bijvoorbeeld allochtonen, nauwelijks voorbeelden van sportbeoefening in 'eigen' kring op basis van expressieve argumenten zoals het (positief) beleven van een bepaalde sociale identiteit. Voor het niet deelnemen aan 'gemengde' sportbeoefening gelden vooral functionele ('niet mogelijk') en morele ('niet eerlijk') argumenten. De meeste gehandicapten geven kortom aan bij voorkeur in 'gemengd' verband te sporten, als hiervoor mogelijkheden waren.

2.2.4 Samenvattend

De structurele integratie van gehandicapte sporters is voornamelijk formeel en organisatorisch van aard. Dit hangt samen met de dominante structuur en cultuur van de 'reguliere' wedstrijdsport. Er zijn slechts weinig mogelijkheden tot directe integratie, behalve wanneer validen integreren binnen de aangepaste sportbeoefening. Vanwege de relatief geringe sportdeelname van mindervaliden krijgen algemene sportstimulering van deze groep en het reduceren en wegnemen van belemmeringen veel aandacht.

Hoewel enerzijds gehandicapten aangeven het liefst 'gemengd' te willen sporten, blijken hiertegen ook weerstanden te bestaan. Vanuit de groep valide sporters is er functioneel gezien weinig winst te behalen. Integratie met gehandicapten blijkt, in tegenstelling tot integratie met allochtonen, door menigeen te worden beschouwd als een investering waaruit weinig sportspecifiek rendement te halen is. Ook vanuit de gehandicapte sporter wordt structurele integratie vaak niet zonder meer als positief beoordeeld. Dit hangt samen met de idee dat er (eerst) nog veel verandering nodig is ten aanzien van de beeldvorming over de relatie tussen minder-validen en sportbeoefening. Ook komen op grond van het principe van de 'minst belemmerende omgeving' gehandicapte sporters soms onder elkaar beter tot ontplooiing van hun eigen kunnen.

Voor gehandicapten biedt sport in tegenstelling tot (sommige) allochtonen nauwelijks mogelijkheden als sociaal stijgingskanaal. Wel lijkt sportbeoefening, vooral vanuit gezondheidkundig en socialiserend oogpunt, in beperkte zin bij te kunnen dragen tot bredere sociale integratie. Daarnaast kan 'eigen' sportbeoefening, zeker op topniveau, bijdragen tot veranderende beeldvorming van gehandicapte mensen. Er kan dan sprake zijn van emancipatie door sport. Het sterke interne categoriseren binnen de aangepaste wedstrijd- en topsport is hiervoor echter niet bevorderend. Tot hoeverre kan en moet wedstrijdspecifiek onderscheid tussen sporters gemaakt worden, zonder dat daarbij het principe van de wedstrijdsport zelf uiteindelijk wordt aangetast?

Het nastreven van de verschillende vormen van structurele integratie tussen gehandicapten en niet-gehandicapten en sociaal-culturele integratie gebeurt hoofdzakelijk op grond van sportoverstijgende functionele en morele argumenten. Slechts dan kan ook 'gemengde' sociaal-affectieve integratie vorm krijgen. Rechtstreekse sociale interactie, acceptatie en wederzijds respect zijn voorwaarden voor het aangaan van 'gemengde' vriendschappen.

In hoeverre is de aandacht voor handicaptensport nog steeds hoofdzakelijk gebaseerd op een principe van 'liefdadigheid'? Waarom is er zo weinig aandacht voor directe integratie van validen en minder-validen in de sport? Voor een dergelijke radicaal andere sportopvatting, waarvoor nieuwe vormen ontwikkeld zouden moeten worden, lijkt nog weinig vruchtbare grond en de benodigde aanpassing van niet-gehandicapten, te groot (Schulke-Vandre (1995)).

Vanuit deze achtergrond is de sociaal-integrerende betekenis van sport ook voor ouderen vooral gericht op de eigen groep.

2.3 Ouderen

Terwijl ouderen (vooral witte valide mannen) eigenlijk altijd binnen het bestuurlijk kader actief zijn geweest in de sport is de groep 50 plussers pas recent als één van de nieuwste doelgroepen 'ontdekt' door sportverenigingen om leden te werven.

Maar als ouderen al sport beoefenen doen ze dit nog voornamelijk buiten het kader van de reguliere wedstrijd sport.

2.3.1 Structurele integratie

Er is in België en Nederland relatief weinig grootschalig onderzoek gedaan naar de specifieke relatie tussen sport (deelname) en ouderen (Roosen & Kropman 1989). Wel zijn er verschillende specifieke lokale studies gedaan. En aangezien leeftijd in de algemene sportparticipatieonderzoeken altijd één van de variabelen is en sport soms ook als variabele meegenomen wordt binnen onderzoek naar ouderen, is er wel de nodige informatie beschikbaar over de sportdeelname van ouderen (Van Essen e.a. 1995, Heinemann & Schubert 1994, Prinssen & Kropman 1992, Roosen & Kropman 1989, SCP/Timmermans 1993, Van Steenhoven 1996). Vroeger deden slechts weinig oudere mensen (55+) aan sport en bewegingsactiviteiten. De laatste jaren is het aantal ouderen dat actief is binnen een bewegingsprogramma specifiek voor ouderen, maar ook binnen de reguliere sportsector toegenomen. Het percentage mannen en vrouwen boven de 55 jaar dat wel eens aan sport doet is van 1975 tot 1990 met 13% toegenomen tot 32%¹⁷.

Omgekeerd is het aantal niet-sporters van 59% in 1978 afgenomen tot 33% in 1990 (Prinssen & Kropman 1992). Er is dus sprake van toegenomen structurele integratie in de sport (voor Duitsland, zie Tokarski 1991). Een aantal algemene tendensen die in de structurele relatie tussen sport en ouderen te onderscheiden is:

- Ouderen nemen minder deel aan sportactiviteiten dan jongeren en mid-lifers. Zij hebben vaak in hun jeugd ook minder sportervaring opgedaan. Dat geldt vooral voor de groep 75+ ers.
- Het aantal sporten dat regelmatig door ouderen wordt beoefend is beduidend lager dan bij jongeren. De meest beoefende takken van sport/bewegingsactiviteiten zijn wandelen/joggen, fietsen/wielrennen, zwemmen, tennis en gymnastiek.
- De meeste ouderen beoefenen sport met leeftijdsgenoten.
- Het aantal ouderen dat frequent sport is in de afgelopen 15 jaar toegenomen.
- Ouderen nemen bijna uitsluitend deel aan (ongeorganiseerde) recreatieve sportactiviteiten. Slechts een beperkt percentage beoefent (tevens) wedstrijd sport in een vereniging. Wel lijkt er sprake te zijn van een toename van het aantal (nieuwe) oudere wedstrijd sporters (55-65), vooral mannen.
- Steeds vaker vindt deze recreatieve sportbeoefening ook plaats in georganiseerd verband. Naast sportverenigingen zijn er veel andere organisaties die sport voor ouderen aanbieden.

De motieven om aan sport te doen verschillen voor ouderen nauwelijks van de motieven voor sporters met een jongere leeftijd. Naast gezondheid zijn het 'lichamelijk in beweging zijn', plezier en ontspanning en sociaal contact de hoofdcomponenten voor velen (Beckers & Mayer 1991, Machiels 1986, Manders 1987, Roosen en Kropman 1989, van Toren 1996).

¹⁷ Dit aantal verschilt natuurlijk ook weer ten aanzien van jongere en oudere senioren. De deelname aan sportieve activiteiten (wat overigens vaak een zeer brede definitie van sport betreft) onder Nederlanders tussen de 55 en 65 jaar is van 30% in 1978 gestegen tot 44% in 1991 en bij de groep ouder dan 75 jaar van 18% tot 33% (Van Bottenburg & Schuyt 1996: 15).

Waren voorheen voornamelijk zwemmen, wandelen, fietsen en gymnastiek dé bewegingsactiviteiten voor ouderen, tegenwoordig is ook de actieve participatie van ouderen binnen takken van sport als atletiek (hardlopen), tennis, golf en volleybal toegenomen. Dat geldt vooral voor de zogenoemde 'jonge' of 'nieuwe' ouderen. Zij hebben in het verleden ook al vaker en langer sport beoefend dan oudere generaties (Tokarski 1991). Behalve de groep 'jongere ouderen' kunnen op basis van prestatievermogen en sportbiografie nog meerdere groepen worden onderscheiden (Meusel 1996, Nieuwenhuis 1993): ongeoefende beginners, opnieuw beginners, geoefenden, sporters en risicosporters. De eerste twee groepen kunnen via een aangepast programma vrij gemakkelijk integreren binnen het bestaande sportaanbod voor ouderen. Voor de laatste groep lijkt deelname aan een apart rehabilitatie-bewegingsprogramma meer geschikt. Van Essen e.a. (1995) maken onderscheid in senioren sport, sport voor ouderen, recreatiewerk, MBvO en therapie. Net als we bij gehandicapten een aantal onderverdelingen tegenkwamen, kunnen ook deze voorbeelden worden opgevat als structurele integratiecontinua. Er wordt echter niet gesproken over directe integratie met andere leeftijdsgroepen (vergelijkbaar met validen en niet-validen, allochtonen en autochtonen). Structurele integratie van ouderen in de sport krijgt vooral vorm via ongeorganiseerde en formele integratie: groepjes ouderen die (op gezette tijden) samen wandelen, fietsen, tennissen of volleyballen. Het aantal (fite) ouderen zal in de toekomst nog verder groeien, evenals de algemene aanvaarding dat bewegen en sport voor iedereen, ongeacht leeftijd, kan bijdragen aan een betere en langere gezondheid en aan het algemeen welzijn. Daarom zal de structurele integratie van ouderen in de sport op gedifferentieerde wijze toenemen. Binnen de reguliere (wedstrijd)sportverenigingen zijn ouderen tot op heden nog weinig zichtbaar.

Wedstrijdsport

In tegenstelling tot de sportbeoefening bij jongeren staat bij ouderensport het competitie-element vaak minder centraal. Wel bestaan er voor ouderen speciale veteranencompetities, vanwege de wedstrijd sportintrinsic verschillen op basis van leeftijd. Heinemann & Schubert (1994) vonden weinig empirisch bewijs voor een toename van ouderen binnen traditionele sportverenigingen. Tegenover een toename van het senioren aandeel bij 5.7% van de verenigingen in het voormalige westen van Duitsland, stond ook een afname van ouderen bij 5.1% andere verenigingen¹⁸. Vooral bij kleine verenigingen (met minder dan 100 leden) zijn er relatief gezien vaak helemaal geen oudere leden.

Bovendien zegt het lidmaatschap van een vereniging niet direct iets over daadwerkelijke actieve participatie. Juist ouderen zijn regelmatig 'passief' lid of op anders dan sportieve wijze actief binnen sportverenigingen (Van Essen e.a. 1995). In tegenstelling tot de hiervoor besproken groepen allochtonen en gehandicapten hebben vooral oudere mannen altijd een belangrijke rol gespeeld binnen kaderfuncties, zeker in de functie van voorzitter (Heinemann & Schubert 1994). Daarmee correleert de leeftijdsstructuur van het bestuur dus duidelijk negatief ten opzichte van die van de leden.

Vanwege fysiologische en anatomische leeftijdsverschillen, die relevant zijn met betrekking tot categoriseren in de wedstrijd sport is er nauwelijks sprake van directe of competitieve integratie. Dit geldt met name voor de populaire teamsporten. In die takken van sport waarbij leeftijd relatief onbelangrijk is (bijvoorbeeld schaken, schieten, biljart, golf), is relatieve overrepresentatie van ouderen, ook op hoger niveau, geen uitzondering.

De meeste sportende ouderen zijn echter actief in recreatief verband.

¹⁸ Ook Van Essen e.a. (1995) vonden een percentage van hooguit 5% ouderen binnen reguliere sportverenigingen, terwijl het landelijke percentage ouderen 25% is.

De vraag is echter of bijvoorbeeld intergenerationele vriendschappen meer voorkomen door sportbeoefening binnen reguliere verenigingen. Voor ouderen is vaak juist ook het aangaan en behouden van sociale contacten binnen de eigen leeftijdsgroep belangrijk (Van Toren 1996).

Vanwege de mogelijk positieve effecten op het algemeen welzijn kan sport voor ouderen ook in zekere mate een bijdrage leveren aan een bredere structurele integratie in de samenleving.

Structurele integratie in de samenleving

Ondanks de geringe structurele integratie binnen de 'reguliere' georganiseerde sport kan sport voor ouderen, vooral op indirecte wijze, wel bijdragen aan (structurele) integratie op andere terreinen, zoals huisvesting, opleiding/cursussen, cultuur. Zo zouden 'fittede' ouderen bijvoorbeeld langer zelfstandig kunnen blijven wonen.

Terwijl er sprake is van afname van arbeidsactiviteiten bij 55-plussers, kan er wel (her)intreding plaatsvinden binnen verschillende opleidingen, cursussen, vrijwilligersactiviteiten, etc. (SCP/Timmermans 1993). Sportbeoefening en het uitoefenen van kaderfuncties kunnen gezien worden als dergelijke (vrijtijds)activiteiten die bovendien stimulerend kan werken naar andere sectoren. Terugtrekking uit vrijetijdsactiviteiten verliep in het verleden vaak rond dezelfde tijd als pensionering. Deze is nu opgeschoven naar achteren in de tijdsas en vindt pas plaats rond de leeftijd van 75 jaar.

Omdat oudere vrouwen vaak niet hebben deelgenomen aan de betaalde arbeidsmarkt, is er bij hen geen sprake van een zelfde veranderingsproces ten aanzien van arbeid en vrije tijd, zoals bij mannen. In verband met de verzorging van kinderen en het huishouden beschikken vrouwen ook op jongere leeftijd eerder over een *relatieve* in plaats van een *absolute* vorm van vrije tijd (Whimbush & Talbot 1988, Kleibert & Ray 1993). Bij hen is meer dan bij mannen sprake van toename aan vrije tijd door het wegvallen van de zorg van kinderen. Bovendien hebben vrouwen een hogere levensverwachting dan mannen, waardoor oudere vrouwen vaker dan mannen alleen 'achterblijven', na het overlijden van hun partner en er ook een toename van vrije tijd ontstaat (Lopata 1993).

Voor zowel mannen en vrouwen boven de 55 jaar is het aandeel vrije tijd dus groter dan daarvoor. Bij de meeste mannen vanwege het wegvallen van arbeidsverplichtingen en bij de meeste vrouwen vanwege het uit huis zijn van kinderen en/of het verliezen van hun partner.

Vaak trekken zowel mannen als vrouwen zich door dergelijke grote levensveranderingen in eerste instantie terug uit sociale activiteiten, terwijl er na enkele jaren een opbloei te constateren valt. Na een tijdelijke *disengagement*, volgt dan een periode van verhoogde sociale activiteit, waaronder bijvoorbeeld sportbeoefening (Meusel 1996). Wel zal deze deelname aan het maatschappelijke leven toch ook grotendeels in 'eigen' kring plaatsvinden vanwege leeftijdsspecifieke tijdsindeling (vrije tijd overdag) en voorkeuren (bijv. ten aanzien van muziekkeuze en vriendschap).

De toename van sportbeoefening naast of in plaats van andere sociale activiteiten is mede te begrijpen door een verandering in beeldvorming over ouderen.

2.3.2 Sociaal-culturele integratie

Van oudsher wordt sport gezien als een 'jong-menselijke' activiteit. Presteren en lichamelijke inspanning werden gezien als belangrijke componenten voor de fysieke en sociale ontwikkeling van

jongeren (en vooral jongens en mannen). Ouderen werden vaak met een slechtere gezondheid en een passieve leefstijl geassocieerd, waarbinnen voor sportbeoefening geen plaats was. Het bewegings- en sportaanbod voor ouderen was dan ook gebaseerd op een preventief en therapeutisch kader, vergelijkbaar met de achtergrond van sport en bewegen voor gehandicapten. Weliswaar blijkt dat het beeld dat wij over ouderen hebben is veranderd en meer gedifferentieerd geworden is. Hoewel de meeste mensen wel positief zullen staan tegenover ouderensport, worden deze aangepaste activiteiten, net als bijvoorbeeld gehandicaptensport, toch vaak niet als 'echte' sport gezien.

Ouderen geven meestal de voorkeur aan sportbeoefening onder mensen van de eigen leeftijd (en soms geslacht), vanwege de fysieke belastbaarheid en het sociale netwerk (Schöttler 1991). Wel is 'te oud zijn' als reden om niet aan sport te doen de laatste jaren sterk afgenomen (Prinssen & Kropman 1992). Dit lijkt sterk samen te hangen met de veranderende sportwerkelijkheid alsmede met de vooroordelen ten aanzien van oudere mensen. Ondanks veranderende sportopvattingen van zowel jonge als oude participanten wordt verenigingssport door ouderen nog vaak (terecht) geassocieerd met wedstrijd sport en competitie. Veel ouderen (vooral die boven 75 jaar) bezitten geen 'sportieve identiteit', of deze is negatief gekleurd, mede door de beelden over sportbeoefening die door de media worden overgedragen (Kapustin 1992, Van Essen e.a 1995). Ook vinden ouderen sportverenigingen over het algemeen te verplichtend, zijn er te weinig leeftijdsgenoten lid en hebben ze het idee dat aparte ouderengroepen binnen een vereniging bovendien niet positief beoordeeld zouden worden. Omgekeerd hebben sportverenigingen vaak ook geen hoge pet op van de sportbeoefening van ouderen (Van Essen e.a. 1995). Binnen verschillende takken van sport zijn mini-sporten ontwikkeld voor jonge kinderen, maar een vergelijkbaar aanbod voor de oudere (competitieve) sportbeoefenaar is meestal niet aanwezig. De vraag is hierbij natuurlijk ook of een dergelijk aanbod niet stigmatiserend zou werken en of ouderen zelf hiervoor voldoende belangstelling hebben. In ieder geval lijkt het hedendaagse aanbod nog niet voldoende te beantwoorden aan het proces van ouder worden (Beckers & Mayer 1991).

Ook ouderensport kan een socialiserende en sociaal-integrerende werking hebben doordat mensen in sport nieuwe bewegingsvormen leren, nieuwe ervaringen opdoen en daarnaast leren omgaan met nieuwe aspecten van het ouder worden (Kapustin 1992). Het leren omgaan met (veranderingen van) de eigen bewegingsmogelijkheden, met kracht en conditie en het alleen of met anderen opgaan in een speelse activiteit zouden (ook) bij ouderensport centraal moeten staan. Deze activiteiten zouden dus niet alleen vanuit een functioneel perspectief beoordeeld moeten worden.

"Freizeitsport sollte -außer bei therapeutisch-rehabilitativer Zielsetzung - zweckentlastet betrieben werden können. Er sollte seinen Sinn in sich selbst haben und nicht einer äußeren Zweckbestimmung dienen." (Kapustin 1992: 16).

Er is nog weinig informatie voorhanden over de positie en waardering van oudere sporters (als groep) binnen reguliere sportverenigingen. Ouderen kunnen net als groepen allochtonen en vrouwen zorgen voor cultuurveranderingen binnen verenigingen. Ten aanzien van allochtonen kwam hierboven aan de orde, dat dit niet altijd gebeurt zonder problemen. Vaak wordt verwacht dat nieuwkomers, in dit geval dus ouderen, zich aanpassen aan de heersende verenigingsstructuur en cultuur. Hoewel er dus wel gepleit wordt voor organisatorische integratie, lijkt het aannemelijk dat in sportverenigingen behalve samenwerking, ook intergenerationele conflicten kunnen optreden. Veel verenigingen zijn toch voornamelijk gericht op wedstrijd sport (van jongeren), terwijl de

interesse van veel ouderen over het algemeen uitgaat naar meer recreatieve sportbeoefening. Zichtbaarheid van oudere sporters kan met andere woorden bijdragen tot (zowel positieve als negatieve) verandering van culturele normbeelden van anderen en geïnternaliseerde beelden van ouderen zelf.

Sport kan in het bijzonder voor ouderen ook als sociaal netwerk functioneren dat instrumentele en emotionele ondersteuning biedt (Meusel 1996).

2.3.3 Sociaal-affectieve integratie

Oudere mensen kunnen jarenlange vriendschappen delen en verkeren vaak in sociale netwerken die wat veranderingen hebben ondergaan en overleefd (Adams 1993). Er is weinig bekend over de rol van sport in levenslange vriendschapsrelaties. Deze langdurige vriendschappen en contacten zijn echter op oudere leeftijd juist extra kwetsbaar vanwege verminderde mobiliteit en de verhoogde kans op overlijden. Door het wegvallen van partner en/of vrienden, zijn ouderen vaak meer aangewezen op ondersteuning van familie en burens. Voor de meeste ouderen bestaat het sociale netwerk voor een belangrijk deel uit kinderen en overige familie en daarnaast is er in meer of mindere mate contact met burens en vrienden (Berdowski 1993, SCP/Timmermans 1993). Na de pensionering van oudere mannen (en vrouwen)¹⁹ vallen contacten via hun werk vaak grotendeels weg (Tilburg 1992) en ontstaat een toenemende behoefte aan contacten met andere mensen binnen de eigen leeftijdsgroep. Uit het onderzoek van Manders (1987) komt naar voren dat bij mannen de behoefte aan sociaal contact door sport toeneemt vanaf hun vijftigste. Dat geldt waarschijnlijk vooral voor mannen die de contacten vanuit hun werk hebben zien afnemen; van de groep mannen tussen 60 en 65 jaar was bij tweederde van de mannen dit sociale motief sterk aanwezig. In de voorgaande perioden werden gezondheid, plezier aan bewegen en ontspanning steeds belangrijker gevonden. In de midlife periode, wordt door de meeste mannen nog gewerkt en is het compensatiemotief vaak heel belangrijk²⁰.

Voor oudere vrouwen geldt dat zij vaker dan oudere mannen overblijven na het overlijden van hun partner en meer investeren in sociale contacten en vriendschappen met andere vrouwen. Juist uit deze eigen leeftijdsgroep vallen in het verouderingsproces steeds meer mensen weg vanwege een minder grote mobiliteit en sterfte.

Omdat het sociale netwerk van ouderen kleiner wordt, ondernemen velen allerlei (nieuwe) sociale activiteiten, waaronder sport (Berdowski 1993, SCP/Timmermans 1993). Toch is de plaats van sport, in tegenstelling tot bijvoorbeeld de kerk/het geloof, in het leven van de meeste ouderen niet zo groot (Adams 1993). In de toekomst zal dit wellicht veranderen en zal sport een bredere sociaal-affectieve betekenis krijgen voor fitte, oudere generaties.

In de vorige paragrafen van dit hoofdstuk, over allochtonen en gehandicapten, werd steeds gewezen op sociale integratie door sport met de 'anderen' (respectievelijk autochtonen en valide personen). Bij ouderen wordt veel meer de nadruk gelegd op participatie binnen verschillende sectoren van de samenleving als groep. De sociaal-affectieve integratie in eigen kring staat voorop; er wordt minder aandacht besteed aan intergenerationele integratie (buiten de familie).

Sociale contacten met andere oudere mensen, is naast gezondheid en plezier in bewegen, één van

19 Veel oudere vrouwen hebben nooit of slechts een beperkte tijd betaalde arbeid verricht. De meeste vrouwen verrichtten hoofdzakelijk onbetaalde huishoudelijke en zorgarbeid.

20 Voor vrouwen tussen de 30 en 40 is dan juist het sociale aspect via de sport heel belangrijk, omdat zij in die periode vaker niet werken en kleine kinderen hebben.

de belangrijkste motieven van ouderen om deel te nemen aan sport (Roosen & Kropman 1989, Van Toren 1996). Niet bekend is of de contacten beperkt blijven tot de sportactiviteit of zich ook ontwikkelen tot sportoverstijgende vriendschappen. In het algemeen blijkt sport bij ouderen, en vooral bij oudere vrouwen, slechts een marginale plaats in te nemen in het totale patroon van vrijetijdsbesteding met vrienden (Berdowski 1993, SCP/Timmermans 1993). Meer sociale contacten op latere leeftijd blijken niet altijd positief gelieerd te zijn aan de subjectieve beleving van welzijn. Niet alleen de frequentie, maar vooral de kwaliteit van het contact is belangrijk (Kleibert & Ray 1993). Wellicht dat sportbeoefening als te onpersoonlijk wordt gezien. De meeste oudere mensen lijken aan andere, minder intensieve, sociale activiteiten de voorkeur te geven, zoals huiselijke contacten, kerk, uitgaan en overige hobby's. Vooral ouderen boven de 75 jaar houden zich met name bezig met solitaire huiselijke hobby's (TV, lezen, muziek e.d.) en veel minder met doe-activiteiten waaronder sport. Juist de activiteiten (buitenshuis) samen met andere ouderen kunnen echter gevoelens van eenzaamheid tegengaan.

Sport kan dus voor een grote groep ouderen bijdragen aan sociaal-affectieve integratie binnen de eigen groep en eenzaamheid tegengaan. De meeste ouderen ondernemen echter andere activiteiten samen met vrienden en worden voor het aangaan van nieuwe contacten eerder lid van andere gezelligheidsverenigingen dan van een sportvereniging.

2.3.4 Samenvattend

De sportdeelname van ouderen is de laatste jaren gegroeid, maar is duidelijk minder dan voor de jongere generaties. Er bestaan bovendien nog weinig mogelijkheden binnen reguliere sportverenigingen, zodat er net als bij minder-validen hoofdzakelijk sprake is van formele en organisatorische integratie. Bovendien geldt voor de meeste ouderen dat zij voornamelijk deelnemen aan recreatieve vormen van sportbeoefening. Wel lijkt het aantal ouderen dat (ook) aan wedstrijd sport deelneemt te groeien.

Omdat oudere mensen vaak een ander levensritme hebben, vanwege wegvallen van werk, kinderopvang en/of partner en vooral contact zoeken met leeftijdsgenoten, wordt meestal aangesloten bij speciale sportgroepen voor ouderen. Vanwege de combinatie van gezondheid, presteren en gezelligheid/sociale contacten, kan sport in zekere mate ook voor ouderen bijdragen aan bredere maatschappelijke integratie. In tegenstelling tot allochtonen en gehandicapten zijn oudere mannen vanwege hun extra vrije tijd en vaak jarenlange betrokkenheid wel regelmatig (over)vertegenwoordigd binnen kaderfuncties.

Ondanks de positieve attitude van veel oudere mensen ten aanzien van sportbeoefening, heeft het voor velen echter een minder grote prioriteit dan andere sociale activiteiten. Bij de mogelijkheden van sport met betrekking tot sociaal-affectieve integratie voor ouderen gaat het vooral om sociale contacten met andere oudere mensen. Dit in tegenstelling tot de doelgroepen allochtonen en gehandicapten, waarbij steeds werd gewezen op sociale integratie door sport met de 'anderen' (respectievelijk autochtonen en valide personen). Voor sommige oudere mensen blijkt sportbeoefening weliswaar qua tijd een marginale plaats in te nemen, maar qua betekenis wel erg belangrijk te zijn. De deelname van ouderen aan uiteenlopende sport en bewegingsactiviteiten lijkt echter nog weinig bij te dragen aan structurele en sociaal-culturele integratie van ouderen binnen de reguliere sport. Geldt, net als voor gehandicapten, dat de (structurele) aanpassingen te groot zijn en dat er te weinig aansprekende sportprestaties uit voortkomen?

Wanneer gekeken wordt naar de integratie van homoseksuelen, blijkt vooral dat sociaal-culturele factoren ook belemmerend kunnen werken ten aanzien van structurele integratie.

2.4 Homoseksuelen

Aan de relatie tussen sport en homoseksualiteit wordt pas enkele jaren aandacht besteed. Een belangrijk verschil tussen seksuele gerichtheid van personen en een bepaalde etnische afkomst of handicap is dat homoseksualiteit meestal minder 'zichtbaar' is. Niettemin blijkt steeds duidelijker dat er wel specifieke structurerende relaties bestaan tussen seksuele voorkeuren en sportbeoefening. Net als bij andere doelgroepen heeft dit vooral te maken met de heersende normen en waarden in de sport, met een cultuur, die niet alleen door witte, valide mannen gedefinieerd wordt, maar waarbij tevens heteroseksualiteit een belangrijke plaats inneemt.

Een eerste terreinverkenning van de holebi-sportclubs (homo, lesbienne, biseksueel) in Vlaanderen is nu voorhanden (Stouthuysen, P., Ghekiere, E., & Bollaert, L., 1999). Hieruit blijkt dat sport een schakel is tussen holebi's onderling en een link kan zijn naar de ruimere samenleving.

De holebi-sportclubs zijn vanaf de jaren negentig een nieuw gegeven binnen de vrijetijdswereld en zorgen voor een verruiming van het niet-commerciële aanbod voor holebi's in Vlaanderen. Gezien de geringe omvang in termen van participanten en sporttakken vormen zij - voorlopig - nog een marginaal verschijnsel. Toch duidt hun actuele succes aan dat ze een vraag invullen.

Ontegensprekelijk hebben ze daardoor een symbool- en een signaalfunctie in de samenleving. De holebi-sportclubs zijn een nieuwe ontmoetingsplaats voor de individuele homo, lesbienne of biseksueel.

Door te kunnen sporten in eigen kring (her)ontdekken sommigen de sport. Anderen vinden in de recreatiesport een aanknopingspunt met de holebi-beweging en komen uit hun sociaal isolement, met inbegrip van een coming out binnen en buiten de sportwereld. Uit dit onderzoek blijkt dat de sportclubs een belangrijke sociale dimensie hebben. Niet enkel voor de individuele holebi, die zodoende zijn of haar sociale netwerken kan uitbouwen, maar ook voor de holebi's als minderheidsgroep in de samenleving. Niettegenstaande de afzonderlijke sportclubs geen politieke doelstellingen hebben, hebben zij toch enkele emancipatorische neveneffecten. Zoals het uit de taboesfeer halen van sportende holebi's.

Zowel vanuit de hetero- als de homogemeenschap worden er vragen gesteld bij deze variant op het homocategoriale aanbod. Waarom een roze eiland in de oceaan van de georganiseerde sport? Vanuit dit onderzoek wordt vastgesteld dat apart sporten enerzijds een "noodzakelijkheid" en anderzijds een "mogelijkheid" is.

Ten eerste zijn holebi-sportclubs, alsook andere eigen initiatieven noodzakelijk, gezien de tolerantie ten aanzien van holebi's vaak nog te wensen over laat. De holebi kan door samen te sporten met gelijkgestemden aan zijn of haar eigen identiteit vorm geven of sportprestaties leveren in een recreatieve tabeloze sfeer. Door hun laagdrempelig karakter vormen de sportclubs een alternatief voor de andere vormen van vrijetijdsbesteding binnen de eigen kring en een tegengewicht voor de nog steeds discriminerende sfeer in reguliere sportclubs. Ten tweede zijn de sportclubs "een mogelijkheid". Het feit dat de clubs kunnen ontstaan duidt aan dat holebi's in Vlaanderen een

zeker niveau van acceptatie bereikt hebben. Enkele clubs geven aan dat ze positieve ervaringen hebben in directe contacten met reguliere georganiseerde sporters en het beleid. Deze sporadische contacten moeten volgens de auteurs uitgebreid worden, want zij kunnen een PR-functie vervullen naar de ruimere samenleving.

Wanneer de holebi-sportclubs zuiver vanuit het perspectief sport-om-de sport bekeken worden zijn ze overbodig. Echter vanuit een sociaal perspectief hebben zij een meerwaarde voor de homo, de lesbienne of de biseksueel.

Sport kan gehanteerd worden om de kloof met hetero's te dichten. Jonge holebi's geven aan - niet-tegenstaande ze niet altijd geaccepteerd worden - open te staan om met hetero's te sporten en holebi-sportclubs willen de contacten met hetero's uitbouwen. Sport kan dus een springplank zijn tot het dichten van de kloof tussen hetero's en holebi's, niet enkel door zich tegen elkaar op te stellen maar ook door samen te spelen.

Ook de politiek heeft de holebi's ontdekt. Een beleid dat oog heeft voor het welzijn van deze minderheidsgroep mag het terrein van de vrijetijd niet verwaarlozen. Negatief gesteld, omdat discriminatie ook in de vrijetijd een realiteit blijft. Positief gesteld, omdat de vrijetijd, ook een terrein is dat kan bijdragen tot de acceptatie en participatie van holebi's. Het beleid kan nu inspelen op de dynamiek van de sportclubs; op stedelijk, gemeentelijk en provinciaal niveau kan dit door logistieke ondersteuning. Hierbij moet zowel vanuit het beleid als vanuit de holebi-sportclubs veront-rustende communicatie op basis van onduidelijkheden vermeden worden. De doelgroep van de sportclubs is een gegeven en niet een probleem dat opgelost moet worden. Holebi-sportclubs verschillen niet in de bal waarmee zij spelen of het sportveld waarop ze spelen en hebben dus dezelfde rechten en plichten als andere recreatieve en competitieve clubs. Echter door hun "apart" karakter kunnen ze met discriminatie geconfronteerd worden. Een open houding van beide partijen kan dit tegengaan, aangevuld met sensibilisering vanuit de federale overheid. Een beleid dat holebi-sportclubs "zichtbaar" maakt, biedt mensen - ongeacht hun seksuele voorkeur - een ander en positief referentiekader.

Momenteel loopt er een vervolgonderzoek naar de bevordering van een gelijke kansenbeleid bij holebi's bij de vakgroep BSVB van de Vrije Universiteit Brussel in opdracht van het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap - Gelijke Kansen in Vlaanderen (De Knop, in progress).

2.4.1 Structurele integratie

Over deelname van homoseksuelen aan de sport zijn geen cijfers bekend, maar op grond van symbolische relaties wordt verondersteld dat er in elk geval in de wereld van de topsport relatief weinig homoseksuele mannen en relatief veel lesbische vrouwen om winst en eremetaal strijden (Griffin 1998, Hekma 1994, Palzkill 1990, Pronger 1990, Messner & Sabo 1994). Wel is zeker dat er slechts weinig homoseksuele sporters (zowel mannen als vrouwen) openlijk voor hun, van de heteronorm afwijkende, seksuele oriëntatie uitkomen (Planting 1992). In Amerika zijn al langer enkele voorbeelden bekend van beroemde mannelijke topsporters die echter pas na afloop van hun carrière hun homoseksualiteit publiekelijk durfden te maken. In Nederland was Wensley Ton in 1997 de eerste ex-profvoetballer die in het nieuws kwam vanwege zijn 'coming out' (Linden 1997)²¹. In vergelijking tot de andere groepen is er het minste empirisch onderzoek gedaan onder

²¹ Zowel het ontdekken van de eigen seksuele gerichtheid als ook het openlijk uitkomen voor iemands homoseksualiteit.

homoseksuele mannen en vrouwen naar motivatie en belemmeringen tot deelname (bijv. Palzkill 1990, Hekma 1994, Stöpler en Schuyf 1997).

In algemene termen kunnen we het volgende zeggen over de participatie van homoseksuele mannen en vrouwen:

- De sportdeelname van homoseksuele mannen is naar verwachting minder dan heteroseksuele mannen, maar groter dan momenteel zichtbaar.
- Lesbische vrouwen zijn relatief sterk vertegenwoordigd binnen de sport, ook op hoog niveau. Dat geldt vooral voor bepaalde takken van sport, die (voorheen) een mannelijk imago hadden (bijv. voetbal).
- De laatste jaren is er in toenemende mate sprake van sportbeoefening in eigen kring (ongeorganiseerd, formeel en competitief geïntegreerd).
- De 'coming out' van homoseksuele sporters kan sportdeelname juist intensiveren of verminderen.
- Omdat homoseksuele sporters zich (qua uiterlijk en gedrag) kunnen aanpassen aan heersende heteronormen zijn zij niet altijd 'zichtbaar'.

Het sekseverschil in sportdeelname tussen homoseksuele mannen en lesbische vrouwen, is tegenovergesteld aan de andere doelgroepen en het 'normale' sekse-onderscheid waarbij mannen meer sport beoefenen dan vrouwen. Hier komen we later op terug. Er kan in principe van worden uitgegaan dat er vooral sprake is van directe (structurele) integratie van homoseksuelen in de sport. Hierover zijn echter weinig gegevens bekend. Alleen de toename van 'eigen' sportverenigingen en evenementen op recreatief en wedstrijdniveau is een empirisch vastgesteld gegeven. Er bestaan dus in toenemende mate vormen van (in)formele, organisatorische en competitieve integratie (NCS/GISAH 1995 Stöpler en Schuyf 1997). Niet duidelijk is of aan deze sportbeoefening in 'eigen' kring voornamelijk wordt deelgenomen door 'oude' (wedstrijd)sporters of door (opnieuw) beginnende sporters. In het onderzoek van Hekma (1994) kwam wel naar voren dat meer mannen dan vrouwen nooit gesport hadden buiten homosportclubs. De meeste leden van homosportclubs blijken echter wel ervaring gehad te hebben binnen de reguliere sport of sporten nog steeds zowel 'gemengd' als in een 'eigen' verband.

Mannen en vrouwen

In de paragraaf over allochtonen kwam aan de orde dat er een relatie kan bestaan tussen ervaringen en stereotype betekenisrelaties enerzijds en iemands sportkeuze en een specifieke positieverdeling ('stacking') anderzijds. Er kan een vergelijking getrokken worden met de relatie tussen iemands seksuele gerichtheid en (bepaalde) sportbeoefening. Over het algemeen lijken niet alleen relatief veel lesbische vrouwen aan sport te doen in vergelijking met homoseksuele mannen, maar beoefenen zij ook andere takken van sport. In het onderzoek van Hekma (1994) werd gevraagd naar de sportkeuze van de respondenten ten tijde van hun coming out en het moment waarop de vragenlijst werd afgenomen. Voetbal bleek bij lesbische vrouwen in het verleden reeds populair en is dat bij een grotere groep vrouwen later geworden. Ook uit onderzoek onder lesbische sportvrouwen in Duitsland, bleek de relatieve populariteit van als 'mannelijk' geëtiketteerde takken van sport (Palzkill 1990). Daarentegen bleken veel homoseksuele mannen alleen vroeger te hebben gevoetbald, maar blijken daar na hun coming out mee te zijn gestopt. Bij zwemmen geldt het

omgekeerde: de ondervraagde vrouwen zijn hiermee gestopt, terwijl deze sportbeoefening gegroeid is onder homoseksuele mannen. In homoverband blijkt vooral volleybal bij mannen en vrouwen een veelbeoefende sport. Ook conditietraining, hardlopen, tennis en vechtsporten zijn zowel bij mannen als vrouwen populair (Stöpler en Schuijf 1997). De populariteit van diverse vecht- en zelfverdedigingssporten en fitnesssporten onder homomannen, die over het algemeen als ‘mannelijk’ worden beoordeeld, kan enerzijds verklaard worden door de angst voor ‘potenrammerij’²² en de noodzaak tot zelfverdediging. Anderzijds blijkt ook het construeren van mannelijkheid en erotiek, door een gespierd lichaam één van de motieven te zijn (Klein 1990, Pronger 1990). In Amerika blijken softbal, basketbal, golf en voetbal populaire sporten onder lesbische vrouwen en ook onder homoseksuele mannen is voetbal (soccer) populair, als tegenhanger van de nationale volkssport *football* (Cahn 1994, Griffin 1998, Pronger 1990).

Deze verschillen in deelname hangen nauw samen met de relatie tussen gender (mannelijkheid en vrouwelijkheid) en sport.

2.4.2 Sociaal-culturele integratie

Zoals in de vorige paragraaf naar voren kwam lijkt de sportparticipatie van homoseksuelen sterk gekoppeld aan sociaal-culturele normbeelden, waarbij bovendien een bevestiging van vooroordelen plaatsvindt. Tussen mannen en vrouwen bestaan van oudsher verschillende symbolische relaties tot en verschillen in daadwerkelijke deelname aan sport, waarbij gender, ‘lichamelijkheid’ en seksualiteit een structurerende invloed hebben (Elling e.a. 1995, Palzkill 1990, Pronger 1990). Sportbeoefening wordt vanuit deze achtergrond geassocieerd met (heteroseksuele) ‘mannelijkheid’. Homoseksuele mannen worden vanuit dit kader geassocieerd met ‘vrouwelijkheid’ en lesbische vrouwen met ‘mannelijkheid’.

Verschillende Amerikaanse sportsociologen wijzen op het anti-vrouwelijke én homofobe karakter van de meeste traditionele ‘mannelijke’ volkssporten (Lenskyj 1986, Griffin 1998, Pronger 1990, Messner & Sabo 1990). Terwijl de sportcultuur in Nederland wellicht niet geheel vergelijkbaar is, zijn er zeker parallellen te trekken wat betreft anti-vrouwelijkheid en anti-homoseksualiteit. In Nederland wordt ook voetbal als een sport gezien die niet geschikt is voor vrouwen en ‘mietjes’ (homoseksuele mannen) (bijv. Baanders 1996, Baks 1994, Planting 1992). De profvoetballer Errol Refos verwoordde het als volgt: *“Vrouwen en homofielen, dat is één pot nat. Ze voelen elkaar aan omdat ze dezelfde hormonen hebben.”*

Zowel mannen als vrouwen hebben echter te maken met vormen van (impliciete) discriminatie of een homo-onvriendelijke cultuur in de ‘reguliere’ sport, waardoor zij zwijgen over hun seksuele voorkeur of ervoor kiezen om sport in ‘eigen’ kring te beoefenen (Hekma 1994, Stöpler en Schuyf 1997).

Uit Hekma’s studie kwam naar voren dat de genoemde stereotypen over lesbische vrouwen en homoseksuele mannen niet geheel uit de lucht gegrepen zijn: het merendeel van de geïnterviewde vrouwen bleek vroeger goed of middelmatig in sport, terwijl het merendeel van de mannen zichzelf middelmatig of slecht vonden. Deze tendensen lijken te worden versterkt wanneer sporters zich bewust worden van hun ‘andere’ seksuele voorkeur, wanneer homoseksuelen hun coming out beleven.

²² Uitdrukking voor het mishandelen van mannelijke homoseksuelen door een groep, vaak jonge, mannen.

Mannen: machocultuur en homo-erotiek

Veel homoseksuele mannen lijken na hun coming out de 'macho-cultuur' van de sport de rug toe te keren. Een andere groep echter blijft binnen de sport, maar zwijgt over hun homoseksualiteit (Hekma 1994, Pronger 1990). Hoewel zij het vaak moeilijk vinden om zich staande te houden in de extreem heteroseksuele sfeer, gericht op het 'scoren' van goals en vrouwen, blijkt aanpassing en zwijgen de enige oplossing om hun sport wel te kunnen beoefenen. Een publieke coming out gebeurt dan ook zelden en meestal na het beëindigen van de actieve sportloopbaan.

"De voetballeerij is een heterowereld. Machogedrag en vrouwen voeren er de boventoon. Zodra voetballers bij elkaar zijn, wordt het plat en gaat het over vrouwen en wippen. Als jonge jongen voelde ik me daar onzeker bij. Daarom wilde ik niet dat mijn medespelers het te weten zouden komen. Acht uur per dag deed ik alsof. Ik kon niet anders." (Wensley Ton in Algemeen Dagblad, dinsdag 25 februari 1997, p. 17).

Paradoxaal genoeg blijkt er gelijktijdig met een homofobische sfeer ook een sterke 'homo-erotische' omgang in de sport te bestaan (Pronger 1990). Omdat de mannelijkheid van (prof)voetballers verondersteld wordt, kunnen zij op het veld en in de kleedkamer 'onmannelijk' gedrag vertonen door bijvoorbeeld elkaar te zoenen en te omhelzen. Wanneer van enkele spelers bekend zou zijn dat zij een homoseksuele voorkeur hebben, dan krijgt dergelijk gedrag een sterkere homo-erotische lading. Uit onderzoek van Klein (1990) binnen de 'hypermasculiene' bodybuilding-cultuur bleek dat veel heteroseksuele mannen tegen betaling seks hadden met homoseksuele mannen en er tegelijkertijd sprake was van een sterke homofobe sfeer. Pronger (1990) wijst op de 'ironic gay sensibility', waarbij homoseksuele sporters zich bewust zijn van de sociale constructies van hetero- en homoseksualiteit en de continue wisselwerkingen beleven tussen een homoseksuele identiteit en een mannelijk, heteroseksueel imago.

Vrouwen: veilige haven en sociale ontmoetingsfunctie

Hoewel het niet zo is dat homoseksualiteit van vrouwen volledig geaccepteerd is, blijkt sportbeoefening (op hoog niveau) voor veel lesbische vrouwen juist één van de manieren om met hun seksuele gevoelens om te gaan (Palzkill 1990). Vaker dan hun mannelijke 'gevoelsgenoten' lijken zij via de sport hun eerste liefde te ontmoeten. Niettemin blijken ook zij vaak problemen te ondervinden ten aanzien van de heersende opvattingen over sportbeoefening en vrouwelijkheid en is er bij openlijke homoseksualiteit sprake van discriminatie (zie ook Baanders 1997, Griffin 1998, Hekma 1994). Wellicht kunnen lesbische vrouwen de vooroordelen over (top)sportbeoefening en vrouwelijkheid (in bepaalde takken van sport) beter accepteren dan heteroseksuele collega's, waardoor er inderdaad relatief veel lesbische vrouwen 'mannelijke' takken van sport beoefenen. Twee andere argumenten kunnen dit proces versterken. Veel heteroseksuele meisjes in de puberteit stoppen met sport, maar veel lesbische meisjes lijken hier juist (extra intensief) mee door te gaan. Wanneer het tenslotte bekend is dat bij een bepaalde tak van sport of bij een bepaalde vereniging lesbische vrouwen aanwezig zijn kan dit gegeven andere lesbische vrouwen aantrekken en niet-lesbische vrouwen afstoten.

Self-fulfilling prophecies

Uit bovenstaande kan onder andere worden afgeleid dat er sprake lijkt te zijn van twee *self-fulfilling prophecies* (Elling e.a.1995, Hekma 1994):

- omdat er in de wedstrijd sport een sterke homofobische machocultuur heerst, voelen homoseksuele mannen zich daar niet op hun plaats en stoppen met sport of kiezen voor een andere vorm van sportbeoefening
- heteroseksuele vrouwen zullen eerder dan lesbische vrouwen stoppen met als 'mannelijk' geëtiketteerde sporten en mogelijk kunnen bepaalde takken van sport juist meer lesbische vrouwen trekken vanwege een 'lesbisch' imago.

Mannelijke homoseksuele topsporters zijn over het algemeen dan ook 'roldoorbrekender' dan lesbische topsporters, alhoewel dit ook verschilt per tak van sport. Profvoetballers of bokkers met een homoseksuele voorkeur ontcrachten bestaande vooroordelen sterker dan lesbische voetbalsters, maar lesbische kunstrijdsters op de schaats doen dit bijvoorbeeld weer meer dan homoseksuele kunstschaatsers. Ook de Gay Games worden door de organisatie gezien als een evenement dat bijdraagt aan de emancipatie van homoseksuelen en aan doorbreking van vooroordelen (Gay Games business plan, november 1996).

Gay Games

In 1998 vonden de vierde Gay Games in Amsterdam plaats; een groot internationaal sportevenement voor homoseksuele mannen en vrouwen, waarvan de deelname voor iedereen openstaat. In 1982 vonden de eerste Gay Games plaats in de Verenigde Staten, op initiatief van voormalig topsporter, Olympisch 10-kamper Tom Waddell (Young 1994). De invloed van een dergelijk evenement op de dominante publieke beeldvorming ten aanzien van homoseksualiteit, hangt met name af van de presentatie door de media.

Behalve de mogelijkheid om de stereotype beeldvorming rondom de relatie tussen sport en lesbische vrouwen en homoseksuele mannen te doorbreken, kan de media de heersende beeldvorming tevens bevestigen (zie ook Elling 1998). Omdat iemands seksuele voorkeur, in tegenstelling tot de andere sociale variabelen in dit onderzoek, relatief onzichtbaar is, kan een grootschalig sportevenement als de Gay Games in ieder geval bijdragen aan 'zichtbaarheid' van homoseksuele mannen en vrouwen en de discussie over homoseksualiteit.

Deze bijdrage aan de 'zichtbaarheid' en de publieke discussies rondom homoseksualiteit en 'eigen' evenementen zoals de Gay Games is dan ook zeker op te vatten als één van de meest sociaal-integrerende effecten van de Gay Games 1998.

Doordat ook hetero's mee konden doen aan de diverse evenementen, kon er tevens een vorm van 'omgekeerde' sociaal-culturele integratie plaatsvinden. Er was in tegenstelling tot een (impliciete) 'heterosfeer' in de reguliere wedstrijd sport eerder sprake van een (impliciete) 'homosfeer'. Omgekeerde (structurele) integratie vond echter niet zozeer plaats op het niveau van deelname, maar eerder op organisatieniveau, omdat veel takken van sport georganiseerd werden in nauwe samenwerking met de nationale sportbonden en 'regulier' sportkader. Tijdens een wetenschappelijk congres voorafgaande aan de Gay Games, werden wel vraagtekens geplaatst bij de mate van 'culturele integratie' van de Gay Games (zie o.a. Elling 1998, Hekma 1998).

Young (1994) stelt dat de Gay Games met name voor homoseksuelen uit streken en landen waar homoseksualiteit minder geaccepteerd is, sportbeoefening en cultuurbeleving mogelijk maken in een 'eigen' sfeer zonder grote angst voor herkenning en/of discriminatie.

De Gay Games kunnen ook bijdragen aan het proces van sociaal-affectieve integratie, zij het vooral in 'eigen' kring.

De Gay Games hebben een “wake-up” effect gehad in Vlaanderen. “Het Belgische Gay Game Platform” heeft de potentie om verder uit te groeien tot de belangenorganisatie van de georganiseerde holebisporter. Uit onderzoek (Southuysen et al., 1999) blijkt dat een vertegenwoordigingsfunctie binnen en buiten de holebi-beweging wenselijk is. Het bestaande aanbod kan nog groeien in kwantiteit, maar dit vraagt ondersteuning indien de kwaliteit bewaard wil blijven. De banden met de traditionele beweging moeten hierbij bewaard blijven, want volgens ons heeft het recreatieve aanbod een aanvullende functie bij het vormende en het informatieve aanbod. Het ene kan en mag het andere niet uitsluiten.

2.4.3 Sociaal-affectieve integratie

Evenals bijvoorbeeld leeftijd, sekse, opleidingsniveau en etniciteit, is ook iemands seksuele gerichtheid vaak belangrijk voor vriendschapsrelaties (Adams & Blieszner 1994). Dit is natuurlijk mede afhankelijk van het belang dat iemand hecht aan de verschillende (afwijkende) sociale identiteiten. Homoseksualiteit is een geconstrueerde sociale identiteit, die vaak pas rond de puberteit of later wordt ‘ontdekt’, maar die net als andere sociale identiteiten in meer of mindere mate ‘centraal’ kan staan in iemands persoonlijke leven en sociale netwerken kan beïnvloeden (bijv. Schreurs 1986).

Mensen lijken vaker te kiezen voor sportbeoefening in ‘eigen’ kring, wanneer absolute prestaties in de sport minder belangrijk geworden zijn. Vooral (jonge) topsporters zullen hun identiteit als topsporter waarschijnlijk belangrijker vinden en de sportkeuze wordt voor hen dan ook minder bepaald door sociale aspecten dan door prestatieve mogelijkheden (Palzkill 1990). Sportbeoefening in ‘eigen’ kring lijkt een grote groep homo’s de mogelijkheid te bieden om voor het eerst (vooral mannen) of opnieuw te gaan sporten, na bijvoorbeeld jaren lang gestopt te zijn (Hekma 1994). In vergelijking met de ‘reguliere’ wedstrijd sport is de gemiddelde leeftijd bij sportbeoefening in ‘eigen’ verband dan ook wat hoger. Hoewel heteroseksuelen meestal niet worden buitengesloten van categorale sportverenigingen van homoseksuelen zijn de mogelijkheden tot sociaal-affectieve integratie tussen heteroseksuelen en homoseksuelen natuurlijk beperkter dan in ‘regulier’ verband.

Sportbeoefening in ‘eigen’ kring komt, net als we zagen bij allochtonen, niet alleen voort uit negatieve ervaringen binnen de ‘reguliere’ sport, maar is voor velen ook een mogelijkheid om ongedwongen ‘onder elkaar te zijn’ in een bepaalde sfeer. Bij homoseksuelen kan de sociale ontmoetingsfunctie van een ‘eigen’ vereniging bovendien een extra lading krijgen, als mensen op zoek zijn naar een partner. Binnen de ‘reguliere’ sport, wat ook wel gezien wordt als een mogelijke ‘huwelijksmarkt’ voor heteroseksuelen, is de kans kleiner om andere (openlijke) homoseksuele mannen of lesbische vrouwen te ontmoeten. Ook in het proces van ‘coming out’ is contact en herkenning belangrijk, maar de stap naar een specifieke sportclub is daarvoor wellicht te groot.

In vergelijking tot de andere groepen in deze studie lijken homoseksuele mannen en lesbische vrouwen meer structureel geïntegreerd in andere sectoren en hebben daardoor ook meer mogelijkheden tot ‘gemengde’ vriendschappen. Wanneer zij niet openlijk kunnen of durven te zijn over hun seksuele voorkeur, lijkt de kans op een hechte ‘gemengde’ vriendschap echter vrij klein. Ook in de sport kunnen homo’s en hetero’s structureel geïntegreerd sporten, maar zoals reeds vaker benadrukt werd, biedt dit geen garantie dat er ‘gemengde’ vriendschappen ontstaan. Evenmin als sporten in een ‘eigen’ vereniging automatisch tot nieuwe vriendschappen of een nieuwe partner hoeft te leiden.

2.4.4 *Samenvattend*

Vanwege de relatieve onzichtbaarheid van iemands seksuele voorkeur zijn er nauwelijks betrouwbare gegevens over de sportparticipatie van homoseksuelen mannen en vrouwen. De veronderstelling is niettemin dat er, conform de vooroordelen rondom seksuele voorkeur en sportbeoefening, in de reguliere (top- en) wedstrijdsport relatief veel lesbische vrouwen en relatief weinig homoseksuelen mannen deelnemen. Er lijkt, met andere woorden, sprake te zijn van een zekere 'self-fulfilling prophecy'.

Hoewel lesbische vrouwen meestal meer (openlijk) geïntegreerd zijn in de reguliere sport dan homoseksuelen mannen, blijken zowel mannen als vrouwen te maken te hebben met een cultuur van uitsluiting, een bepaalde homofobe sfeer of soms zelfs (impliciete of expliciete) discriminatie. Hierdoor kunnen zij zich minder welkom voelen binnen de 'reguliere' sport en kiezen om te stoppen of in 'eigen' kring te sporten. Ook 'eigen' verenigingen en de Gay Games kunnen echter bijdragen tot het bevestigen van stereotype opvattingen rondom homoseksualiteit en sport, maar tevens de zichtbaarheid van homoseksualiteit in de sport bevorderen evenals de sociaal-affectieve integratie (vrienden en partners) in 'eigen' kring. De vraag is of de Gay Games kunnen bijdragen tot een bredere sportparticipatie van homoseksuelen. En op welke wijze kan de structurele en sociaal-culturele integratie van openlijk homoseksuelen en lesbische topsporters bevorderd worden?

Soms worden vooral topsporters aangemoedigd om voor hun seksuele voorkeur uit te komen en zo bij te dragen aan anti-discriminatie en sociaal-culturele integratie. Gevraagd kan worden of de (top)sporters openlijker zouden moeten zijn over hun seksuele voorkeur of dat de sportwereld ook zonder bekende homoseksuelen topsporters een meer integratieve sfeer zou moeten creëren.

Ten aanzien van lesbische vrouwen kwam de potentiële ontmoetingsfunctie van sport reeds naar voren. Ook homoseksuelen mannen lijken steeds meer mede vanwege het sociale aspect te integreren in de sport, maar wel in 'eigen' kring. Worden het homo-uitgaansleven en speciale praat- en eetgroepen gedeeltelijk vervangen door homosportverenigingen als moderne 'sociale ontmoetingsplaatsen' waar homo's niet alleen gelijkgezinden, maar mogelijk ook een partner kunnen vinden?

Deel II: Sociale integratie in het sportbeleid in België en Nederland

In dit deel wordt kritisch gekeken naar de plaats die sociale integratie inneemt in het sportbeleid in België en Nederland en op welke wijze de relatie tussen sport en sociale integratie wordt geformuleerd en uitgewerkt. Welke visie(s) op sport en sociale integratie komt men tegen in beleidsteksten en in daadwerkelijke praktijkinitiatieven? Hierbij gaat het dus niet zozeer om integratie op het niveau van de sportbeoefening zelf, maar wordt het integratiebeleid op institutioneel niveau onder de loep genomen. Het in deel I gepresenteerde schema wordt hierbij onder andere als analysekader gebruikt.

Inleiding

“Sport is meer dan een plezierige en ontspannen manier van (vrije)tijdsbesteding. Sport heeft invloed op de gehele samenleving en levert onder meer bijdragen aan de vergroting van burgerparticipatie, het creëren van nieuwe arbeidsplaatsen, de integratie van minderheden, de bevordering van de volksgezondheid en de verbetering van de leefbaarheid in deze achterstandswijken.” (VWS 1996, p. 12)

In principe kan iedere ingezetene of burger van ons land gebruik maken van diverse algemene overheidsvoorzieningen, op het gebied van arbeid, huisvesting of sport. In de loop der jaren is echter gebleken dat deze voorzieningen niet voor iedereen even toegankelijk zijn. Daarom werden ‘correctiemaatregelen’ genomen in de vorm van categoriaal beleid waarin afzonderlijk aandacht wordt gevraagd voor specifieke groepen die een sociale of economische achterstand hebben opgelopen of deze dreigen op te lopen in verhouding tot andere ingezetenen (Arts 1989: 11). Categoriaal beleid in de context van sociale achterstandsproblematiek is in principe altijd gericht op participatie en integratie.

In onze huidige samenleving is sociale integratie uitgegroeid tot één van de belangrijkste waarden als tegenhanger van (vermeende) processen van individualisering en normvervaging. De overheid en andere maatschappelijke instituties worden daarbij voor de vraag gesteld op welke wijze een liberaal, op individualisering gebaseerd, beleid kan worden nagestreefd en tegelijkertijd sociale cohesie binnen, maar vooral ook tussen diverse groeperingen behouden kan worden. Categoriaal beleid is enerzijds gericht op gelijke kansen en mogelijkheden voor elk individu ongeacht leeftijd, sekse, etnische achtergrond of handicap. Anderzijds houdt categoriaal beleid een erkenning in van aparte sociale groeperingen en sociale identiteiten die ook kunnen bijdragen aan té sterke bindingen binnen diverse groeperingen (Duyvendak 1996, Taylor 1995).

Ook in beleidsteksten over sport wordt het sportstimuleringsbeleid de laatste jaren in toenemende mate gelegitimeerd vanuit de maatschappelijke waarde sociale integratie (naast gezondheid). Deze waarde geldt in zijn algemeenheid, maar in bijzondere mate voor integratie van diverse maatschappelijke doelgroepen, zoals etnische minderheden²³ (VWS 1996).

Dit hoofdstuk is tot stand gekomen door samenwerking van onderzoekers van de twee WNS onderzoeksprojecten ‘Integratie van migrantenjongeren door sport’ en ‘De sociaal-integratieve betekenis van sport’ (de beleidsanalyses) (De Knop, Elling & Theeboom 1998).

Na een uiteenzetting van de initiatieven die in België zijn genomen op het terrein van sport en integratie van migrantenjongeren volgt een bespreking van de visie op sport en sociale integratie zoals deze tot uitdrukking komt in Nederlandse beleidsteksten.

²³ De termen ‘etnische minderheden, allochtonen en migranten’ worden in dit hoofdstuk door elkaar gebruikt, waarbij het echter steeds gaat om die groepen mensen die vanwege hun etnische achtergrond een maatschappelijke achterstandspositie innemen en onderwerp van specifieke beleidsmaatregelen zijn.

Daarna wordt een kritische reflectie gegeven op het gevoerde beleid en de mogelijke gevolgen voor de sportpraktijk. Tenslotte zullen enkele aanbevelingen worden geformuleerd voor de toekomst.

1.1. Sport als middel tot sociale integratie?

“Sport is een uitstekend middel tot maatschappelijke integratie van verschillende bevolkingsgroepen en in het bijzonder van kwetsbare groepen.

Een kenmerk van sport is haar lage toegangsdrempel: ongeacht sociale of culturele achtergrond, huidskleur of maatschappelijke positie is er voor iedereen ruimte om lid te worden van een sportvereniging of sportclub. Specifieke voorbeelden daarvan treffen we aan bij de sportbeoefening door allochtonen. Bepaalde sociale of culturele groepen verkiezen weliswaar sportbeoefening in ‘eigen kring’, maar zelfs dan kan er een integrerende werking uitgaan van de sportontmoeting met tegenstanders. Sport biedt een ‘laagdrempelige’ mogelijkheid tot participatie en integratie van een groep. Voor velen is na een verhuizing, de lokale sportvereniging het voornaamste punt waar nieuwe kennis worden opgedaan.” (A.T. Kearney, 1992, p. 15).

In deze paragraaf wordt een beknopte analyse gegeven van belangrijke Nederlandse beleidsteksten en praktijkinitiatieven in België met betrekking tot sport en sociale integratie. De analyse in België is voornamelijk gericht op allochtone jongeren van islamitische afkomst. De Nederlandse analyse is meer gericht op sociaal integratiebeleid van diverse achterstandsgroepen. Wel zal hierbij een accent worden gelegd op integratiebeleid ten aanzien van etnische minderheden. Er wordt onder andere gebruik gemaakt van het onderscheid tussen structurele, culturele en sociaal-affectieve integratie in en door sport zoals dat in deel I uiteen gezet is.

In Nederland en België kwam de aandacht voor de sociale integratie van de in de jaren vijftig en zestig gerecruteerde buitenlandse werknemers vooral op gang aan het eind van de jaren zeventig. Toen bleek namelijk dat de meesten niet zouden terugkeren naar het land van oorsprong, maar dat Nederland c.q. België hun definitieve verblijfplaats werd. Families werden herenigd, waardoor de immigratie sterk toenam. De eerste Nederlandse minderhedennota waarin participatie en integratiebeleid centraal staat verschijnt in 1983. Hierin wordt gestreefd naar een gelijkwaardige positie en volwaardige ontplooiingskansen voor de in Nederland verblijvende minderheden. Kort daarna verscheen in 1985 de nota ‘Sport en minderheden’. In 1988 worden in Vlaanderen de eerste structurele initiatieven opgezet op het gebied van sport en integratie van minderheden.

Dit was 10 jaar nadat in 1979 de Raad voor Europa, een internationaal symposium ‘Sport for immigrants’ organiseerde dat werd bijgewoond door veertien Europese landen, waaronder België en Nederland (Council of Europe 1979). Onderzoek uit de deelnemende landen toonde aan dat migranten beduidend minder deelnamen aan sport. Alle landen waren het er bovendien over eens dat sport een belangrijk middel vormt voor de sociale integratie van deze migranten. Behalve bijdragen tot persoonlijke fysieke ontwikkeling en ontspanning zou het migranten tevens de mogelijkheid bieden om in contact te komen met autochtonen en taal- en culturele barrières te doorbreken. Er werden aanzetten gegeven tot het opzetten van specifieke initiatieven in de georganiseerde en niet-georganiseerde sport, het stimuleren van kadervorming bij migranten en het opzetten van samenwerkingsverbanden.

1.1.1. Sport en integratie van migrantenjongeren in België

Koning Boudewijnstichting

De belangrijkste aanzetten met betrekking tot het sport en integratiebeleid in België werden ongetwijfeld gegeven door de Koning Boudewijnstichting. Reeds vanaf de tweede helft van de jaren tachtig wordt vooral binnen het jeugdwerkzorgsport steeds meer beschouwd als een middel tot sociale integratie van achtergestelde jongeren (Theeboom & De Knop, 1992). Niettemin is het pas vanaf het opstarten van het programma “jeugd en sport” van de Koning Boudewijnstichting in 1988, dat er sprake is van daadwerkelijk aanzetten tot beleid. Met dit programma werden duidelijke signalen gegeven naar zowel beleidsmakers als naar het werkveld zelf om sport te gaan hanteren als een middel tot sociale integratie voor achtergestelde jongeren.

Dit programma, dat werd gestuurd door een groep deskundigen afkomstig uit beleids-, academische, sport- en jeugdwerkzorgmiddelen, lag aan de basis van de belangrijkste initiatieven die in de afgelopen 9 jaar werden opgestart. De basisgedachte achter deze aanpak werd neergeschreven in de publicatie “Sport als integratie. Kansen voor maatschappelijk kwetsbare jongeren” (De Knop & Walgrave, 1992). Er werd hierbij geopteerd voor de term “maatschappelijke kwetsbaarheid” die verwijst naar structurele en interactionele factoren.

“Deze kwetsbaarheid heeft te maken met een risico dat verbonden is met de positie, dus met een structuur. De kwetsbaarheid is echter nooit absoluut. Men is kwetsbaar in interactie met iets. Kinderen zijn kwetsbaar in het verkeer, zeelui zijn kwetsbaar voor een storm.

Sommige personen of groepen zijn kwetsbaar voor de maatschappelijke organisatie op zich. In het contact met de maatschappelijke instellingen profiteren ze weinig of niet van de aangeboden vorming, hulpverlening, materiële of sociale voordelen. Integendeel, telkens weer riskeren ze geconfronteerd te worden met de discriminerende, sanctionerende aspecten. Het heeft te maken met hun structurele positie in de maatschappij.” (Walgrave, 1992, p. 20)

Hoewel de doelgroep van maatschappelijk kwetsbare jongeren waarop de initiatieven zich richten zo ruim mogelijk wordt beschouwd, wordt de groep vaak impliciet herleid tot islamitische migrantenjongeren.

Walgrave maakt onderscheid tussen de maatschappelijke kwetsbaarheid van allochtone en autochtone jeugd. Naast een “kwantitatief” onderscheid (ondermeer uiterlijke kenmerken en de taal), is er wellicht ook sprake van een “kwalitatief” verschil waarbij het meer gaat om cultureel gebonden belevingsaspecten, zoals bijvoorbeeld het grote belang dat door moslims aan “eergevoel” wordt gekoppeld.

Hoewel in de publicatie vier mogelijke sociale betekenisvelden van sportdeelname als referentiekader worden opgesomd (instrumenteel-functioneel; expressief; symbolisch; sociaal-interactief), wordt sport hier toch vooral beschouwd als een (functioneel) aangrijpingspunt waardoor de problemen van deze (vaak wantrouwe) jongeren bespreekbaar kunnen worden gemaakt:

“Sport als activiteit met een vrij lage drempel kan eveneens een geschikt aangrijpingspunt vormen om deze jeugd gemakkelijker te kunnen aanspreken. Via deze weg kan de belangstelling en de interesse van de jongerengroep worden opgewekt, wat een voorwaarde is om te kunnen werken aan een algemene verbetering van hun situatie. Men bereikt ze via de sport, waarna men er gemakkelijker toe komt om met hen te praten over hun problemen thuis, op school, op het werk, ... Vertrekkende vanuit hun eigen leefwereld, kan sport voor maatschappelijke kwetsbare jongeren dan ook een

eenvoudig hulpmiddel vormen als onderdeel in een uitgebalanceerd resocialisatieprogramma.” (De Knop & Theeboom, 1992, p. 47)

Er wordt hier, uitgaande van de ‘eigenheid’ van sport, gewezen op de mogelijkheden van sociale integratie door sport, waarbij integratie in de samenleving het uiteindelijke doel en (structurele) integratie in de sport het middel is. Via pilootexperimenten en ondersteunende campagnes worden door de Koning Boudewijnstichting diverse structuren aangezet om zelf projecten te gaan opzetten om de sport te hanteren als een middel tot sociale integratie. Voor elk van deze structuren (georganiseerde sport, onderwijs, jeugdwerkzorg) zullen hieronder de belangrijkste initiatieven worden beschreven, waardoor een beeld ontstaat van de gehanteerde aanpak in België.

Georganiseerde sport

Twee studies werden uitgevoerd naar de relatie tussen migrantenjongeren en de georganiseerde sport (De Knop et al., 1994). De eerste studie bekeek de rol van de georganiseerde sport in de sociale integratie van migrantenjongeren. De resultaten toonden aan dat, hoewel de meeste federaties en clubs aangeven dat zij openstaan voor migrantenjongeren, zij geen extra inspanningen willen leveren om deze jongeren aan te trekken. Dit ondanks het feit dat uit de resultaten eveneens bleek dat migrantenjongeren in het algemeen en migrantenmeisjes in het bijzonder in mindere mate participeren aan georganiseerde sport in vergelijking met autochtone leeftijdsgenoten. Op basis van deze resultaten werd een tweede studie uitgevoerd om specifiek de situatie van migrantenmeisjes met betrekking tot sport te bekijken. De federatie- en clubverantwoordelijken waren wel van mening dat sport een rol kan spelen in de sociale integratie van jonge migranten.

Op basis van deze onderzoeken, waarin diverse beleidsaanbevelingen werden geformuleerd, werd een aantal initiatieven genomen om de deelname van migrantenjongeren aan de georganiseerde sport te stimuleren.

Zo werd ondermeer de campagne “Sportclubs bekennen kleur” opgestart (vergelijkbaar met de Nederlandse Sport=Gaaf projecten), gericht op werving en behoud van migrantensporters en -kader.

Onderwijs

Sportstimulering via de school wordt beschouwd als een preventieve maatregel. Door leerlingen in contact te brengen met een variëteit aan sporten, worden zij aangezet om betrokken te raken bij georganiseerde activiteiten. Het voordeel van de school is dat men alle kinderen kan bereiken. Dit is vooral van belang voor migrantenmeisjes, waarvoor de school vaak de enige mogelijkheid is om in contact te komen met sport. Het effect van een intensief schoolsportprogramma werd nagegaan in twee Vlaamse scholen waar de meerderheid van de leerlingen migranten waren tussen 12 en 18 jaar (Theeboom & De Knop, 1992). De resultaten toonden aan dat alle leerlingen zeer geïnteresseerd waren in het sportprogramma en dat een meerderheid op regelmatige basis verder wilde sporten. Bovendien bleken de sportactiviteiten de afkeer die er bij vele van deze leerlingen bestaat tegenover de school te verminderen en tevens de relatie met leerkrachten te verbeteren. Er was dus sprake van een (onverwacht) proces van sociaal-affectieve integratie.

Een andere verkennende studie die werd uitgevoerd in het technisch en beroepsonderwijs voor 16 tot 18-jarigen (Musch, Mertens, Browaeys, & Laporte, 1992), was juist wel gericht op een vorm van sociaal-affectieve integratie. De bedoeling was om via een programma van coöperatieve sportspelen de sociale competentie bij de leerlingen te verbeteren. Onder sociale competentie wordt

verstaan het kennen en beheersen van strategieën waardoor men succesvol relaties met anderen kan aangaan en onderhouden. Observaties en bevraging van leerlingen toonden aan dat positieve effecten konden worden vastgesteld.

Jeugdwelzijnswerk

Zoals reeds aangegeven, was het vooral het jeugdwelzijnswerk dat begonnen is om sport als een integratiemiddel voor jongeren te hanteren. Uit inventariserend onderzoek bleek dan ook dat het merendeel van de specifieke sportprogramma's die in Vlaanderen georganiseerd werden voor maatschappelijk kwetsbare jongeren plaatsvindt binnen het jeugdwelzijnswerk (Theeboom & De Knop, 1992). Hierbij werd bovendien vastgesteld dat deze organisaties hebben af te rekenen met diverse problemen zoals een geringe toegang tot de aanwezige sportinfrastructuur (gemeenten, scholen), een tekort aan middelen en een geringe sportdeskundigheid van de medewerkers.

Op basis van deze bevindingen werd een aantal initiatieven opgezet zoals het inrichten van enkele vormingsweekends voor jongerenwerkers waarbij zij geïnitieerd werden op sportdidactisch en -organisatorisch vlak.

Bevorderen van samenwerkingsverbanden

Een belangrijk accent in de aanpak van de Koning Boudewijnstichting is het bevorderen van samenwerking op lokaal vlak. De problematiek van infrastructuurtekort wordt ondermeer aangepakt via campagnes gericht naar gemeenten, jeugdhuisen en buurtcomité's om hen financieel te helpen om lichte en multifunctionele sportinfrastructuur op buurtpleintjes te kunnen inrichten. Ook werd een campagne opgezet om het gebruik van de sportinfrastructuur van scholen tijdens de avonden en weekenden onder het beheer van gemeenten te stimuleren.

Een voorbeeld van het stimuleren van samenwerkingsverbanden tussen de georganiseerde sport, de gemeenten en het jeugdwerk is de campagne "Buurtbal". Het doel is om via dit initiatief zoveel mogelijk jongeren zonder een verplicht clublidmaatschap in contact te brengen met diverse balsporten. De basisidee is de optimale bereikbaarheid door de activiteiten in de buurt van de jongeren zelf te organiseren.

1.1.2. Sport en sociale integratie in Nederlandse beleidsteksten

In het WNS deelproject 'De sociaal-integratieve betekenis van sport' zijn overeenkomstige en verschillende beleidsaccenten ten opzichte van vier doelgroepen (etnische minderheden, gehandicapte, oudere en homoseksuele mensen) betreffende sociale integratie in en door sport bekeken. Naast algemene sportbeleidsteksten en nota's over sportbeleid voor specifieke groepen zijn ook enkele algemene documenten over (maatschappelijke integratie van) doelgroepen bestudeerd. Hierdoor is een beeld verkregen van zowel de aandacht voor de sport binnen het algemene integratiebeleid van de overheid alsook van visies op sport en sociale integratie in het algemeen en met betrekking tot specifieke doelgroepen in het bijzonder.

De plaats van sport binnen het algemeen doelgroepenbeleid

In algemene beleidsteksten van het Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS) over bepaalde maatschappelijke achterstandsgroepen wordt weinig aandacht besteed aan sport (VWS

1994a, 1995a, 1995b). Het accent ligt op maatschappelijke integratie op andere terreinen, vooral ten aanzien van weten, werken en wonen (onderwijs, arbeid en huisvesting/leefomgeving). Ook gezondheid en welzijn zijn belangrijke aspecten.

Hoewel de aandacht voor sport in de meeste doelgroepennota's weliswaar marginaal is, wordt wel steeds gewezen op het belang van sport in het kader van sociale integratie. Soms wordt bovendien onderscheid gemaakt in diverse aspecten van integratie. Bijvoorbeeld tussen individueel (zoals bevordering van zelfstandigheid en sociale participatie, sociale contacten) en maatschappelijk niveau (gericht op bevordering van maatschappelijke participatie en sociale cohesie, emancipatie, VWS 1994b: 11/3-9).

De paradox tussen enerzijds relatief weinig aandacht voor sport en anderzijds het toeschrijven van een relatief belangrijke integrerende functie komt naar voren in de beknopte paragraaf over de sport in de contourennota 'Integratiebeleid etnische minderheden' van het ministerie van Binnenlandse Zaken (1994). Sport wordt hierin aangeduid *"als integratiekader bij uitstek" (p. 48): "Bij sport komen op intensieve wijze sociale contacten tussen de verschillende bevolkingsgroepen tot stand. Grenzen en oordelen die elders in het maatschappelijk verkeer bestaan en de integratie belemmeren, vervagen. Sport is een belangrijk middel om kennismaking tussen culturen en wederzijdse waardering te bevorderen... Sport vervult een belangrijke voorbeeldfunctie voor de jeugd. De sport is ook een terrein van voorbeeldgedrag bij het tegengaan van discriminatie."*

Terwijl in de meeste nota's de nadruk ligt op structurele, culturele en sociaal-affectieve integratie door sport (sport als middel), wordt ook verwezen naar tegengestelde processen in de sport en het belang van bijvoorbeeld anti-discriminatiebeleid (VWS 1994a, WVC 1991). Net als op andere terreinen wordt ook in de sport maatwerk en inclusief beleid steeds belangrijker. Slechts aanvullend zou er sprake moeten zijn van specifiek doelgroepenbeleid.

Sportbeleid en sociale integratie

In de jaren zestig en zeventig werd, samen met de opkomst van recreatieve sportbeoefening, de wens voor een meer 'integratieve' sportparticipatie vanuit het 'sport-voor-allen principe' steeds explicieter (CRM 1974). In de jaren tachtig worden diverse sportdeelname-onderzoeken afgenomen onder de totale bevolking en onder specifieke doelgroepopulaties (zie o.a. Beaujon 1986, De Jong 1989, Manders & Kropman 1982, Manders 1984).

In de 'Notitie accenten sportbeleid 1984 e.v.' van WVC (1983) wordt voor de eerste keer expliciet gewezen op sociale integratie van alle groepen en het motiveren van maatschappelijke achterstandsgroepen tot integratie in de sport (p. 4). Het begrip sociale integratie zelf wordt niet eenduidig ingevuld en evenmin per genoemde doelgroep (vrouwen, gehandicapten en minderheids-groepen) gespecificeerd. (Sociale) integratie wordt vanaf dit moment expliciet uitgedragen binnen het sportbeleid, waarbij het accent vooral ligt op participatie, op structurele integratie, in én door de sport.

In recentere teksten van de overheid (WVC 1990, VWS 1996) en van NOC*NSF (A.T. Kearney 1992, Van Bottenburg en Schuyt 1996) is er volop aandacht voor de sociaal-integratieve functies en betekenissen van sport. In de interdepartementale sportnota 'Wat sport beweegt' (VWS 1996) en in de algemene sportnota 'De maatschappelijke betekenis van sport' van NOC*NSF (Van Bottenburg en Schuyt 1996) wordt de sociaal-integratieve waarde als één van de vier positieve 'basiswaarden' van sport onderscheiden (naast respectievelijk de intrinsieke, de vormende en de gezondheids-

waarde in het overheidsrapport en naast karaktervorming, gezondheid en economie in het rapport van de georganiseerde sport). Het begrip sociale integratie wordt echter niet duidelijk geconceptualiseerd. Enerzijds wordt het soms gebruikt als paraplu-begrip voor allerlei bindingsprocessen op micro-, meso- en macro- niveau en anderzijds wordt het soms geplaatst naast processen als emancipatie, identificatie en (re)socialisatie, zonder dat de relaties hiertussen duidelijk worden aangegeven.

“Sportverband in sociaal verband draagt bij aan sociale cohesie; via sport komen persoonlijke contacten en relaties tot stand, bouwen mensen vriendenkringen en relatienetwerken op en kan ook het gemeenschapsgevoel worden versterkt. Door deze binding kan sport bijdragen aan socialisatie, integratie- en emancipatieprocessen in de samenleving.” (VWS 1996, p. 15).

In beide nota's is aandacht voor accentverschillen per doelgroep (o.a. vrouwen, gehandicapten, ouderen, etnische minderheden). En er wordt ook nadrukkelijk gewezen op belemmeringen ten aanzien van gewenste ontwikkelingen en (sporteigen) aspecten van onderscheiding, zoals gesegregeerde sportbeoefening tussen gehandicapten en niet-gehandicapten, stereotype beelden van mannelijkheid en vrouwelijkheid en raciale stereotypering.

“Ook dient te worden aangetekend dat identiteitsvorming, socialisatie, integratie en emancipatie steeds gestalte krijgen in een spanningsveld tussen sociale binding en onderscheiding... Beide aspecten zijn in de sportwereld onlosmakelijk met elkaar verbonden en versterken elkaar.” (Van Bottenburg & Schuyt 1996: 75).

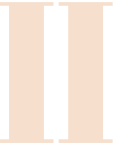
Omdat de maatschappelijke legitimering van sport vooral gebaseerd is op de positieve functies en betekenissen van sport voor de samenleving, worden de sociaal-integratieve waarden van sport vaak eenzijdig benadrukt en te weinig gerelativeerd (bijv. AT. Kearney 1992). Wel lijkt er steeds meer erkenning voor de complexiteit van de relatie tussen sport en sociale integratie en de optredende sportintrinsieke en -extrinsieke schaduwprocessen.

Sportbeleid voor specifieke doelgroepen: etnische minderheden

Sinds 1983 worden subsidies beschikbaar gesteld voor sportstimulering van allochtonen en twee jaar later verschijnt de eerste nota 'Sport en Minderheden'. Het integratieaspect is uitgangspunt van het beleid: *“De sociale functie die, zoals geconstateerd, aan sport en spelvormen met een wedstrijd- en/of bewegingscomponent is verbonden, maakt dat een belangrijke rol aan sport wordt toegekend bij de bevordering en versteviging van contacten tussen minderheidsgroepen en de rest van de bevolking.”*

Hier wordt dus vooral het sociaal-affectieve aspect van integratie door sport benadrukt. Gezamenlijke sportdeelname is daarvoor een voorwaarde en wordt dan ook gestimuleerd. Het beleid is niet alleen gericht op de wedstrijdsport, maar juist ook op meer recreatieve sport- en spelvormen. Er wordt nadrukkelijk uitgegaan van een (structureel) integratieproces via twee lijnen: de reguliere sportorganisaties en 'eigen' organisaties (het twee-sporenbeleid). Stimulering volgens de tweede lijn, 'eigen' organisaties, gebeurt vanwege het belang van categorale (zelf)organisaties in emancipatieprocessen. Dit laatste initiatief heeft vooral de eerste jaren veel aandacht gekregen en resultaten geboekt wat betreft een grotere sportdeelname van allochtonen.

De laatste jaren is het accent binnen het twee-sporenbeleid steeds meer verschoven richting integratie binnen reguliere sportverenigingen, mede vanwege de toegenomen maatschappelijke druk

tot integratie; de onbereidheid van gemeenten en verenigingen 'eigen' teams of verenigingen te ondersteunen en de angst voor 'etnische tweedeling' in de sport (VWS 1996). Wel wordt onderschreven dat vooral voor kadervorming 'eigen' sportorganisaties (nog) van groot belang zijn. Bovendien is het tweede spoor 'nieuwe stijl' voornamelijk wijkgeoriënteerd en is sport slechts onderdeel (en middel) van een breder beleid gericht op sociale vernieuwing en verbeterde leefkwaliteit.

"Gemeenten streven met het sportstimuleringsbeleid naar 'sociale integratie' en 'sportieve integratie'. Sport wordt dan respectievelijk beschouwd als een middel tot integratie in de maatschappij, en als 'arena' waar integratie min of meer 'vanzelf' plaatsvindt." (VWS 1996: 31).

Toch worden ook remmende werkingen gesignaleerd ten aanzien van de integratie van etnische groeperingen in de georganiseerde sport. Deze worden onder meer bestreden door anti-discriminatiecampagnes en het geven van cursussen voor verenigingskader om een multiculturele mentaliteit te bevorderen. Zo is in 1996 na een internationale rondetafelconferentie de stichting Sport, Tolerantie en Fair Play opgericht die zich onder andere richt op het *"wegnemen van belemmeringen die de volwaardige participatie van groepen uit de samenleving in de weg staan en op de integratie van ondervertegenwoordigde groepen in de sport."* (Nederlands actieplan Sport, Tolerantie en Fair Play 1997/2000, p. 10). Er lijkt steeds meer te worden onderkend dat vooral sociaal-culturele en sociaal-affectieve integratieprocessen (óók in de sport) niet 'vanzelf' gaan. Behalve aan kwantiteit van sportdeelname (structurele integratie in sport), wordt in toenemende mate aandacht besteed aan kwaliteitsaspecten (zie ook Van Bottenburg, Van 't Hof en Oldenboom 1997). Dat gebeurt onder andere in de op sport en/of kaderstimulering van allochtonen gerichte *Sport=gaaf*! projecten van NOC*NSF.

Aanvankelijk leken zowel algemene als specifieke, nationale en lokale beleidsinitiatieven voornamelijk te zijn gebaseerd op een vrij idealistische sportopvatting (zie hoofdstuk 1) en de stuurbaarheid van de sportwereld, waarbij de sport kan worden ingezet als integratie-instrument. Langzamerhand werd dit positieve beeld van de sport als ideaal integratiekader, voornamelijk door negatieve tendensen vanuit de sport zelf, enigszins gerelativeerd en genuanceerd. Alvorens hierop verder te reflecteren zal worden ingegaan op het sportbeleid in België, gericht op integratie van migrantenjongeren. Kwam hierboven meer de achterliggende idee aan de orde, in de volgende paragraaf ligt het accent op de uitwerking.

1.2. Reflectie

Uit de analyse van de beleidsteksten en de beleidsinitiatieven blijkt dat er weinig éénduidigheid bestaat wanneer het concept integratie wordt gehanteerd. Alle in hoofdstuk zes genoemde dimensies (structurele, sociaal-culturele en sociaal-affectieve integratie) kunnen impliciet worden onderscheiden (participatie, tegengaan vooroordelen/versterken van wederzijdse acceptatie en sociale contacten/vriendschap). Het integratie-concept krijgt per doelgroep echter uiteenlopende invullingen, die soms onderling tegenstrijdig zijn. Zo kan het opdoen van sociale contacten in 'eigen kring' in het ene geval doelstelling zijn van het integratiebeleid van de sport (ouderen), terwijl eenzelfde invulling ten aanzien van etnische minderheden eerder als belemmerend ten aanzien van integratie gekenmerkt wordt.

Een té algemene conceptualisering, vermoeilijkt een heldere operationalisering, wat wellicht mede oorzaak is van het feit dat er zo goed als geen empirische onderbouwing bestaat binnen het

sport - en - integratiebeleid. Vaak blijft dan ook enkel de meest “zichtbare” categorie, de structurele integratie, waarbij de mate van participatie wordt aangegeven, over als algemene indicator. In hoofdstuk zes werd onder meer aangegeven dat structurele integratie van bijvoorbeeld etnische minderheden in de sport echter geen garantie biedt voor processen van sociaal-culturele en sociaal-affectieve integratie in of door de sport zoals het verminderen van vooroordelen, wederzijds respect, mensen dichterbij elkaar zou brengen en ‘gemengde’ vriendschappen (Bröskamp, 1994; Coakley, 1990). Diverse auteurs hebben reeds aangegeven dat de - in beleidsteksten en integratie-initiatieven vaak veronderstelde - impact van sport op de algemeen maatschappelijke waarden en normen van jongeren alsook op hun gedrag, nog grotendeels onbekend blijft en zeker niet ‘vanzelfsprekend’ is (Coakley, 1986; Eitzen & Sage, 1986; Figler & Whitaker, 1991; Greendorfer, 1992; McPherson, 1986). Hoewel sport vaak wordt weergegeven als een goed middel om jongeren te socialiseren, verantwoordelijkheidsgevoel bij te brengen en sociale vaardigheden te leren, blijken ook in de literatuur weinig empirische gegevens hierover voorhanden. Zonder goede empirische onderbouwing blijft de vraag of sport als een middel voor sociaal-culturele en sociaal-affectieve integratie kan worden beschouwd, voorlopig een open vraag.

Verder kunnen op basis van de analyse van het integratiebeleid (in België en Nederland) in de sport de volgende aantekeningen worden gemaakt:

- Er is vaak nog te weinig ruimte voor relativering/nuancering van de sociaal-integratieve werking van sport.

De eveneens potentiële (zowel intrinsieke als extrinsieke) ‘segregerende’ werking van sport wordt in toenemende mate onderkend en niet meer grotendeels onder tafel geschoven. Er wordt meestal geen duidelijk onderscheid gemaakt in de verschillende processen van sociale integratie (bijv. structurele, culturele en sociaal-affectieve) in en door sport en de complexe verhoudingen hiertussen. Vaak wordt er nog een te positief beeld geschetst zonder dat hiervoor voldoende empirische onderbouwing bestaat. Uit groepsinterviews die zijn afgenomen met beleidsverantwoordelijken vanuit de Rijksoverheid (VWS) en de georganiseerde sport (NOC*NSF) kwam overigens wel naar voren dat beleidsmedewerkers genuanceerder over de relatie tussen sport en integratie denken dan uit de officiële documenten kan worden opgemaakt.

- Er is een dilemma tussen algemeen inclusief en categoriaal beleid.

Het uitgangspunt van zowel de overheid als de georganiseerde sport is dat alle mensen naar eigen wensen en mogelijkheden sport zouden moeten kunnen beoefenen. Dit houdt in dat mensen ongeacht huidskleur of etnische achtergrond, handicap, leeftijd of seksuele voorkeur zich aan moeten kunnen sluiten bij reguliere sportorganisaties. Maar ook dat mensen vrij zijn om diverse motieven in en door sport te verenigen en dus te kiezen voor (on)georganiseerde sport in ‘eigen’ kring. Er is dus sprake van een zeker spanningsveld tussen het streven naar ‘volledige’ integratie enerzijds en het respecteren van eigen sportwensen en mogelijkheden van een ieder anderzijds. Taylor (1995) en in navolging van hem o.a. Gutmann (1995) spreken over het ‘liberaal-democratische’ dilemma van gelijktijdige bescherming van universele rechten van ieder individu en de openbare erkenning van specifieke culturen.

Het belang van leeftijd, motieven, sportieve ambities en van een al dan niet ‘vrije’ keuze tot ‘gemengde’ sportbeoefening of het prefereren van sporten ‘in eigen kring’ lijkt hierbij niet altijd voldoende te worden onderkend. Vooral een grote groep voornamelijk oudere en hoofdzakelijk recreatief ingestelde sporters blijkt in hun vrije tijd op vriendschap en/of op een specifieke

sociale identiteit (etnische achtergrond, leeftijd) gebaseerde 'eigen' teams en verenigingen te prefereren boven een alleen op wedstrijd sportintrinsieke aspecten gebaseerde differentiatie (DSP 1990, De Jong 1989, Elling & De Knop 1998, Stöpler & Schuyf 1997). Maar omgekeerd blijkt er ook sprake van sportbeoefening in 'eigen' kring vanuit praktische of culturele belemmeringen om 'geïntegreerd' te sporten. Voor de jeugd lijkt op sociale differentiatie gebaseerde sportbeoefening allerminst wenselijk. Maar ook wat oudere sporters betreft moet er zeker voor gewaakt worden dat 'vrijwillige' groepering in 'eigen' kring, niet leidt tot uitsluiting van anderen.

- De verantwoordelijkheden van de sportpraktijk en de instituten wordt verschillend geïnterpreteerd.

Zijn sportorganisaties als maatschappelijke instellingen, net als de overheid, ook verantwoordelijk voor het bevorderen van sociale integratie in de samenleving? Of zijn zij 'slechts' verantwoordelijk voor het creëren van mogelijkheden tot (diverse vormen van) sociale integratie in (en door) de sport? Moeten zij alleen optreden tegen discriminatie van bepaalde groepen of ook tegen vergaande 'verzuiling' met mogelijk ongunstige invloeden op het proces van maatschappelijke integratie? Bij de afweging van verantwoordelijkheden spelen natuurlijk ook de mogelijkheden een belangrijke rol. In hoeverre zijn de huidige sportorganisaties en verenigingen, met hun talrijke problemen en spanningsvelden, in staat de verantwoordelijkheden ten aanzien van integratie van achterstandsgroepen op zich te nemen (zie ook hoofdstuk 12)?

- Er moet worden gewaakt voor het creëren van een soort vicieuze cirkel van beleidsuitgangspunten en praktijkinitiatieven.

Vanwege de maatschappelijk hoog aangeschreven waarde 'sociale integratie' lijkt het begrip door de (lokale) overheden en sportorganisaties als instrument en paraplu-begrip gebruikt te moeten worden om geld te kunnen genereren. Wanneer echter conceptuele helderheid en duidelijke operationalisatie ontbreken, lijken op sociale integratie gerichte doelstellingen van specifieke projecten niet meer dan lege hulzen.

1.3. Samenvatting en beleidsimplicaties

Samenvattend blijkt dat de integratieve waarde van sport een steeds belangrijker plaats heeft ingenomen binnen (de legitimatie van) het huidig sportbeleid. De aandacht voor doelgroepen en sociale integratie vanuit de sport wordt grotendeels bepaald door het algemene overheidsbeleid. Sport is meestal één van de deelterreinen waar sprake is van een specifieke 'achterstandssituatie', waardoor beleid ontwikkeld wordt om te komen tot gelijke behandeling. Niettemin wordt het integratieve karakter van sport vaak als voorbeeld genomen en ingezet als middel tot maatschappelijke integratie. Dit geldt vooral voor het beleid ten aanzien van etnische minderheden. In beleids teksten en als legitimering voor praktijkinitiatieven wordt vaak de indruk gewekt van een eenduidig proces van sportparticipatie naar positieve beeldvorming, 'gemengde' sociale contacten en diverse vormen van integratie door sport. In deel I werd reeds gewezen op de onhoudbaarheid van een dergelijk standpunt vanwege de complexiteit van de relatie tussen sport, integratie en diverse maatschappelijke doelgroepen.

Het is daarom van belang dat in beleidsteksten van zowel de overheid als de georganiseerde sport helder wordt aangegeven wat er onder sociale integratie wordt verstaan (voor verschillende groepen), welke dimensie bedoeld wordt en wat de reële verwachtingen zijn. Het is beter om toevoegingen te gebruiken (bijv. organisatorische integratie) of andere termen (opdoen van

vaardigheden, het aangaan van sociale contacten, bijdragen aan wederzijds respect) zodat steeds duidelijk is welke aspecten bedoeld worden. Slechts dan kunnen namelijk ook voorwaarden worden geformuleerd voor optimalisering van integratie in en door sport.

Er is een toegenomen maatschappelijke druk, waarbij (ook) sport vooral zou moeten worden ingezet als middel voor sociale integratie en etnische tweedelingen en andere nieuwe 'verzuilingsprocessen' moeten worden tegengegaan. Ten aanzien van etnische minderheden is de vraag op welke wijze en onder welke voorwaarden kan worden bijgedragen tot een open, multi-cultureel sportklimaat. Een klimaat waar geen sprake is van discriminatie; waar (jonge) sporters gelijke kansen en mogelijkheden in de sport krijgen ongeacht hun etnische achtergrond; waar mensen met verschillende culturele achtergronden elkaar respecteren en de kans krijgen elkaar in en door de sport te ontmoeten. Maar ook moeten mogelijkheden blijven bestaan om (etnische) diversiteit en pluri-formiteit in en door sport te (be)leven. Vanuit hun twijfel aan het bestaan van een homogene (autochtone) cultuur, pleiten Blommaert en Verschuere (1993) voor een 'dedramatisering' van het probleem van de culturele verschillen. Ze geven daarbij aan dat het vreemd is dat een zogenaamde homogene samenleving veel minder bezorgd is om andere belangrijke en duidelijkere sociale verschillen, zoals tussen rijk en arm, jong en oud, man en vrouw, enz.. Integratie zien zij daarom eerder als een streven naar het scheppen van gelijke kansen in het deelnemen aan het maatschappelijk leven.

Het verdient aanbeveling om sport (en sportstimuleringsbeleid) minder vanuit een instrumenteel-functionalistisch perspectief te bekijken en eerder in termen van het bevorderen van deelname op zich te legitimeren. Het accent in de sport zou veel meer moeten komen te liggen op het tegengaan van belemmeringen tot sociale integratie, in plaats van op sport als instrument tot sociale integratie.

Het proces van sociale integratie zou meer vanuit twee kanten moeten worden bekeken. Nog te sterk wordt de indruk gewekt dat het gaat om 'integratie' van gehandicapten, oudere, homoseksuelen en etnische minderheden, waarbij niet-gehandicapten, jongeren, heteroseksuelen en autochtone Nederlanders de norm bepalen. Feitelijk is er dan sprake van assimilatie, van aanpassing. Bij integratie van de genoemde doelgroepen in de sport en in de samenleving gaat het eigenlijk om accepteren en omgaan met pluriformiteit ten aanzien van leeftijd, etniciteit, validiteit en seksualiteit. Dit vereist een vorm van wederzijds respect, het accepteren van overeenkomsten en verschillen tussen en binnen groepen in de samenleving, waarbij iedereen in principe gelijke kansen en mogelijkheden heeft. Ten aanzien van sport betekent dit niet alleen iedereen de mogelijkheid bieden om te sporten op zijn of haar eigen wijze, maar ook het doordenken van de schijnbare neutraliteit van de 'eigenheden' van sport qua structuur, regelgeving en cultuur. Bovendien zal er beter gekeken moeten worden naar afstemming van beleidsverwachtingen en haalbare doelstellingen enerzijds en naar persoonlijke en organisatorische mogelijkheden en belemmeringen anderzijds.

Meer veldonderzoek en een goede evaluatie van op sociale integratie gerichte projecten kunnen bijdragen tot het op genuanceerde wijze onderbouwen van de vermeende sociaal-integratieve betekenis van sport. Er is bijvoorbeeld nauwelijks inzicht in de sociale netwerken die in en door de sport worden opgedaan. Zijn deze 'gemengder' van aard dan in andere sectoren van de samenleving?

Worden er in een sportvereniging of door gezamenlijke sportbeoefening gemakkelijker vrienden gemaakt of vooroordelen tegengegaan dan bij een muziekvereniging of in een café? Vooral topsportbeoefening kan via de media een belangrijke invloed op mensen hebben ten aanzien van kennis over en beeldvorming van diverse groeperingen. Maar vooralsnog bestaat er weinig inzicht in deze beeldvormingsprocessen en evenmin op de handelingsgerelateerde aspecten van beeldvorming. Kan de zichtbaarheid van meer gehandicapte topsporters bijdragen aan de sportparticipatie van mensen met een handicap? Werkt de onzichtbaarheid van vrouwelijke of allochtone topsporters bij bepaalde takken van sport belemmerend ten aanzien van structurele integratie van vrouwen en allochtonen in deze takken van sport? In hoeverre kan sportbeoefening bijdragen tot verdere maatschappelijke participatie en integratie op het gebied van arbeid en/of opleiding? Ook is het van belang om zo mogelijk richtlijnen op te stellen om in specifieke situaties na te gaan in hoeverre het oprichten van 'eigen' teams of clubs wenselijk is en al dan niet gestimuleerd en gesteund moet worden. Het is niet bekend of (allochtone of homoseksuele) sporters die in 'eigen' kring sporten maatschappelijk minder of meer geïntegreerd zijn dan zij die in 'gemengd' verband sporten.

Er zijn kortom nog voldoende vragen te formuleren die verband houden met de relatie tussen sport en sociale integratie. In dit deel is alvast getracht een bijdrage te leveren aan het blootleggen, nuanceren en relativeren van veronderstelde verbanden en is een kader aangereikt voor het stellen van vragen over en bediscussiëren van de sociaal-integratieve betekenissen van sport.

Naar een pluriform sociaal integratiebeleid

In dit hoofdstuk zullen de hiervoor gepresenteerde uitkomsten van de verschillende deelstudies in relatie tot elkaar en de bestaande literatuur over sport en integratie worden besproken. Naast concluderende opmerkingen en een kritische discussie over de integrerende werking van sport zullen enkele concrete aanbevelingen worden geformuleerd.

Uitgangspunt voor dit rapport was de volgende probleemstelling:

Wat is de relatie tussen sport en sociale integratie en in hoeverre zijn bepaalde (functionele) beleidsverwachtingen ten aanzien van de sociaal-integrerende waarde van sport gelegitimeerd?

Uit de literatuurstudie, de beleidsanalyse en het empirisch onderzoek kwam naar voren dat de relatie tussen sport en sociale integratie meerduidig is en bovendien sterk kan verschillen per sociale groepering, tak van sport, motivatie, niveau, enz. Alvorens enkele algemene dilemma's en principes ten aanzien van sport en sociale integratie te bespreken, zal eerst kort worden ingegaan op een aantal belangrijke factoren die van invloed zijn op de sociaal-integrerende werking van sport in relatie tot de vier in dit onderzoek centraal staande sociale kenmerken.

1.1 Sociale integratie in en door de sport: wie, wat, wanneer en waarom?

Bepaalde vormen van structurele integratie in en door de sport voor de verschillende groepen zijn onder andere afhankelijk van de volgende factoren die in onderlinge wisselwerking met elkaar staan:

- **Structurele belemmeringen en mogelijkheden**

Niet voor iedereen bestaan dezelfde keuzemogelijkheden tot (geïntegreerde) sportbeoefening. Met name mensen met beperkte economische, fysieke, sociale of communicatieve mogelijkheden hebben niet altijd een 'vrije keuze'. Ook in veldonderzoek (Elling & De Knop, 1998) kwamen enkele structurele belemmeringen naar voren die resultaten van ander empirisch onderzoek bevestigen (o.a. Baken 1997, Hooft 1987, Prinsen & Kropman 1992, Roosen & Kropman 1989, VWS 1996a). Vooral in relatie tot ouderen en gehandicapten hebben fysieke beperkingen en zaken als kosten en vervoer een beperkende invloed op de mogelijkheden tot structurele integratie.

- **Tak van sport**

Niet elke tak van sport biedt dezelfde integrerende mogelijkheden voor alle sociale groeperingen (Calhoun 1981, Hekma 1994, Stichting Spel en Sport 1990, NIPO 1997). De respondenten uit veldonderzoek (Elling & De Knop, 1998) beoordeelden de integrerende waarde van een sport enerzijds op sportintrinsic kenmerken en mogelijkheden tot integratie (bijv. teamsport of individuele sport) en anderzijds op de daadwerkelijke deelname (bijvoorbeeld veel allochtonen) en de dominante beeldvorming (bijv. 'elitair' of 'macho'). Voetbal werd weliswaar door de meerderheid als een 'integrerende' sport beoordeeld en wordt ook door verschillende (etnische) groepen beoefend, maar tegelijkertijd werd voetbal als niet-integrerend beoordeeld op grond van haar (vrouw- en homo-onvriendelijke) machocultuur. In beleidsteksten lijken verschillen per 'soort' sport nog te weinig worden onderkend.

- **Motieven**

Ook de motieven tot sportbeoefening zijn van invloed op integratie in de sport en de mogelijkheden tot verdere maatschappelijke integratie. Voor individuen die tot verschillende sociale groeperingen behoren, hangt de wijze waarop zij deelnemen aan sport (bijv. 'gemengd' of in 'eigen' kring) onder andere af van de dominante motieven om te gaan sporten (bijv. prestatie versus sociale omgang) en hun ervaringen (vgl. Chionis 1998, Manders 1984, Schuyf & Stöpler 1997). Een vrouw kan zich bijvoorbeeld als enige 'zwarte' vrouw weliswaar sociaal gezien niet geheel 'thuis' voelen in een 'wit' team, maar hier toch blijven sporten omdat zij kiest voor een bepaald prestatieniveau. Wanneer er in een vereniging een cultuur heerst, waarbinnen voortdurend grapjes en negatieve opmerkingen gemaakt worden over homoseksuele mannen, kan dit ertoe leiden dat leden met homoseksuele gevoelens ervoor kiezen om lid te worden van een aparte homoclub, of zelf een sportgroepje oprichten. Ouderen en gehandicapten die prestatiegericht sporten doen dit vaker in een 'gemengde' omgeving, terwijl meer recreatief ingestelde ouderen en gehandicapten voornamelijk in 'eigen' kring sporten.

- **Sociale identiteit/sociale omgang**

Des te ouder mensen worden, des te bewuster beleven sommigen een bepaalde 'eigen' sociale identiteit, zoals een bepaalde etnische achtergrond. Het (sterker) ervaren of juist 'negeren' van een specifieke 'identiteit' kan ook tijdelijk zijn, zoals mensen die plotseling gehandicapt raken of homoseksuelen die in hun 'coming out fase' verkeren. Het belang om (bijvoorbeeld in de sport) andere mensen te ontmoeten met vergelijkbare specifieke sociale en culturele waarden en/of omgangsvormen kan met de leeftijd toenemen, wat invloed heeft op de mate van structurele integratie in de sport (Nixon II 1990). Dat mensen een aparte homo- of ouderenvereniging oprichten, hoeft niet voort te komen uit negatieve ervaringen in een 'reguliere' vereniging, maar kan ook het gevolg zijn van een vrije keuze om met andere homo's of ouderen te sporten (vgl. Chionis 1998, Duyvendak 1997). Uit ons veldonderzoek bleek bovendien dat deze keuze ook praktisch of 'toevallig' kan zijn. Er hoeft met andere woorden geen sprake te zijn van een bewuste identiteitsbeleving; juist in 'eigen' kring is er geen sprake van 'anders-zijn' dan de meerderheid. De keuze voor sportbeoefening in een doven- of Surinaamse vereniging kan gebaseerd zijn op een specifiek beleefde sociale identiteit, die echter binnen die specifieke 'verenigingsidentiteit' minder bewust beleefd wordt (Tennekes 1995).

- **Beeldvorming**

Maatschappelijke beeldvorming en de invloed daarop van de media lijkt (onbewust) invloed te hebben op de wijze van sportbeoefening en kan een restrictie vormen ten aanzien van de 'vrije keuzes' van bepaalde groeperingen (Coakley 1997, Knoppers & Elling 1998). Uit het veldonderzoek bleek eveneens dat de mate van 'sociaal-culturele integratie' in de sport onmiskenbaar invloed heeft op de andere dimensies van integratie in en door de sport. Dominante beeldvorming en stereotypen ten aanzien van bepaalde takken van sport en bepaalde sociale groeperingen werden regelmatig bevestigd (bijv. 'elitesporten', 'fysiek superieure Surinamers', 'zielige, afhankelijke gehandicapten'). Er werden echter ook andere (tegen)beelden geconstrueerd ('sterke vrouwen', 'zelfstandige gehandicapten').

- **Sociale netwerken**

Omdat sportbeoefening een vrijwillige bezigheid is die velen bovendien het liefst samen met vrienden beoefenen en vriendengroepen vaak relatief homogeen samengestelde groepen zijn, kunnen ook vriendschapsnetwerken invloed hebben op de mate van structurele integratie in de sport (Stokvis 1991).

Wat het aangaan van vriendschappen door gezamenlijke sportbeoefening betreft bleek uit de literatuur en de veldstudie dat 'gemengde' verenigingen, weliswaar voorwaarde zijn, maar geen garantie bieden voor het ontstaan van 'gemengde' vriendschappen. Vooral respondenten die hoofdzakelijk sport beoefenden vanuit een intrinsieke motivatie, gaven vaak aan dat zij de sociale contacten via de sport voornamelijk zien als een soort 'collega's' of 'sportmaatjes' en deze onderscheiden van 'echte' vrienden.

De genoemde aspecten bleken op uiteenlopende wijze van invloed op de integrerende werking van sport in relatie tot de sociale kenmerken leeftijd, validiteit, etniciteit en seksuele voorkeur. We zullen hier kort bij stilstaan. Vanwege gedeeltelijke overeenkomsten tussen validiteit en leeftijd enerzijds en etniciteit en seksuele voorkeur anderzijds wat betreft (mogelijkheden tot) integratie in en door sport worden deze sociale kenmerken gezamenlijk besproken. Ten aanzien van validiteit (en leeftijd) ligt het accent meer op structurele belemmeringen en ten aanzien van etniciteit (en seksuele voorkeur) ligt het accent meer op beeldvorming.

1.1.1. Leeftijd en validiteit

Hoewel er diverse verschillen bestaan tussen de sociale groeperingen ouderen en minder-validen in algemene zin, bestaan er gezien de fysieke beperkingen waarmee oudere en minder-valide personen over het algemeen geconfronteerd worden ook meerdere overeenkomsten tussen beide groepen (Wendell 1996). Gegeven het 'fysieke' karakter van de meeste (wedstrijd)sporten zijn sociale uitsluitingsmechanismen niet alleen gebaseerd op historische en sociaal-culturele factoren, maar ook op 'fysieke' beperkingen in het algemeen. Vooral gehandicapten en ook ouderen zijn vaak aangewezen op sportbeoefening in 'eigen' kring vanwege structurele, sportintrinsieke belemmeringen (DePauw & Gavron 1995).

De meeste takken van sport zijn gebaseerd op specifieke bewegingshandelingen waarbij de prestaties afhankelijk zijn van sekse, leeftijd en validiteit. Terwijl mannen en vrouwen tegenwoordig in vrijwel alle takken van sport (formeel) gelijke mogelijkheden hebben tot deelname, bleek ook uit onze veldstudie dat gehandicapten en ouderen (nog) niet dezelfde mogelijkheden hebben tot sportbeoefening als niet-gehandicapten en jongeren. De huidige mogelijkheden voor 'formeel' geïntegreerde sportbeoefening zijn vaak nog zeer beperkt, laat staan de mogelijkheden tot 'organisatorisch geïntegreerde' of 'gemengde' sportbeoefening. Mogelijkheden tot 'gemengde' sportbeoefening zijn bovendien afhankelijk van de soort handicap en de tak van sport. In tegenstelling tot de heersende opvatting dat teamsporten sociaal integrerder zijn dan individuele takken van sport, bieden individuele takken van sport zoals golf, tennis of hardlopen aan gehandicapten en/of ouderen soms juist meer mogelijkheden tot 'gemengde' sportbeoefening en daarmee ook mogelijkheden tot 'gemengde' contacten. Maar ook voor ouderen en gehandicapten geldt dat rechtstreekse sociale interactie weliswaar voorwaarde is voor het aangaan van 'gemengde' vriendschappen, maar hiervoor zeker geen garantie biedt of wenselijk hoeft te zijn. Uit het veldonderzoek bleek onder andere dat vooral doven en slechthorenden vaak lid waren van zowel een 'reguliere' als een 'doven' vereniging. In de 'reguliere' sport staan voor hen intrinsieke aspecten van de sport centraal en in de 'eigen' vereniging is vooral ook de sociale context van belang.

Ten aanzien van leeftijd en validiteit kan daarom de vraag gesteld worden in hoeverre er wedstrijdspecifiek onderscheid tussen sporters gemaakt kan en moet worden, zonder dat daarbij het principe van de wedstrijd sport zelf uiteindelijk wordt aangetast. In hoeverre is en zou recreatieve

sportbeoefening gebaseerd moeten zijn op dezelfde principes als de wedstrijdsport, zoals het onderscheid maken op basis van leeftijd en validiteit? Zijn meer structureel integrerende spel- en sportvormen niet mogelijk en wenselijk (Kapustin 1992)?

Het nastreven van de verschillende vormen van structurele integratie tussen gehandicapten en niet-gehandicapten en tussen ouderen en jongeren en van sociaal-culturele integratie gebeurt voornamelijk op grond van sportoverstijgende functionele en morele argumenten. Uit onderzoek (Elling & De Knop, 1998) bleken vooral motorisch gehandicapte respondenten in sterke mate overtuigd van de integrerende werking van sport. Hun eigen ervaringen bleken hiermee echter lang niet altijd in overeenstemming. In hoeverre is de aandacht voor gehandicapten- en ouderensport nog steeds hoofdzakelijk gebaseerd op instrumentele argumenten en een principe van 'liefdadigheid' (Brasile 1992, Sherrill & Williams 1996)? Waarom is er zo weinig aandacht voor directe integratie van validen en minder-validen en van ouderen en jongeren in de sport? Voor een dergelijke radicaal andere sportopvatting, waarvoor nieuwe vormen ontwikkeld zouden moeten worden, lijkt nog weinig vruchtbare grond vanwege de daarvoor noodzakelijke aanpassingen van niet-gehandicapten en jongere sportbeoefenaars (Schulke-Vandre (1995).

De deelname van gehandicapten en ouderen aan uiteenlopende sport- en bewegingsactiviteiten lijkt kortom nog weinig bij te dragen aan structurele en sociaal-culturele integratie van leeftijd en validiteit binnen de reguliere sport. Zijn de hiervoor noodzakelijke (structurele) aanpassingen te groot en/of kost het teveel geld en/of komen hier te weinig (absoluut) aansprekende sportprestaties uit voort? Welke rol speelt beeldvorming hierbij en de (marginale of afwezige) aandacht van de media?

1.1.2. Etniciteit en seksuele voorkeur

Er zijn in principe geen sportintrinsieke belemmeringen voor mensen met uiteenlopende etnische achtergronden en seksuele voorkeuren om gezamenlijk deel te nemen aan sport. Niettemin is er over het algemeen sprake van onderrepresentatie van allochtonen en (zichtbare) homoseksuele mannen en vrouwen in de 'reguliere' georganiseerde sport en van overrepresentatie in sommige takken en regionen van de sport. Zo wordt het professionele voetbal vaak als voorbeeld gezien van (structurele) integratie van Afrikaanse jongeren. Homoseksuele mannen zijn echter niet zichtbaar in het professionele voetbal, terwijl in het vrouwenvoetbal lesbische vrouwen juist weer overgerepresenteerd lijken te zijn.

Vanwege de dominante positie van voetbal in de sportberichtgeving worden door de sportmedia een beeld geconstrueerd van etnisch gemengde sportbeoefening. In de meeste takken van sport is er echter geen sprake van een dergelijke mate van etnische integratie. De (media)affaires rond Afro-Amerikaanse sportidolen als Mike Tyson, Earvin 'magic' Johnson en O.J. Simpson hebben laten zien op welke wijze dominante beeldvorming rondom sport, ras/etniciteit, gender, klasse en seksualiteit kan bijdragen tot constructies van de werkelijkheid (Harper 1996). De allochtone ('Surinaams-Nederlandse') profvoetballer Patrick Kluijver, die in 1997 verdacht werd van verkrachting van een jonge autochtone vrouw, was reeds voor zijn daadwerkelijk bewezen (on)schuld van verkrachting, 'slachtoffer' van dominante beelden over 'zwarte mannen'. De pijnlijke waarheid is echter ook dat sport voor veel zwarte mannen niet alleen één van de weinige mogelijkheden is tot sociale mobiliteit, maar ook van 'mannelijkheid'/ heteroseksualiteit, waarbij wordt bijgedragen aan het bevestigen van vooroordelen over zwarte mannen. In ons veldonderzoek werden dominante

beelden over 'zwarte mannelijkheid' in relatie tot 'lichamelijkheid' ook enkele malen bevestigd door zowel 'witte' als 'zwarte' respondenten. Oudere allochtone respondenten die sport beoefenden in een 'eigen' vereniging bleken kritischer over de maatschappelijk integrerende werking van sport (acceptatie, emancipatie) dan jonge allochtone respondenten die 'gemengd' sportten.

Coakley (1997: 257) geeft een sociologische verklaring van de prestaties van zwarte mannelijke atleten die gebaseerd is op vier sociale condities:

- een dominante raciale ideologie waarin stereotyperingen van 'zwarte mannelijke lichamelijke' worden bevestigd
- beperkte socio-economische mogelijkheden voor etnische minderheden
- het gevoel dat de kansen in het leven voor etnische minderheden beperkt zijn in vergelijking tot de meerderheid
- wijdverbreide mogelijkheden en aanmoedigingen om vaardigheden in enkele takken van sport te ontwikkelen en hierin uit te blinken.

Op basis van deze condities en de reeds eerder genoemde internalisatieprocessen (ook etnische minderheden maken deel uit van de dominante 'witte' cultuur) stelt Coakley vervolgens dat een segment van de zwarte bevolking gelooft dat het een biologisch en cultureel doel is van zwarte mannen om goede atleten te worden. Door stimulatie vanuit hun omgeving en geldelijke beloningen worden jonge zwarte mannen gemotiveerd om alle mogelijkheden te benutten om vaardigheden te ontwikkelen om het doel te bereiken.

"It is this sense of destiny, combined with continued motivation and opportunities to develop certain sport skills, that leads to outstanding performances among black male athletes in selected sports." (Coakley 1997: 257).

De hypothese van Coakley waarom in enkele takken van sport zwarte mannen domineren is dan ook niet gebaseerd op een raciale ideologie, maar op de gevolgen van de maatschappelijke constructie daarvan.

Sportverenigingen staan over het algemeen 'open voor iedereen'. De impliciete voorwaarde hierbij is echter 'als ze zich maar aanpassen'. De Belgische sportstructuur en -cultuur is gebaseerd op 'witte' en 'heteroseksuele' normen en waarden die net zo min 'neutraal' zijn als de stereotypische beelden die vaak worden geschetst over de 'eigen' gewoonten van bijvoorbeeld Turken of homoseksuelen (Blommaert & Verschuere 1993, Hekma 1994, Mossink & Nederland 1994). Van een 'nieuwkomer' kan worden verwacht dat hij of zij zich aanpast aan heersende regels, normen en waarden. Onze samenleving is echter multi-cultureel van aard, waarbij voor daadwerkelijke integratie aanpassingen van beide kanten moeten worden gemaakt. Dat de spelregels van een sport internationaal gestandaardiseerd zijn, wil niet zeggen dat elke sport niet is ingebed in een eigen nationale en lokale (verenigings)cultuur (Maguire 1994). Overwegend 'witte' sportbonden en -verenigingen die vanuit functionele en/of morele overwegingen besluiten tot een actief integratiebeleid, zullen zich dan ook moeten realiseren dat alleen het 'openstellen' voor allochtonen en homoseksuelen niet voldoende is, maar er ook zou moeten worden gewerkt aan een multi-culturele organisatiestructuur en -cultuur. Bij sportverenigingen staat echter niet integratie van sociale groeperingen, maar het (mogelijk maken van het) beoefenen van een bepaalde tak van sport door de eigen leden op de eerste plaats (Prinsen 1996). Iedere tak van sport heeft een eigen historisch-culturele ontwikkeling meegemaakt (Van Bottenburg 1994) die bovendien een unieke invulling krijgt in een specifieke verenigingscontext. De meeste takken van sport werden oorspronkelijk beoefend door witte mannen uit de hogere sociale klassen. Terwijl voetbal tegenwoordig door velen

wordt gezien als een sport waarbinnen mannen (en ook steeds meer vrouwen) met zeer uiteenlopende sociaal-economische en etnische achtergronden samen sporten, zijn het nog steeds witte (heteroseksuele) mannen die de organisatiestructuur en -cultuur bepalen. Door verschillende respondenten uit het veldonderzoek bleken dergelijke paradoxale betekenissen te worden onderkend. Op de vraag welke takken van sport het meest bijdragen tot 'sociale integratie' scoorde voetbal zowel hoog als meest integrerende, alsook als minst integrerende sport. 'Het ligt er maar aan hoe je het bekijkt'.

Vanwege de beperkte vertegenwoordiging van 'zwarte' mensen op 'machtsposities' in de organisatiestructuren in de meeste Amerikaanse sporten, spreekt Coakley (1997) niet over (structurele) integratie, maar over gedeeltelijke desegregatie. Stimulering van etnisch gesegregeerde sportverenigingen lijkt hiervoor niet direct de ideale oplossing. Maar het daadwerkelijk ruimte bieden aan gemarginaliseerde groepen in de samenleving om de sportwerkelijkheid op eigen wijze vorm te geven is hiervoor wel één van de voorwaarden. Daarbij lijken 'eigen' sportverenigingen niet alleen een onvermijdelijke fase in een etnisch integratieproces, maar zijn deze sportverenigingen tevens teken van een verdergaande en nieuwe pluriformisering van 'verenigingsidentiteiten'. Op grond van welke criteria zijn 'eigen' verenigingen minder maatschappelijk integrerend dan 'gemengde' verenigingen? Uit ons en ander onderzoek komt niet naar voren dat leden van 'eigen' sportverenigingen minder maatschappelijk geïntegreerd zouden zijn dan leden van 'gemengde' verenigingen. Leden van 'eigen' verenigingen bleken vaak wel kritischer ten opzichte van de integrerende werking van sport en de betekenis die daar door de overheid en 'reguliere' sportorganisaties aan wordt gegeven.

Sport biedt meer mogelijkheden tot interetnische contacten, maar dit betekent niet dat sporters deze mogelijkheden meer benutten dan in andere sectoren. Samen sporten vereist een zekere samenwerking, maar verlangt niet dezelfde voorwaarden die noodzakelijk zijn voor vriendschap, zoals het openstellen tegenover elkaar en begrip tonen voor de persoonlijke ervaringen en sociale werkelijkheid van de ander (Adams & Blieszner 1994, Coakley 1997). Het belang van expressieve aspecten, zoals de ontwikkeling van vriendschapsrelaties, lijkt dan ook één van de redenen waarom de ontwikkeling van 'eigen' recreatieve verenigingen waarschijnlijk nog zal toenemen, ook wanneer deze initiatieven niet worden ondersteund omdat ze als 'segregerend' worden gezien (Chionis 1998, Duyvendak e.a. 1998).

"Immers zou het niet ondersteunen van zelforganisaties de behoefte van migranten om elkaar te treffen doen verminderen?" (Brassé 1985: 181/182).

Daar waar het accent eenzijdig ligt op de intrinsieke doelen van de sport, het behalen van (top)prestaties, zou de sport 'kleurenblind' moeten zijn (bijv. Hoogendam 1997). En ook daar waar voornamelijk extrinsieke doeleinden worden nagestreefd en sport wordt gebruikt in het kader van integratie-instrument in een school, buurt, bedrijf of andersoortige setting kan juist de 'eigenheid' van sport gebruikt worden als een 'kleurenblind' kader.

Maar dé sport zal nooit kleurenblind kunnen en moeten zijn, maar zal vanwege haar unieke dubbelkarakter behalve vrijplaats voor ontmoeting en integratie van allochtone en autochtone Nederlanders ook altijd gebruikt worden als sociale context om op basis van sportoverstijgende principes elkaar te ontmoeten en eventueel uitdrukking te geven aan bepaalde 'eigen' sociale identiteiten. De belangrijkste vraag blijft in hoeverre aan de (vrijwillige) sportsector verwachtingen en verplichtingen ten aanzien van integratie kunnen worden opgelegd?

Ten aanzien van 'integratie van homoseksualiteit' in de sport worden soms vooral topsporters aan-

gemoedigd om voor hun seksuele voorkeur uit te komen en zo bij te dragen aan anti-discriminatie en sociaal-culturele integratie (bijv. bijdrage Nederlandse staatssecretaris Terpstra op de studiedag 'Samen en apart', 20 februari 1997). Gevraagd kan worden of de (top)sporters openlijker zouden moeten zijn over hun seksuele voorkeur of dat de sportwereld ook zonder bekende homoseksuele topsporters een 'opener' sfeer zou moeten creëren. Uit de literatuur blijkt onder andere dat nu en in het verleden de 'reguliere' sportwereld voor lesbische vrouwen, in sterkere mate dan voor homoseksuele mannen, een belangrijke sociale (ondersteunende) betekenis kan hebben en als sociale ontmoetingsplaats kan fungeren (bij Griffin 1998). Ook in het leven van veel (openlijk) homoseksuele mannen lijkt sport steeds belangrijker te worden, maar dan wel voornamelijk in 'eigen' kring (Hekma 1994, Stöpler & Schuijf 1997). Worden het homo-uitgaansleven en speciale praat- en eetgroepen gedeeltelijk vervangen door homosportverenigingen als moderne 'sociale ontmoetingsplaatsen' waar homo's niet alleen gelijkgezinden, maar mogelijk ook een partner kunnen vinden? Uit het veldonderzoek kwam naar voren dat vooral homoseksuelen veel vriendschappen hadden opgedaan in de 'eigen' verenigingen en daardoor mogelijk langer lid blijven omdat voor de meeste sportbeoefenaars ook de sociale context van belang is.

Afgevraagd kan ook worden of 'eigen' sportverenigingen en evenementen zoals de Gay Games of een Surinaams sporttoernooi kunnen bijdragen aan een bredere (structurele) sportparticipatie van etnische minderheden en homoseksuelen. Ook van belang is de vraag in hoeverre alleen functionele argumenten kunnen bijdragen aan de structurele en sociaal-culturele integratie van etnische minderheden en (openlijk) homoseksuele mannen en lesbische vrouwen in de (top)sport. Integratie op een breder niveau dan alleen participatie vraagt om een cultuuromslag waarbij ook ruimte is voor morele en expressieve argumenten. In discussies over sport en integratie, zal dan ook sprake zijn van zeer uiteenlopende en soms tegenstrijdige argumenten, normen en waarden (Tamboer & van Hilvoorde 1993).

1.2. Optimaal integratiebeleid?

Welke consequenties hebben bovenstaande bevindingen voor het integratiebeleid van de overheid en van sportorganisaties? Moet het beleid gericht blijven op specifieke maatschappelijke groeperingen of individuele personen als uitgangspunt nemen? Op welke wijze kan pluriformiteit gestalte krijgen in het sportbeleid? Is hierbij voldoende aandacht voor specifieke identiteitsvorming en -beleving in en door sport? Tot hoever reikt de maatschappelijke verantwoordelijkheid van sportorganisaties?

1.2.1 Doelgroepenbeleid of individueel beleid?

Er is reeds enkele malen gewezen op 'het gevaar' van essentialisme wanneer er sprake is van specifiek doelgroepenbeleid. Maar ook de mogelijk negatieve effecten van een beleid dat uitgaat van een individualistische visie moeten niet worden onderschat. Zowel een beleid dat uitgaat van communitaristische principes waarbij 'de groep' centraal staat, als een liberaal beleid waarin 'het individu' centraal staat, bieden voor- en nadelen (Duyvendak 1997, Taylor 1995). Ook vanuit feministische theorievorming is er door de jaren heen een debat gevoerd rondom het dilemma van 'gelijkheid' en 'verschil' (Bacchi 1990). Ook Taylor (1995) wijst ten aanzien van verschillende gemarginaliseerde groepen op de paradox van de onderkenning van universele gelijk(waardig)heid versus het streven naar authenticiteit door middel van een politiek van verschil.

In het geval van een communitaristische visie worden integratiemogelijkheden in en door de sport aan specifieke groepen toegeschreven, waardoor de verschillende relaties tussen de sportstructuur en -cultuur enerzijds en de sportparticipatie van specifieke bevolkingsgroepen anderzijds als uitgangspunt genomen worden en mogelijke kansen en belemmeringen zichtbaar kunnen worden (sport biedt bijvoorbeeld aan gehandicapten andere integratiemogelijkheden dan aan etnische minderheden). Vanuit een dergelijke visie worden mensen echter ingedeeld in categorieën op grond van slechts één of twee specifieke kenmerken. Verschillen tussen groepen worden geaccentueerd en gegeneraliseerd, terwijl overeenkomsten tussen individuen uit verschillende sociale groeperingen op basis van andere kenmerken soms groter kunnen zijn. Een lesbische Pakistaanse hockey-speelster kan op grond van haar sociaal-economische achtergrond, leeftijd, politieke voorkeur, etc. bijvoorbeeld meer overeenkomsten hebben met een witte, mannelijke, heteroseksuele hockeyer dan met veel andere lesbische of Pakistaanse vrouwen. Er bestaan bepaalde overeenkomsten en interacties tussen de maatschappelijke processen gebaseerd op diverse sociale onderscheidingsprincipes zoals gender, klasse en etniciteit. Maar deze mechanismen hebben ook een bepaalde 'eigenheid' en kunnen niet tot elkaar worden teruggebracht (Yuval-Davis 1998, Zack 1997).

Wanneer er een meer liberaal beleid gevoerd wordt, ligt het accent op het wegnemen van belemmeringen, zodat mensen ongeacht sekse, etnische achtergrond, leeftijd of handicap kunnen deelnemen aan sport en mede daardoor kunnen integreren in andere sectoren van de samenleving. Bij deze benadering bestaat de mogelijkheid echter dat specifieke wensen of mogelijkheden van bepaalde groepen onzichtbaar worden en kunnen bepaalde aspecten van een 'eigen' cultuur ondergesneeuwd raken. In het geval van een liberaal beleid is er dus aan de ene kant meer oog voor individuele verschillen en worden mensen niet tot een speciale groep 'veroordeeld'. Aan de andere kant worden sociaal-historische gegroeide 'dominante' structuren en waarden en normen in de samenleving niet ter discussie gesteld. De traditioneel bestaande sportstructuren en -culturen worden kortom als neutraal gezien en open gesteld voor groepen in de samenleving die tot voor kort onzichtbaar waren in de sport. In hoofdstuk drie werd ook reeds gewezen op enkele mogelijkheden, beperkingen en dilemma's ten aanzien van het voeren van specifiek doelgroepenbeleid.

Er schuilt dus een gevaar in de benadering van mensen op grond van het gegeven dat zij, op basis van sociaal-geconstrueerde definities tot een specifieke sociale groepering (allochtoon, mindervalide, homoseksueel) behoren. Maar door een zuiver liberale visie aan te hangen, kan 'blindheid' voor sociale verschillen leiden tot toenemende marginalisatie van bepaalde groepen. Hooks (1995) schrijft over de meerduidige en contextuele positie van zwarte vrouwen in de (Amerikaanse) samenleving.

"Assailed on the one hand by white patriarchy and on the other hand by sexist black men and racist white women, black women must be ever vigilant in our struggle to challenge and transform the devaluation of black womanhood."

Alle in dit rapport bestudeerde doelgroepen van het sportstimulerings- en integratiebeleid, vormen een substantieel deel van de Belgische en Nederlandse bevolking (variërend van 5-15%). Vanwege de demografische veranderingen, vergrijzing en migratie, zullen de percentages ouderen en allochtonen in de komende jaren nog verder groeien (SCP 1996)²⁴. Wat betreft de groepen gehandicapten en homoseksuelen, deze zullen beide in de toekomst zichtbaarder worden. In het geval van gehandicapten komt dit vanwege een verdergaande dé-hospitalisatie: gehandicapten zullen in de toekomst steeds meer maatschappelijk geïntegreerd zijn wat betreft wonen, werken en opleiding. En vanwege veranderende wetgeving en toegenomen openheid ten aanzien van verschillende vormen van seksualiteit en leefstijlen zal ook de zichtbaarheid van homoseksuele mannen en vrouwen in

²⁴ In de Rapportage Minderheden 1995 van het SCP wordt ook gekeken naar de ontmoetingskans tussen allochtonen en autochtonen. Vanwege concentratie van minderheden in bepaalde wijken groeit de ontmoetingskans tussen allochtonen en autochtonen niet overal even sterk en is deze dus niet evenredig met de instroming.

de toekomst waarschijnlijk verder toenemen²⁵. Een toename van (de zichtbaarheid van) bepaalde groeperingen, betekent echter tevens een toename van de pluriformiteit binnen dergelijke groepen. In het voorgaande werd reeds gewezen op voor- en nadelen van categoriaal beleid.

Ook in de sport is de participatie van bovengenoemde gemarginaliseerde groepen de afgelopen jaren toegenomen en zal dit in de toekomst nog sterker het geval zijn. Er zal kortom nog meer verscheidenheid zijn in sportstructuren en -culturen dan tegenwoordig reeds het geval is. De relatief sterke democratisering die de sport heeft meegemaakt in de afgelopen jaren lijkt zich niet alleen te vertalen in een grotere 'openheid' en pluriformiteit binnen 'reguliere' verenigingen, maar eveneens in een grotere verscheidenheid aan sportverenigingen met een specifiek 'sociaal' karakter (vgl. de 'versporting' en 'ontsporting' van sport, Crum 1991). Wanneer het dubbelkarakter van de sport als uitgangspunt wordt genomen, kan ook begrepen worden waarom niet alleen presteren belangrijk is (ook in 'eigen' verenigingen), maar ook sociale en culturele factoren structurend zijn (studentensport, bedrijfscompetities, Joodse Spelen, Gay Games).

Niettemin blijken er nog verschillende drempels te bestaan die verdergaande participatie en integratie belemmeren. Sportstimulering van diverse groeperingen is dan ook nog steeds de kern van het huidige sportbeleid. De legitimatie van het sportstimuleringsbeleid is bovendien sterk gebaseerd op de veronderstelde positieve werking van sport, waaronder de maatschappelijke sociaal-integrerende functie. Integratie in de sport wordt met andere woorden gestimuleerd op basis van de verwachte maatschappelijke integratie door sport. Vanuit een instrumentele visie wordt sport als relatief uniek en eenduidig middel ingezet om de maatschappelijke integratie van groepen te bevorderen. In dit rapport is echter gewezen op de meerduidigheid van sport en van de mogelijkheden tot sociale integratie.

Aanbevelingen:

- ***Er moet worden gewaakt voor negatieve effecten van specifiek doelgroepenbeleid, zoals essentialisme en reductionisme.***
- ***Een volledige individualisering van het sportbeleid lijkt (nog) niet zinvol vanwege de historisch en cultureel geconstrueerde verbanden tussen sportbeoefening en diverse sociale factoren.***
- ***Sportbeleid waarbij 'eigen wensen en mogelijkheden' centraal staan, veronderstelt pluriformiteit in structuren en organisaties en ook in cultureel opzicht, in waarden- en normenpatronen. Hierbij dient ruimte en aandacht te zijn voor tegemoetkoming aan individuele en collectieve wensen en mogelijkheden, zonder dat hierdoor anderen (structureel) worden benadeeld.***
- ***Er zal meer onderzoek moeten komen naar de interrelaties tussen de diverse structurende sociale factoren (bijv. gender, etniciteit en sociale klasse).***

Niet alleen sport, maar ook sociale integratie is feitelijk een meervoudig begrip.

1.2.2 Meerduidigheid en pluriformiteit

Op basis van de literatuur werd een drietal dimensies van sociale integratie onderscheiden die in de sportpraktijk kunnen optreden, maar ook *via* de sport in andere maatschappelijke sectoren (bijv. arbeid, onderwijs, huisvesting) kunnen doorwerken. In beleidskringen en maatschappelijke

²⁵ Zo hadden de Gay Games in Amsterdam vooral invloed op de zichtbaarheid van een in het dagelijks leven relatief 'onzichtbare' groep mensen. Ook de publieke en commerciële media besteedden aandacht aan dit grote internationale evenement, maar kozen duidelijk voor een culturele invalshoek en nauwelijks voor de sport, terwijl de Gay Games van oorsprong voornamelijk een sportief evenement is.

discussies wordt soms het accent gelegd op *deelname* (structurele integratie) en andere keren op *beeldvorming* (sociaal-culturele integratie) of *sociale contacten* en vriendschappen (sociaal-affectieve integratie). Deze verschillende dimensies hebben vooral een analytisch karakter en zullen in de praktijk niet altijd eenvoudig te onderscheiden zijn, omdat ze in onderlinge wisselwerking staan. Wel bleek uit de literatuurstudie en de resultaten van het veldonderzoek dat er lang niet altijd sprake is van een positieve correlatie en zeker niet van soms veronderstelde causale relaties, tussen de diverse integratievormen. Zo betekent bijvoorbeeld 'gemengd' sporten niet dat vooroordelen over bepaalde groepen worden weggenomen of dat gezamenlijk sporten leidt tot sportoverstijgende vriendschappen.

Uit de analyse van beleidsteksten van sportorganisaties en overheid alsook uit de interviews met beleidsmakers en sporters uit groepen die het doel zijn van het integratiebeleid bleek dat er verschillende opvattingen bestaan over wat (optimale) integratie is. In teksten en gesprekken wordt integratie regelmatig gepresenteerd als een eenduidig begrip, maar wordt het tegelijkertijd op meervoudige wijze ingevuld. Wanneer gekeken wordt naar de in deze studie centraal staande groepen, wordt bij sommigen vooral de (sport)participatie benadrukt (gehandicapt) en bij anderen ligt het accent vooral op beeldvorming (homoseksuelen) of op 'gemengde' contacten en vriendschappen (allochtonen). In vrijwel alle gevallen echter worden integratieprocessen relatief eenzijdig benadrukt, waarbij het gaat om aanpassing van een bepaalde sociale groepering ten opzichte van een dominante meerderheidsgroepering die de norm bepaalt (vgl. Blommaert & Verschueren 1993, Mossink & Nederland 1994). Het ontstaan van toenemende pluriformiteit in sportorganisaties lijkt dan ook als bedreigend te worden gezien voor de schijnbaar neutrale status quo. Integratiebeleid zal zich daarom niet hoofdzakelijk moeten richten op sportstimulering c.q. aanpassing van de als zodanig benoemde 'achterstandsgroepen' (achterstand ten opzichte van wie?), maar ook op de gesloten en vaak normerende structuren en culturen van meerderheidsgroepen in de sport.

Terwijl het belang van sociale integratie en de mogelijke functie van sport hierbinnen steeds opnieuw wordt onderstreept door personen, overheden en (sport)organisaties, worden processen van sociale cohesie en integratie 'in de eigen kring' juist vaak afgewezen dan wel getolereerd (Duyvendak e.a. 1998, Stöpler & Schuyf 1997). Wanneer er functionele belemmeringen bestaan voor 'directe' integratie, zoals bij gehandicaptensport, is er over het algemeen meer begrip voor 'eigen' organisaties. Reguliere sportorganisaties en niet-gehandicapte individuen lijken, behalve op enigszins betuttelende wijze, niet te willen en kunnen investeren in integratie van gehandicapt. Dat beeldvorming hierbij ook een belangrijke rol speelt, lijkt minder te worden erkend.

Individen en groepen mensen interpreteren een bepaalde situatie op verschillende manieren. Dat geldt ook voor processen zoals integratie, segregatie en discriminatie. De ene persoon vindt een bepaalde situatie integrerend, terwijl dit door een ander als segregatie wordt beschouwd. En een opmerking kan door de ene persoon als beledigend of discriminerend worden opgevat, terwijl een ander een dergelijke opmerking afdoet als een grapje, of een (onschuldige) manier van uitdrukken (Hekma 1994, Meloen en Eersteling 1994). Verschillen in opvattingen kunnen ontstaan omdat er verschillende kaders of verschillende definities gehanteerd worden. Daaraan liggen diverse oorzaken ten grondslag: mensen beleven gelijksoortige situaties op uiteenlopende manieren omdat mensen zich meer of minder bewust zijn van sociale ongelijkheden of hier in een bepaalde context meer of minder gevoelig voor zijn. Wanneer uit onderzoek blijkt dat studenten uit Enschede het meest tevreden zijn van alle Nederlandse studenten of mensen uit Friesland het meest gelukkig van

alle Europeanen, kunnen hierbij verschillende (methodologische) vraagtekens worden geplaatst. Hebben Utrechtse of Leidse studenten een zelfde (sociaal-economische en geografische) achtergrond, hanteren zij een zelfde referentiekader of zijn ze misschien kritischer dan studenten uit Enschede. Kan 'geluk' in een welvaartstaat als Nederland vergeleken worden met geluk in Oost-Europese of Zuid-Europese landen? Ook de door de respondenten in ons onderzoek gegeven antwoorden ten aanzien van de integrerende betekenissen van sport of hun eigen vereniging kunnen niet eenduidig worden geïnterpreteerd. Wel blijkt dat er verschillen worden geconstateerd in de integrerende betekenissen van sport voor diverse groepen en in de perceptie ten opzichte van 'openheid', discriminatie en vriendschap.

Een jonge Turkse voetballer die voornamelijk gericht is op presteren en carrière maken in de sport, zal een opmerking als 'vuile Turk' van een tegenstander die hij zojuist zelf getackled heeft, wellicht anders interpreteren dan een oudere vrouw die dezelfde opmerking te horen krijgt wanneer zij voor het eerst een zwembad of sportinstuif bezoekt. De kans dat de jongen zal stoppen met voetbal lijkt in dit geval kleiner dan de kans dat de Turkse vrouw besluit alleen nog maar naar een Turks bad te gaan. In tegenstelling tot wat vaak verondersteld wordt betekent het zelf organiseren niet altijd dat er ook sprake is van een identiteit die sterk gebaseerd is op het behoren tot een sociale minderheidsgroepering (Young 1997). Uit het veldonderzoek bleek dat sommige mensen om praktische redenen lid worden van een 'eigen' sportvereniging, omdat het dichtbij is, de trainingstijden goed uitkomen of omdat vrienden lid zijn. Net zo min als deelname in een 'eigen' sportvereniging eenduidig als 'segregerend' omschreven kan worden, blijkt ook dat 'gemengde' sportbeoefening niet altijd integrerend hoeft te zijn.

Uit de geraadpleegde literatuur bleek dat er eigenlijk weinig eenduidig positieve empirische onderbouwing bestaat die de sociaal-integrerende betekenissen en functies van sport ondersteunt (o.a. Coakley 1994, Council of Europe 1995). Ook de beleidsanalyse en het veldonderzoek geven een tweeledig beeld van de relatie tussen sport en sociale integratie. Enerzijds worden relatief eenduidige socialiserende invloeden genoemd waardoor sport kan bijdragen aan maatschappelijke participatie. De sociale omgang met mensen met zeer verschillende (etnische) achtergronden kan bijdragen aan een tolerantere houding, aan veranderende beeldvorming en gemengde vriendschappen. Anderzijds worden al deze potentiële integrerende functies van de sport gerelativeerd: de genoemde functies zijn niet uniek voor de sport en bovendien draagt sport vanuit haar 'eigen' karakter en haar sociaal-culturele inbedding evenzeer bij aan segregatie tussen verschillende groepen.

Aanbevelingen:

- *Het is van belang om in beleidsteksten en projectaanvragen en -doelstellingen expliciet te zijn over de invulling die wordt gegeven aan het begrip sociale integratie.*
- *Daarbij zal moeten worden onderkend dat de verschillende dimensies van integratie elkaar niet altijd versterken en soms zelfs tegengesteld kunnen werken ('gemengd' sporten draagt bijvoorbeeld niet automatisch bij aan 'gemengde' vriendschappen en oververtegenwoordiging van allochtonen in de (top)sport kan behalve tot zichtbaarheid ook leiden tot stereotype beeldvorming).*
- *Ook in de sportpraktijk worden verschillende invullingen gegeven aan processen als integratie, segregatie en discriminatie. Het is daarom van belang om inzake discussies over beleidsvorming en -uitvoering gehoor te geven aan uiteenlopende individuele en collectieve belevingen en opvattingen.*

De vraag die beleidsmakers stellen is hoe kan worden ingespeeld op bestaande situaties waardoor positieve (integrerende) elementen van sportbeoefening versterkt kunnen worden en nadelige (segregerende) aspecten kunnen worden tegengegaan (Van Bottenburg & Schuyt 1996, Hoogendam 1997, VWS 1996).

1.2.3 Isolatie van integrerende elementen?

Hoewel de eigenheid en de sociale inbedding -het dubbelkarakter- van de sport in beleidsteksten steeds vaker als uitgangspunt wordt genomen en ook integrerende en segregerende 'effecten' worden onderkend, lijkt eveneens de veronderstelling toe te nemen dat men het 'eigen' integrerende karakter van de sport kan isoleren en inzetten als sociaal-cultureel integratie-instrument. Ook schijnbaar neutrale takken van sport dragen echter een historisch en cultureel verleden, met eigen normen en waarden en beeldvorming over 'lichamelijkheid' en 'presteren' die niet los gezien kunnen worden van sociale variabelen als leeftijd, gender, etniciteit, validiteit en seksuele voorkeur (Dewar 1993). Omdat veel organisatiestructuren en -culturen in de sport gebaseerd zijn op dezelfde dominante ideologieën als in de samenleving (mannelijk, wit, valide, heteroseksueel) zullen ook de emanciperende mogelijkheden van sport altijd met een kritische bril bekeken moeten worden (Coakley 1997). Zo wijzen Chandler & Nauright (1998) op de nauwe verbondenheid van het 'witte' rugby en het 'zwarte' voetbal met het voormalige 'apartheidsregime' in Zuid Afrika. Beide sporten worden echter geassocieerd met 'mannelijkheid'. Zichtbaarheid van vrouwen, allochtonen of gehandicapten in de (top)sport is uiterst belangrijk en zal verder bevorderd moeten worden, maar kan ook leiden tot verdoezeling van voortdurende machtsongelijkheid, wanneer er niet tegelijkertijd ruimte is voor structurele en sociaal-culturele veranderingen in de organisatiecontext van de sport. Door sport te karakteriseren door middel van een 'dubbelkarakter' (Steenbergen & Tamboer 1998) wordt gewezen op de onlosmakelijke verbondenheid van 'eigenheid' en maatschappelijke inbedding. Eenzijdig de 'eigenheid' of de maatschappelijke inbedding benadrukken gaat ten koste van het belang van sport. Niet alleen de 'eigenheid' van een sport, maar ook de onderkenning van bepaalde gemarginaliseerde groepen (zie 1.2.1 en 1.2.4) wordt gekenmerkt door bepaalde spanningsverhoudingen zoals het tegelijkertijd streven naar gelijkheid (gelijke uitgangsposities/kansen) en verschil (categorisatie, winst/verlies, 'eigen' fysieke kenmerken/normen/cultuur). De veronderstelling dat de sociaal-integrerende elementen van sportbeoefening te isoleren zijn, zonder daarmee de 'eigenheid' van de sport aan te tasten, lijkt weinig kans van slagen te hebben. Evenmin hoeft echter genoeg te worden genomen met een verwijzing naar 'eigenheid' van sport als afdoende verklaring voor de verregaande sociale categorisatie in de sport. Deze 'eigenheid' van sport is namelijk, net als het onderscheid in sociale groeperingen, sociaal geconstrueerd.

Het kan daarom niet vaak genoeg benadrukt worden dat discussies en maatregelen om te komen tot een meer integrerende sportwerkelijkheid niet anders dan complex van aard kunnen zijn en veel minder eenduidig dan vaak wordt gesuggereerd in het 'publieke' of 'politieke' vertoog.

Aanbevelingen:

- ***De 'eigen' integrerende waarde van sport kan weliswaar zoveel mogelijk benut, maar niet geïsoleerd worden. Er moet rekening worden gehouden met het 'dubbelkarakter' van sport en met de paradoxale werking ten aanzien van sociale integratie op basis van de intrinsieke (gelijke kansen versus categorisatie en winst/verlies) en extrinsieke (sociale binding en onderscheiding) kenmerken van sport.***

- *Omdat een eenduidige sportoverstijgende sociaal-integrerende waarde van sport (sociale integratie door sport) nauwelijks empirisch is aangetoond, kan dit 'hogere' doel niet als één van de belangrijkste legitimerende betekenissen van sportbeoefening worden gebruikt.*
- *Er zou meer onderzoek gedaan moeten worden naar de relatie tussen sportparticipatie en maatschappelijke integratie. Sporten maatschappelijk 'geïntegreerde' personen uit gemarginaliseerde groepen eerder in 'gemengd' dan in 'eigen' verband?*

Ook de 'eigenheid' van specifieke gemarginaliseerde groepen is slechts een relatieve 'eigenheid'.

1.2.4 Gemarginaliseerde groepen en sociale identiteiten

Het is van belang dat wordt ingezien dat ook individuen uit gemarginaliseerde groepen cultuurdragers zijn van dezelfde samenleving als geprivilegieerde groepen. Niet alleen deze geprivilegieerde groepen zorgen voor het behouden van ongelijke kansen en mogelijkheden in de samenleving, maar door processen als internalisatie van 'minderwaardigheid' en stereotype opvattingen en handelingspatronen en een geloof in 'rechtvaardigheid', in gelijke kansen en mogelijkheden, dragen gemarginaliseerde groepen vaak ook zelf bij aan de continuering van bestaande situaties (Brasile 1992, Hooks 1995). Ook vrouwen, Marokkanen of homoseksuelen die hoge functies bekleden en macht kunnen uitoefenen kunnen zelf respectievelijk seksistisch, racistisch of homofob zijn.

In het veldonderzoek werden dergelijke internalisatieprocessen het sterkst aangetroffen bij motorisch gehandicapten en bij allochtone mannen die in gemengde teams speelden. Zij gaven vaker aan nauwelijks ongelijkheid te ervaren, hadden vaak een sterk liberale instelling, 'als je het wilt dan kan je het' en zagen de sport als een ideaal (persoonlijk) integratiemiddel. Zij leken dan ook meer bereid zich aan te passen aan de door autochtone, respectievelijk valide mensen gestelde waarden en normen. Vooral homoseksuelen en doven en slechthorenden namen een sterke 'subjectpositie' in, in het zelf creëren en behouden van hun eigen sportsituaties. Maar ook verschillende allochtone mannen en vrouwen waren soms opvallend kritisch ten aanzien van door autochtonen gedefinieerde integratieprocessen. Dit betekent dat er soms een bewuste keuze gemaakt werd voor een 'eigen' vereniging, maar echter niet altijd dat de sociale identiteit van deze 'kritische' individuen voornamelijk gebaseerd is op etniciteit, seksualiteit of validiteit.

Al eerder werd gewezen op het belang van de onderkenning van de relationaliteit en contextualiteit van sociale groeperingen en identiteiten. Sociale groeperingen en identiteiten worden in relatie tot 'anderen' geconstrueerd en kunnen op uiteenlopende wijze het leven van individuen bepalen.

Young (1997) maakt bijvoorbeeld onderscheid tussen 'series' en groepen, waarbij iedere vrouw of topsporter op basis van bepaalde maatschappelijke kenmerken tot de serie vrouwen c.q. topsporters behoort, maar niet per se deel uitmaakt van een sociale (belangen)groepering, zoals de vrouwenbeweging of de atletencommissie. Appiah (1995) maakt onderscheid in individuele en collectieve (maatschappelijke) identiteiten, die om erkenning vragen en gebaseerd zijn op bijvoorbeeld religie, geslacht, etnische afkomst, ras, en seksualiteit. Terwijl grappig-zijn, net als vrouw-zijn, Turks-zijn of homoseksueel-zijn, onderdeel kan zijn van iemands persoonlijke identiteit, is grappig-zijn van een andere orde dan de overige drie, omdat grappigen geen maatschappelijke categorie is op grond waarvan mensen maatschappelijk benadeeld werden of worden. Identiteiten zijn in ieder geval sociale constructies met een communicatief karakter: *'Mijn eigen identiteit hangt wezenlijk af van mijn dialogische relaties met anderen.'* (Taylor 1995, p. 52).

Vorming van een persoonlijke identiteit geschiedt met andere woorden in voortdurende dialoog met 'significante anderen' en in de publieke sfeer waarbij o.a. gestreefd wordt naar authenticiteit en een 'politiek van gelijke erkenning' wordt aangehangen. 'Eigen' sportverenigingen ontstaan o.a. uit de behoefte van een specifieke groep mensen naar een bepaalde institutionalisering van 'authentieke' normen- en waardenpatronen, waarbij sportbeoefening niet alleen doel is, maar tevens middel om een zekere culturele 'eigenheid' te bewaren, waarvoor in andere sectoren van de samenleving vaak minder ruimte is. Tegenstanders van 'eigen' sportverenigingen hangen vaak een 'politiek van gelijkheid' aan, waarbij geen grond wordt gezien om op andere dan sportinhoudelijke gronden onderscheid te maken. Regelmatig wordt gesteld door leden van zowel meerderheids- als minderheidsgroeperingen dat men dan zelf bezig is met 'discrimineren'. Hoewel vrijwel iedereen de 'gemengde' vereniging als ideaal ziet (zie ook Duyvendak e.a.), sporten sommigen toch (ook) graag in 'eigen' verband.

Sociale contacten in 'eigen' kring kunnen gebaseerd zijn op etnische, communicatieve of religieuze gronden, waardoor de sportbeoefening voor mensen naast de intrinsieke waarde die bijvoorbeeld gekoppeld is aan specifieke bewegingshandelingen en prestaties ook een sociale meerwaarde heeft. Deze meerwaarde van het ontmoeten van 'eigen' mensen wordt eigenlijk nauwelijks onderkend behalve ten aanzien van leeftijd (ouderen) en handicap. Wel blijkt uit onderzoek (o.a. Hekma 1994, Lagendijk & Van der Gugten/VWS 1996a) dat de sociaal-affectieve component (aanwezigheid vrienden/'verwanten', vertrouwde omgeving, informele karakter, wederzijds respect) voor veel, vooral iets oudere homoseksuele of allochtone mannen en vrouwen belangrijk is tijdens sportbeoefening. Een karakteristieke uitspraak in dit kader die ook in het veldonderzoek naar voren kwam is: *'de hele dag loop ik al te integreren'*. Paradoxaal genoeg bleek bovendien dat wanneer de sportprestatie zelf meer centraal staat en er langdurig en frequent samen wordt gesport, mensen juist minder intensieve vriendschappen met elkaar lijken te onderhouden. Hierbij kan worden afgevraagd of dit vooral geldt voor (top)sporters uit zogenoemde 'gemarginaliseerde' groepen of voor (top)sporters in het algemeen.

Wanneer individuen zich volledig zouden organiseren rondom een enkele sociale variabele zoals etnische achtergrond of seksuele voorkeur zou er sprake zijn van reductie van iemands mogelijkheden tot zelfontplooiing. We moeten echter beseffen dat iedereen, dus ook zij die zich bewust op grond van bepaalde sociale kenmerken en maatschappelijke ongelijkheden organiseren, deel uitmaakt van diverse sociale verbanden (Young 1997, Yuval-Davis 1998). Maar ook dat binnen bijvoorbeeld de Marokkaanse of de homo'gemeenschap' net als in de 'etnisch Belgische' of 'heteroseksuele' 'gemeenschap'- geen eenduidige waarden- en normenpatronen heersen. Bovendien begeven de meeste mensen zich in bepaalde gesloten sociale kringen, die gevormd worden door buurt, werkring en vrienden, waarbij vaak sprake is van een groot aantal overlappende sociale kenmerken. Dat kwam ook naar voren uit de veldstudie waarin gevraagd werd naar de sociale kenmerken (leeftijd, opleiding, geloof, sekse, etnische achtergrond, etc.) van vrienden uit de sport en iemands beste vriend. Uit de interviews bleek dat juist gehandicapten en allochtonen vaak een 'gemengde' vriendenkring hadden, ondanks het feit dat zij lid waren van een 'eigen' sportvereniging.

Vaak wordt de structuur en cultuur van een 'reguliere' sportvereniging als open en neutraal gezien, omdat deze niet gebaseerd zou zijn op een specifieke sociale groepering, maar is ontstaan vanuit een maatschappelijke meerderheidsgroepering. Maar hoe open en neutraal zijn de zogenoemde 'reguliere' sportverenigingen, wanneer aanpassing aan de gangbare norm ('doe maar gewoon') wordt gevraagd? In de meeste sportverenigingen zijn mensen met uiteenlopende sociale achtergronden welkom en wordt een 'politiek van gelijkheid' aangehangen: in de sport is iedereen gelijk,

ongeacht geloofsopvatting, huidskleur of seksuele voorkeur. Reeds eerder werd gewezen op de zogenaamde 'kleurenblindheid' van sport (bijv. Hoogendam 1997). De verregaande categorisatie ten aanzien van sekse, leeftijd en validiteit wordt daarbij meestal niet genoemd. Erkenning van individuen en sociale groeperingen gebeurt vanuit de gerichtheid op sportintrinsieke kenmerken. Personen die een 'politiek van verschil' (en 'gelijke erkenning') aanhangen verwerpen de idee van integratie in een 'neutrale' sportvereniging, omdat deze 'neutraliteit' wordt bepaald door meerderheidsgroepen en -gewoonten waardoor de authenticiteit van mogelijke andere sportpraktijken en -culturen niet wordt erkend, maar juist wordt doodgezwegen.

Aangezien de in dit onderzoek centraal staande sociale groeperingen steeds slechts één kenmerk van iemands 'objectieve' sociale identiteit weergeven, zal in de toekomst de specifieke aandacht meer verschuiven naar de onderlinge relaties (allochtone en/of homoseksuele ouderen, gehandicapte allochtonen, etc.). Dit werd ook duidelijk uit de analyse van de beleidsteksten. Het beleid blijft echter voornamelijk gericht op participatie en integratie van gemarginaliseerde groepen, waarbij de waarden en normen van de gepriviligeerde groepen (autochtone, heteroseksuele, niet-gehandicapte mannen van middelbare leeftijd) nauwelijks ter discussie worden gesteld. Vanuit culturele studies wordt dan ook gepleit voor een discussie waarbij niet alleen de gemarginaliseerde positie van bijvoorbeeld 'zwarte vrouwen' in beeld komt, maar tevens de dominante waarden en normen die hierbij in het geding zijn. Er zal kortom ook een deconstructie moeten plaatsvinden van de betekenis van 'witte mannelijkheid' en de inherente machtspositie die hiermee verbonden is (Hooks 1995).

Aanbevelingen:

- ***Overheid en sportorganisatie zullen rekening moeten houden met de relationaliteit, pluraliteit en contextualiteit van sociale groeperingen en sociale identiteiten.***
- ***De veronderstelde 'neutraliteit' en 'openheid' van zogenoemde 'reguliere' clubs zou kritisch geëvalueerd moeten worden. Ook de relatieve 'openheid' van 'eigen' verenigingen zal echter kritisch gevolgd moeten worden.***
- ***Competitieve integratie tussen teams en verenigingen met verschillende sociale signaturen moet bevorderd worden evenals de acceptatie van de keuzevrijheid voor 'reguliere' verenigingen of 'eigen' verenigingen.***
- ***Processen van 'omgekeerde' integratie zouden een belangrijke rol kunnen spelen ten aanzien van sociaal-culturele integratie en mogelijk bevorderd kunnen worden.***

Hierbij is het van belang dat integratie niet alleen vanuit functionele argumenten bekeken zou moeten worden, maar dat ook morele en expressieve factoren een rol spelen (zie Engbersen & Gabriëls 1995).

1.2.5 Functioneel, maar ook moreel verantwoord?

Verdere structurele en sociaal-culturele integratie van allochtonen, minder-validen, ouderen en homoseksuelen in de sport kan gelegitimeerd worden vanuit functionele argumenten, maar daarnaast zou ook aandacht moeten zijn voor morele en expressieve argumenten. Wanneer integratiebeleid eenzijdig gebaseerd is op 'functionele' overwegingen (meer leden, betere prestaties) en voornamelijk gericht is op structurele integratie in reguliere verenigingen, wordt er feitelijk een

soort assimilatiebeleid gevoerd. De geschiedenis van de positie van vrouwen in de sport kan dit illustreren (zie bijv. Cahn 1994, Hargreaves 1994). Omdat De Coubertin fel tegenstander was van vrouwelijke deelname aan de Olympische Spelen hebben vrouwen in het begin van deze eeuw enkele malen aparte Spelen (voornamelijk atletiek) voor vrouwen georganiseerd. Omdat verdergaande organisatorische 'segregatie' gevreesd werd door de 'reguliere' organisatie, werden vanaf dat moment langzamerhand meer onderdelen voor vrouwen opgenomen binnen de officiële Olympisch Spelen. Dergelijke processen vonden ook op nationaal niveau plaats. De KNVB heeft vrouwen pas officieel toegelaten binnen haar gelederen nadat vrouwen in de jaren vijftig en zestig eigen 'wilde' competities hadden opgestart (Berghuis 1988, KNVB 1997). De opname van aparte sportbonden voor vrouwensport door de door mannen geleide federaties in Amerika heeft geleid tot een sterke daling in het vrouwelijk technische en bestuurlijk kader (Acosta & Carpenter 1991). Vrouwen werden kortom toegelaten op basis van functionele en morele argumenten (meer leden, meer controle, gelijke rechten), maar kregen nauwelijks de ruimte om op basis van meer morele en expressieve gronden een substantiële bijdrage te leveren aan de structuur en cultuur van de Olympische Spelen of het voetbal.

Wanneer sporters met verschillende etnische achtergronden ons land wel mondiaal mogen representeren, maar alleen als sporter en alleen wanneer ze voldoen aan de gangbare 'Hollandse' voorwaarden en mentaliteit, wordt integratie eenzijdig en op functionele wijze geformuleerd. Pluriformisering van de maatschappij en van normen en waarden aan de ene kant en de sociaal-maatschappelijke inbedding van sport aan de andere kant, vragen ook om sociale integratie vanuit sociaal-culturele en sociaal-affectieve dimensies, gebaseerd op morele en expressieve gronden. De benoeming van Frank Rijkaard als bondscoach voetbal mag dan om veel redenen omstreden zijn, op het gebied van (structurele) integratie van etnische minderheden in en door sport, is het in ieder geval wel een belangrijke stap verder.

Aanbevelingen:

- *Vooraf van grotere, ook prestatief ingestelde verenigingen, die onder 'eigen' signatuur aan de reguliere competitie deelnemen, zou op basis van functionele en morele argumenten een zekere openheid ten aanzien van andere sociale variabelen verwacht mogen worden.*
- *Het is vooral van belang om de jeugd zoveel mogelijk in 'gemengd' verband te laten sporten (allochtonen en autochtonen, valide en minder-valide kinderen). Maar ook hier zouden naast functionele en morele overwegingen tot integratie reeds keuzemogelijkheden moeten zijn, waarbij ook expressieve aspecten een rol kunnen spelen (bijv. vriendenteams).*
- *Ook bij een daadwerkelijk grotere 'openheid' van reguliere verenigingen, moet waarschijnlijk niet verondersteld worden dat (nieuwe) 'eigen' verenigingen daardoor overbodig zullen zijn. Maar de 'vrije keuze' voor een 'reguliere' of 'eigen' verenigingen zal (nog) minder bepaald moeten worden door negatieve ervaringen.*
- *Naast het verder tegengaan van diverse structurele belemmeringen tot sportparticipatie (met name bij gehandicapten en ouderen), moet er in de toekomst vooral worden gewerkt aan de sociaal-culturele dimensie van integratie binnen de 'reguliere' wedstrijdsport: aandacht voor beeldvorming, acceptatie van verschil en pluri-formiteit.*
- *Er zal nog meer onderzoek nodig zijn om te kijken in hoeverre homogene en heterogene vriendschapsrelaties opgebouwd worden door gezamenlijke sportbeoefening en in hoeverre sportbeoefening voortkomt uit reeds bestaande vriendschapsrelaties en sociale netwerken.*

1.2.6 Tot slot: integratie als maatschappelijke verantwoordelijkheid

Individuele personen en sociale groepen nemen op zeer uitleenlopende wijze deel aan tal van sportactiviteiten. De sociaal-integrerende mogelijkheden van sport zijn afhankelijk van een groot aantal factoren zoals sociale positie, fysieke gesteldheid, tak van sport, individuele motieven, beleving van sociale identiteiten, beeldvorming en sociale netwerken. Terwijl sport een bijdrage kan leveren aan de sociale integratie van o.a. etnische minderheden, ouderen, gehandicapte en homoseksuele mensen, gebeurt dit op uiteenlopende manieren. De relatie tussen sport en sociale integratie is complex, meerduidelijk en pluriform en er kan worden afgevraagd of er een 'optimaal' integratiebeleid bestaat en wat daar dan onder moet worden verstaan. Sport is door mensen geconstrueerd en wordt steeds opnieuw vormgegeven en betekenis verleend, maar sport construeert op haar beurt ook betekenissen en vormt mensen.

De vraag, die onder andere in de nota's van Van Bottenburg en Schuyt (1996) en van Hoogendam (1997) wordt gesteld is in hoeverre de sport zich kan en moet richten op maatschappelijk wenselijke effecten, zoals sociale integratie, zonder daarbij de interne doelen van sport uit het oog te verliezen. Pluriformiteit (van sociale groeperingen en culturen) dient verder toe te nemen binnen reguliere (top)sportorganisaties, waardoor onder andere kan worden bijgedragen tot (gewenste) veranderingen in de dominante maatschappelijke beeldvorming. Maar niet alleen daar. Vanuit de hoofddoelstelling van het sportbeleid wordt gestreefd naar een sportstructuur en -cultuur, waarin ieder sport kan beoefenen 'naar eigen wensen en mogelijkheden'. Dit impliceert ook verschillende vormen van structurele integratie in de sport die kunnen bijdragen aan sociaal-culturele en (gemengde) sociaal-affectieve integratie, maar deze processen ook kunnen belemmeren. Ook Taylor (1995) wijst op dergelijke dilemma's die multiculturalisme en een 'politiek van erkenning' met zich meebrengen.

In ieder geval zal de sport aanspreekbaar moeten zijn op het bewaken van de kwaliteit van de 'interne goederen' (Steenbergen en Van Hilvoorde 1996) van sport en het tegengaan van ongewenste maatschappelijke betekenissen. Wat sociale integratie betreft betekent dit: gericht zijn op optimale sociaal-integrerende aspecten binnen de sport zelf en proberen ongewenste sociaal-segregerende processen in en door de sport tegen te gaan. Gegeven het 'dubbelkarakter' van sport, zal de (huidige) sport echter nooit het ideale maatschappelijke integratie-instrument kunnen zijn wat de overheid soms lijkt te beogen. De mogelijkheden voor geïntegreerde (wedstrijd)sportbeoefening moeten worden geoptimaliseerd, maar daarnaast moeten mensen ook eigen keuzes kunnen blijven maken ten aanzien van aard en vorm van sportbeoefening. Wedstrijdsportintrinsieke categorisatie op basis van (lichamelijke) prestatiemogelijkheden en gemeenschapsvorming op basis van 'sociale identiteit' zullen ook in de toekomst soms op gespannen voet staan met maatschappelijk wenselijke sociaal-integrerende elementen in en door de sport. Een eenduidige 'oplossing' is niet mogelijk, maar discussies over sport en integratie zullen zorgvuldig gevoerd moeten worden. Pluriformiteit; individuele en groepsgebonden wensen en mogelijkheden; sportintrinsieke en sportoverstijgende aspecten van functionele, morele en expressieve aard en de hiertussen optredende spanningen zullen leidraad moeten zijn voor verdere beleidsmaatregelen op het gebied van sport en sociale integratie.

Wij hopen met dit rapport een vruchtbare bijdrage te kunnen leveren aan voortgaande discussies - op wetenschappelijk, beleidsmatig en praktijkniveau - over sport en integratie waarbij het streven naar gelijkheid en verschil op waarde wordt geschat.

- Acosta, R.V. & Carpenter, L.J.** (1994) The status of women in intercollegiate athletics. In Birrell, S. & Cole, Ch.L. (eds) Women, sport, and culture. (pp. 111-119), Champaign (III): Human Kinetics.
- Adams R.G. & Blieszner, R.** (1994) An integrative conceptual framework for friendship research. In Journal of Social and Personal Relationships. 11: 163-184.
- Adams, R.C.** (1993) Activity as Structure and Process. Friendship of older adults. In J.R. Kelly (ed.) Activity and Aging. Staying involved in Later Life. (pp. 73-85), Newbury Park: Sage.
- ADEPS** (1992) Les pratiques sportives des 18 - 30 ans en Communauté Française de Belgique. In: Sport, 140 (4), 195-214.
- ADEPS** (1995) Les pratiques sportives des 30 ans et plus en Communauté Française de Belgique. In: Sport, 149 (1), 3-18.
- Alkemeyer, T. & Bröskamp, B.** (1996) Strangerhood and Racism in Sports, in Sport Science Review 5/2: 30-52.
- Anthonissen, A. & Boessenkool, J.** (1996) De sportvereniging tussen traditie en commercie. Arnhem: NOC*NSF.
- Anthonissen, A.** (1998) Tussen bierviltje en floppy-disk. Een onderzoek naar vitaliseringsprocessen binnen sportverenigingen. Arnhem: NOC*NSF.
- Appiah,** (1997) 'But would that still be me?' Notes on gender, 'race', ethnicity, as sources of 'identity'. In N. Zack. (ed.) Race/sex. Their sameness, difference, and interplay. (pp. 75-81), New York: Routledge.
- Arts, S.** (1989) Categoriaal Beleid. Raad voor het Jeugdbeleid. Den Haag.
- Baanders, B.** (1996) Een kwestie van mannen onder elkaar. De spelregels nog een keer uitgelegd. In Homologie 6: 6-8.
- Baanders, B.** (1997) 'Lange wapperende haren, een bos bloemen en een glimlach. Over vrouwen, sport en het L-woord'. Homologie, 2: 37/38.
- Bacchi, C.L.** (1990) Same difference. Feminism and sexual difference. Sydney: Allen & Unwin.
- Baken, W. & Duijf, M.** (1996) De weg tot sporten gaat over drempels. In Lichamelijke Opvoeding 2: 52-54 en 3: 105-108.
- Baken, W.C.** (1997) Sportbeoefening door mensen met een handicap. Een literatuurstudie. Haarlem: De Vrieseborch.
- Bakhtali, J.Z. & Ramsahai, S.** (1990) Als we de ruimte hadden, dan... Een onderzoek naar sport en sportieve recreatie van Haagse migranten. Den Haag: Warray.
- Baks, B.** (1994) Opboxen tegen de macho-cultuur in de sport. Discriminatie naar sexuele voorkeur in sportief Nederland. In Themanummer 'Mix-dubbel!', sport en discriminatie in onze samenleving, Prisma 3 (berichten uit multicultureel Den Haag).
- Beaujon, E.** (1986) Minderhedensport in perspectief. Literatuurstudie. Instituut voor sociale geografie, Universiteit van Amsterdam.
- Beckers, E. & Mayer, M.** (1991) Jugendliches Altern. Zur Ambivalenz von Altern und Bewegen. In W. Tokarski & H. Allmer (Hrsg.) (1991) Sport und Altern. Eine Herausforderung für die Sportwissenschaft. Themanummer Brennpunkte der Sportwissenschaft 5/1. (pp. 50-74), DSH Köln, Sankt Augustin: Academia.
- Beckers, Th. & Serail, S.** (1991) Nieuwe verhoudingen in de sport. De toekomst van het nationaal sportbeleid in het licht van maatschappelijke ontwikkelingen. Katholieke Universiteit Brabant, Tilburg: IVA.
- Berdowski, Z.** (red.) (1993) Ouderen in Amsterdam. Amsterdam: O+S.

- Berghuis, M.** (1988) Vrouwen in een 'mannensport'. Vrouwenvoetbal in Nederland. Afstudeerscriptie RUG Groningen.
- Bernard, Y.** (1991) Kleurrijk Voetbal: een poging tot integratie. In themanr. 'Etnische minderheden, sport en organisatie' van Vrijetijd en Samenleving. Tijdschrift voor de studie van vrijetijd en cultuur. 9/2: 29-43.
- Binnenlandse Zaken** (1994) Integratiebeleid etnische minderheden. Den Haag: Sdu.
- Binnenlandse Zaken** (1994) Integratiebeleid etnische minderheden. Contourennota. Den Haag: Sdu.
- Biondo, R. & Pirritano, M.** (1985) The effects of sports practice upon the psycho-social integration in the team. In International Journal of Sport Psychology 16: 28-36.
- Birrell, S. & Cole, Ch.L** (eds.) (1994) Women, Sport, and Culture. Champaign (III): Human Kinetics.
- Block, M.E.** (1994) Why all students with disabilities should be included in regular physical education, in Palaestra, spring 1994: 17-24.
- Blommaert, J., & Verschuere, J.** (1993) *Het migranten-vraagstuk*. Paper gepresenteerd tijdens Visiedag voor de integratiecentra. VCIM, Antwerpen.
- Boonstra, H.H.** (1990) *Integratie: wie, wat, waar, hoe, wanneer?* De Lier: Academisch Boeken Centrum.
- Bottenburg, M. van & Schuyt, K.** (1996) De maatschappelijke betekenis van sport. Arnhem: NOC*NSF.
- Bottenburg, M. van** (1994) Verborgene competitie. Amsterdam: Bert Bakker.
- Bottenburg, M. van, Hof, Ch. van 't, Oldenboom, E.** (1997) Goed, beter, best. Naar een kwaliteitsbeleid in een pluriforme sector. Amsterdam: Diopter.
- Bouet, M.** (1970) Integrational Functions of Sport in the Light of Research Based on Questionnaires, in International Review of Sport Sociology 4: 129-135.
- Branscombe, N. & Wann, D.** (1991) The positive social and self-concept consequences of sports team identification. In Journal of Sport and Social Issues, 15/2: 115-127.
- Brasile, F.M.** (1992) Inclusion: a developmental perspective. A rejoinder to 'examining the concept of reverse integration', in Adapted Physical Activity Quarterly 9: 293-304.
- Brassé, P.** (1985) Jonge migranten en hun vrije tijd. Het sport en vrijetijdsgedrag van jonge Turken en Marokkanen in Eindhoven en Dordrecht. Instituut voor sociale geografie. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
- Bredemeier, B.** (1991) 'Morality and sport for all'. In Oja & Telama Sport for all. Amsterdam: Elsevier Science.
- Brinkhoff, K-P.** (1992) Zwischen Verein und Vereinzelung. Schorndorf: Hofmann.
- Brockman, D.** (1970) Sport as an Integrating Factor in the Countryside, in International Review of Sport Sociology 4: 151-176.
- Bröskamp, B.** (1994) *Körperliche Fremdheit. Zum Problem der interkulturellen Begegnung im Sport*. Sankt Augustin: Academia Verlag.
- Cachay, K.** (1988) 'Sport und Gesellschaft, Zur Ausdifferenzierung einer Funktion und ihren Folgen', Schorndorf: Hofmann.
- Cahn, S.K.** (1994) Coming on strong. Gender and sexuality in twentieth century women's sport. New York: Free Press.
- Calhoun, D.** (1981) Sports, Culture & Personality. Westpoint (N.Y.): Leisure Press.
- CBS** (1994) Sportbeoefening 1991. In Sociaal-culturele berichten 11. Voorburg.
- CBS** (1996) Statistisch Jaarboek 1996. Voorburg.

- Chandler, T.J.L. & Nauright, J.** (eds.) (1996) Making men: Rugby and masculine identity. London/Portland: Frank Cass.
- Chionis/Janssens. J.** (1998) Etnische tweedeling in de sport. Onderzoekspresentatie op symposium 'Sport, buurt en sociale integratie', 22 april 1998, Rotterdam.
- Chu, D. & Griffey, D.C.** (1982) 'Sport and racial integration: the relationship of personal contact, attitudes and behaviour'. In Dunleavy, A.O./Miracle, A.W. & Rees, R. Studies in the sociology of sport, Fort Worth (Texas): Texas Christian University Press: pp. 271-282.
- Coakley, J.J.** (1986) Socialization and youth sports, in: , C.R. Rees & A. W. Miracle (Eds), *Sport and Social Theory*. Champaign: Human Kinetics.
- Coakley, J.J.** (1990) *Sport in society, issues and controversies*, (4th ed.). St. Louis: Times Mirror/Mosby.
- Coakley, J.J.** (1986) Socialization and youth sports, in Rees, C.R. & Miracle, A. W. Sport and Social Theory. (pp. 135-144), Champaign (II.): Human Kinetics.
- Coakley, J.J.** (1994/1997) Sport in society, issues and controversies, 5th/6th ed. [1st 1978]. St. Louis: Mosby.
- Council of Europe** (1979)
- Council of Europe** (1982). Sport for immigrants - European Seminar. Portugal: Council of Europe.
- Council of Europe** (1995) The significance of sport for society, health, socialisation, economy. Committee for the Development of Sport (CDDS), Council of Europe Press.
- CRM** (1974) Nota sportbeleid, Rijswijk.
- Crosset, T.** (1990) 'Masculinity, Sexuality, and the Development of Early Modern Sport', in Messner, M.A. & Sabo, D.F. (1990) Sport, Men and the Gender Order: critical feminist perspectives, Champaign (III.): Human Kinetics (pp. 45-55).
- Crum, B.** (1991) Over versporting van de samenleving. Reflecties over bewegingsculturele ontwikkelingen met het oog op sportbeleid, in opdracht van WVC, Rijswijk.
- Crum, B.J. & Leeuw, F. de** (1974) Keerpunt in sport. Deventer: Kluwer.
- De Knop, P. & Walgrave, L.** (1992) (Eds.), Sport als integratie. Kansen voor maatschappelijk kwetsbare jongeren. Brussel: Koning Boudewijnstichting.
- De Knop, P., De Martelaer, K., Theeboom, M., Van Engeland, E., Van Puymbroeck, L. & Verlinden, T.** (1993) Onderzoek naar de integratiemogelijkheden van de georganiseerde sport voor migrantenjongeren. Brussel: VUB.
- De Knop, P., Bollaert, L. & Theeboom, M.** (1993) Onderzoek naar de integratiemogelijkheden van islamitische migrantenmeisjes door de sport. Brussel: VUB-JAS.
- De Knop, P. & Theeboom, M.** (1992) Sport als integratiemiddel voor maatschappelijk kwetsbare jongeren. In P. De Knop, & L. Walgrave (Eds.), Sport als integratie. Kansen voor maatschappelijk kwetsbare jongeren (pp. 37-58), Brussel: Koning Boudewijnstichting.
- De Knop, P., De Martelaer, K., Theeboom, M., Van Engeland, E., & Van Puymbroeck, L.** (1994) Sport als integratie voor migrantenjongeren. Brussel: Koning Boudewijnstichting.
- De Knop, P., Bollaert, L. et al.** (in progress). Sport als een holebi. Brussel: VUB.
- De Pauw, K.P., & Gavron, S.J.** (1995) Disability and sport. Champaign (III.): Human Kinetics.
- Dewar, A.** (1993) Intergroup Race Relations: Succes or Failure? In D.D. Brooks & R.C. Althouse (eds.) Racism in college athletics: The African-American Athlete's Experience (pp. 225-246), Morgantown, WV: Fitness Information Technology.

- Digel, H.** (1986) 'Über den Wandel der Werte in Gesellschaft, Freizeit und Sport', in Heineman, K. & Becker, H. (Red.)/Deutscher Sportbund (Hrsg.), 'Die Zukunft des Sports, Materialien zum Kongreß "Menschen im Sport 2000"'. Schorndorf: Hofmann: 14-43.
- Digel, H.** (1995) Guidelines for a reflexive modernization of the development cooperation in sport. In J. Mester (ed). Images of sport in the world. 75th Anniversary of the Deutsche Sporthochschule Köln. Conference Proceedings (Cologne: november 1-5, 1995): pp. 315-324.
- Dijk, van, Soomeren van & Partners** (1995) Sport en alloctonen in cijfers. Eerste tussenrapportage: Inventarisatie van kwantitatieve gegevens over sportdeelname. Amsterdam: DSP.
- Downs, P. & Williams, T.** (1994) Student attitudes toward integration of people with disabilities in active settings: a European comparison. In Adapted Physical Activity Quarterly 11: 32-43.
- DSP** (van Dijk, van soomeren & Partners) (1990) Sportverenigingen in Amsterdam: zwart-wit of kleurrijk? Amsterdam: DSP.
- Duyvendak, J.W., A. Krouwel, N. Boonstra, & R. Kraaijkamp** (1998) Sport en integratie. Onderzoekspresentatie op Symposium 'Sport, buurt en social integratie'. 22 april 1998, Rotterdam.
- Duyvendak, V.** (1997) Specie kleeft anders dan cement. Paper gepresenteerd op workshop 'In- en uitsluiting, sociale cohesie en solidariteit' van het NWO programma 'De Nederlandse multiculturele en pluriforme samenleving', vrijdag 11 april, Utrecht.
- Eitzen, D.S., & Sage, G.H.** (1986) *Sociology of North American sport* (3rd ed.) Dubuque: Wim C. Brown.
- Elling, A. & De Knop, P.** (1998) Naar eigen wensen en mogelijkheden. Een onderzoek naar de sociaalintegrerende betekenissen van sport in relatie tot vier doelgroepen van het landelijk sportstimuleringsbeleid. Arnhem: NOC*NSF.
- Elling, A., Theeboom M. & Knop P.** (1998) Sociale integratie in het sportbeleid in Nederland en Vlaanderen. In: Steenberg J., Buisman A.J., De Knop P. & Lucassen J.M.H. *Waarden en Normen in de Sport*. Houten/Diegem: Bohn Stafleu van Loghum.
- Elling, A.** (1998) Integration through 'regular' and 'queer' sports: a critical reflection. Can the Gay Games change the world? Paperpresentatie congres 'Queer Games? Theories, politics, sports'. Amsterdam 29-31 juli 1998.
- Elling, A. & De Knop, P.** (1998) Een onderzoek naar de sociaalintegrerende betekenissen van sport in relatie tot vier doelgroepen van het landelijk sportstimuleringsbeleid. Onderzoeksrapport programma Waarden en Normen in de Sport. Arnhem: NOC*NSF.
- Elling, A.H.F, Tamboer, J.W.I. & Knoppers, A.** (1995) 'Vrouwen en mannen in de sport', in Lichamelijke Opvoeding 83/12: 540-544.
- Elling, A.H.F.** (1996) 'Jongens, kent er iemand een kandidaat?'. Een onderzoek naar de sekseverhouding binnen kaderfuncties in Zeeuwse sportorganisaties. Onderzoeksrapport, Middelburg: Stichting Zeeuwse Sportraad.
- Engbersen, G. & Gabriëls, R.** (1995) Voorbij segregatie en assimilatie. In G. Engbersen & R. Gabriëls (red.) Sferen van Integratie. Naar een gedifferentieerd alloctonenbeleid. (pp. 15-47) *Beleid en Maatschappij, Jaarboek 1994/95*. Amsterdam: Boom.
- Essen, S. van, Lambregts, T. & Buisman, A.** (1995) De ouderensport en de sportvereniging. In Lichamelijke Opvoeding 8: 360-365.
- Figler, S.K., & Whitaker, G.** (1991) *Sport and play in American life. A textbook in the sociology of sport* (2nd ed.) Dubuque: Wim C. Brow).
- Franke, E.** (1978) Theorie und Bedeutung Sportlicher Handlungen Schorndorf: Hofmann.
- George, J.** (1994) The virtual disappearance of the white male sprinter in the United States: a speculative essay. In Sociology of Sport Journal 11: 70-78.

- Gowricharn, R.S.** (1995) Integratie in een verbeelde werkelijkheid. In G. Engbersen & R. Gabriëls (red.) Sferen van Integratie. Naar een gedifferentieerd alloctonenbeleid. (pp. 204-222) Beleid en Maatschappij, Jaarboek 1994/95. Amsterdam: Boom.
- Greendorfer, S.L.** (1992) Sport Socialization. In T.S. Horn (Ed) *Advances in Sport Psychology*. Champaign: Human Kinetics.
- Grey, M.A.** (1992) Sport and Immigrant, Minority and Anglo Relations in Garden City (Kansas) High School. Sociology of Sport Journal, 9: 255-270.
- Griffin, P.** (1998) Strong women, deep closets. Lesbians and homophobia in sport. Champaign (II): Human Kinetics.
- Grupe, K.** (1990) 'Sportkultur zwischen Bildungsgut und Körperkult', in Grupe, O. (Hrsg).
- Grupe, O.** (1986) 'Künftige Aufgaben und Probleme der Sportwissenschaft', in Heineman, K. & Becker, H. (Red.)/Deutscher Sportbund (Hrsg), 'Die Zukunft des Sports, Materialien zum Kongreß "Menschen im Sport 2000"'. Schorndorf: Hofmann: 262-268.
- Gubbels, B.** (1991, [1985]) 'Etnische minderheden: eenheid in verscheidenheid'. In N. Nelissen & H. de Wit, Het verkennen van sociale problemen. 4de druk, Zeist: Kerckebosch (pp. 425-447).
- Guffens, Th.** (1991, [1985]) 'Mensen met een handicap en hun emancipatie'. In N. Nelissen & H. de Wit, Het verkennen van sociale problemen. 4de druk, Zeist: Kerckebosch (pp. 387-422).
- Gutmann, A.** (1995) Inleiding. In Ch. Taylor e.a. Multiculturalisme. Amsterdam: Boom.
- Hargreaves, J.** (1994) Sporting females. Critical issues in the history and sociology of women's sport. London: Routledge.
- Harper, P.B.** (1996) Are we not men? Masculine anxiety and the problem of African-American identity. New York: Oxford University Press.
- Harris, O.** (1991) Athletics and Academics: Contrary or Complementary Activities? In G. Jarvie (ed.) Sport, Racism and Ethnicity. (pp. 124-149), London (NY): Falmer Press.
- Harris, O.** (1994) Race, Sport and Social Support. Sociology of Sport Journal, 11: 40-50.
- Heineman, K. & Becker, H.** (Red.)/Deutscher Sportbund (Hrsg) (1986) 'Die Zukunft des Sports, Materialien zum Kongreß "Menschen im Sport 2000"'. Schorndorf: Hofmann.
- Heinemann, K. & Schubert, M.** (1994) Der Sportverein. Ergebnisse einer repräsentativen Untersuchung. Schorndorf: Hofmann.
- Heinemann, K.** (1986) 'Zum Problem der Einheit des Sports und des Verlusts seiner Autonomie'. In Heineman, K. & Becker, H. (Red.)/Deutscher Sportbund (Hrsg) 'Die Zukunft des Sports, Materialien zum Kongreß "Menschen im Sport 2000"'. Schorndorf: Hofmann: 112-128.
- Hekma, G.** (1994) Als ze maar niet provoceren. Amsterdam: Het Spinhuis.
- Hilvoorde, I.M. van, Steenbergen, J, en Tamboer, J.W.I.** (1995) 'Sport in het licht van een geïndividualiseerd gezondheidsbegrip', in Lichamelijke Opvoeding 13: 588-592 en 14: 657-660.
- Hoogendam, A.** (1997) De medaille en zijn keerzijde. Naar een beleid voor verantwoorde sportbeoefening. Arnhem: NOC*NSF.
- Hoogewerf, K.** (1995) Lokale overheden en sportbeleid. Een studie naar veranderingen in gemeentelijk sportbeleid tussen 1945 en heden. Dordrecht: Landelijke Contactraad.
- Hooks, b.** (1995) Killing rage. Ending racism. London: Penguin.
- Hooft, J.** (1987) We willen wel, maar... Onderzoek naar sportdeelname van etnische minderheidsgroepen. Amsterdam: Bestuursinformatie en Afdeling Sport en Recreatie.

- Hortulanus, R.P. Liem, P.P.N. & Sprinkhuizen, A.M.M.** Domeinen van welzijn. Welzijnsbeleving en welzijnsbeleid in de jaren '90. Den Haag: Vuga.
- Ingham, A.G. & Loy, J.W.** (eds.) (1993) Sport in social development, traditions, transitions and transformations, Champaign (II): Human Kinetics.
- Jarvie, G.** (ed.) (1991) Sport, Racism and Ethnicity, London (NY): Falmer Press.
- Jong, F. de** (1989) Allochtonen en sport in eigen kring. Integratie of isolatie? Universiteit van Amsterdam: Instituut voor Sociale Geografie.
- Kapustin** (1992) Leben mit sport. Perspektiven sportwissenschaftlicher Projektarbeit. Rostra universitatis wirceburgensis, Universität Würzburg.
- Kearney, A.T.** (1992) Sport als bron van inspiratie voor onze samenleving. Sport biedt unieke kansen voor de ontwikkeling van de maatschappij. In opdracht van NOC*NSF. Amsterdam: A.T. Kearney.
- Kelly, J.R.** (ed.) (1993) Activity and Aging. Staying involved in Later Life. Newbury Park: Sage.
- Kleibert, D.A. & Ray, R.O.** (1993) Leisure and Generativity. In J.R. Kelly (ed.) Activity and Aging. Staying involved in Later Life. (pp. 106-117), Newbury Park: Sage.
- Klein, A.M.** (1990) Little big man: hustling, gender narcissism, and bodybuilding subculture. In M.A. Messner & D.F. Sabo (eds.) (1990) Sport, men and the gender order: critical feminist perspectives. (pp. 127-139), Champaign (III): Human Kinetics.
- Knop, P. De & Walgrave, L.** (1992) Sport als Integratie. Kansen voor maatschappelijk kwetsbare jongeren, Brussel: Koning Boudewijnstichting.
- Knop, P. De, Puymbroeck, L. van & Theeboom, M.** (1995a) Georganiseerde sport een middel tot integratie? Een retrospectie bij migrantentopsporters en modale migrantensporters. In Vlaams Tijdschrift voor Sportbeheer 128: 41-47.
- Knop, P. De, Theeboom, M. Verlinden, T. & Puymbroeck, L. Van,** (1998) Onder de sluier. Islamitische migranten-meisjes over sport. In A. Buisman (red.) Jeugdsport en beleid. (pp. 148-171), Houten: Bohn Stafleu van Loghum.
- Knop, P. De, Theeboom, M., Puymbroeck, L. Van, Engeland, E. van, Martelaer, K. De & Wittock, H.** (1995b) Sport en integratie: de integratiemogelijkheden van de georganiseerde sport voor migrantenjongeren, in Tijdschrift voor Lichamelijke Opvoeding 155/1: 5-9.
- Knoppers, A. & Bouman, Y.** (1996) Trainers/coaches: een kwestie van kwaliteit? De arbeidscultuur van trainers/coaches (in zes teamsporten). Arnhem: NOC*NSF.
- Knoppers, A. & Bouman, Y.** (1998) Altijd beter dan mijn sporters. De arbeidscultuur van trainers/coaches (in 4 individuele sporten). Arnhem: NOC*NSF.
- Knoppers, A. & Bouman, Y.** (1998) De trainer als cultuurdrager. In J. Steenbergen, A.J. Buisman, P. De Knop, J.M.H. Lucassen (red.) Waarden en Normen in de Sport. Analyse en beleidsperspectief. (pp. 223-237), Houten: Bohn Stafleu Van Loghum.
- Knoppers, A. & Elling, A.** (1998, in druk) Gender, etniciteit en de sportmedia. Eerste tussenrapportage. Utrecht: CBM.
- Knoppers, A.** (1992) 'Explaining Male Dominance and Sex Segregation in Coaching: Three Approaches'. In Quest 44: 210-227.
- KNVB** (1997) Jubileumboek Vrouwenvoetbal. 25 jaar. Zeist: KNVB.
- Kolnes, L-J.** (1995) Heterosexuality as an organizing principle in women's sport. In International Review for Sociology of Sport, 30/1: 61-77.
- Kurz, D.** (1986) 'Vom Sinn des Sports'. In K. Heineman & H. Becker. (Red.)/Deutscher Sportbund (Hrsg.), (1986) 'Die Zukunft des Sports, Materialien zum Kongreß "Menschen im Sport 2000". (pp. 44-68), Schorndorf: Hofmann.

- Lagendijk, E., Gossink, H. & Gugten, M. van der** (1995) Sport en allochtonen in beleid, tweede tussenrapportage: analyse van het sportstimuleringsbeleid voor allochtonen. Amsterdam: Van Dijk, Van Soomeren en Partners.
- Lapchick, R.** (ed.) (1995a) Sport in society. Equal opportunity or business as usual? Thousand Oaks: Sage.
- Latuheru, E.J., Vries, E.M. de en Jong, M.-J. de** (1994) Integratie belemmerd? Een onderzoek naar belemmeringen... Rotterdam: Risbo (EUR).
- Lenskyj, H.** (1986) Out of bounds. Women, sport and sexuality. Toronto: The women's press.
- Linden, B. van** (1997) 'Acht uur per dag deed ik alsof' Algemeen Dagblad, dinsdag 25-2-1997.
- Lopata, H.Z.** (1993) Widows. Social Integration and Activity. In J.R. Kelly (ed.) Activity and Aging. Staying involved in Later Life. (pp. 99-105), Newbury Park: Sage.
- Lovell, T.** (1991) Sport, Racism and Young Women. In G. Jarvie (ed.) Sport, Racism and Ethnicity. (pp. 58-73), London (NY): Falmer Press.
- Loy, J.W. & McPherson, B. D.** (1978) Sport and social systems. A guide to analysis, problems and literature. Reading (Mass.): Addison-Wesley.
- Lucassen, L.** (1990) Sport en socialisatie, een studie naar processen en patronen van inlijving in sportcultuur. Arnhem: NSA, NSF.
- Lumpkin, A, Stoll, S.K. & Beller, J.M.** (1994) Sport Ethics: applications for fair play. St. Louis: Mosby.
- Machiels, J.** (1986) Ouderen, sport en vrije tijd. De functie(s) van sport in het vrijetijdsgedrag van ouderen. Doctoraalscriptie, Interfaculteit Lichamelijke Opvoeding, Vrije Universiteit, Amsterdam.
- Maguire, J.** (1991) Sport, Racism and British Society: A Sociological Study of England's Elite Male Afro/Caribbean Soccer and Rugby Union Players. In G. Jarvie (ed.) Sport, Racism and Ethnicity. (pp. 94-123), London (NY): Falmer Press.
- Maguire, J.** (1994) Sport, identity politics, and globalization: diminishing contrasts and increasing varieties. In Sociology of Sport Journal 11: 398-427.
- Manders, Th & Kropman, J.** (1979) Sportdeelname: wat weten we ervan? Een literatuuroverzicht van de drempels en stimulansen voor sportbeoefening. Nijmegen: Instituut voor Toegepaste Sociologie. State University Press: pp. 324-351.
- Manders, Th & Kropman, J.A.** (1982) Sportbeoefening, drempels en stimulansen. Nijmegen: ITS.
- Manders, Th.** (1984) Gehandicapten en sport, Samenvatting van een onderzoek naar de sportbeoefening door lichamelijk en zintuiglijk gehandicapten in de leeftijd van 15 tot 50 jaar, in opdracht van het Ministerie van Welzijn, Volksgerondheid en Cultuur, Nijmegen: Instituut voor Toegepaste Sociologie.
- Manders, Th.** (1987) Sport in de mid-life periode, aspecten van sportbeoefening bij 30-50-jarigen. Nijmegen: ITS.
- Martin, J.** (1992) Cultures in Organisations. Three Perspectives. Oxford: University Press.
- Mastro, J.V., Burton, A.W. & Rosendahl, M.** (1996) Attitudes of elite athletes with impairments toward one another: a hierarchy of preference. In Adapted Physical Activity Quarterly, 13: 197-210.
- Matheson, H., Mathes, S. & Murray, M.** (1995) Group cohesion of female intercollegiate coaching and interacting teams across a competitive season. In International Journal of Sport Psychology 27: 37-49.
- Mbv0** (1992) Mbv0: de trend. Een beleidsnota voor de jaren '90. Utrecht: Landelijke Stichting Mbv0.
- McCarthy, D. & Jones, R.L.** (1997) Speed, aggression, strength, and tactical naïveté. In Journal of sport and Social Issues 21/4: 348-362.

- McPherson, B.D.** (1986) Socialization theory and research: toward a "new wave" of scholarly inquiry in a sport context. In: C.R. Rees & A. W. Miracle (Eds) *Sport and Social Theory*. Champaign: Human Kinetics.
- McPherson, B.D.** (1986) 'Socialization theory and research: toward a 'new wave' of scholarly inquiry in a sport context'. In Rees, C.R. & Miracle, A. W. *Sport and Social Theory*. (pp. 111-134), Champaign (II.): Human Kinetics.
- Meloan, J.D. & Eersteling, P.** (1994) Er wordt wel eens wat geroepen. Discriminatie van allochtonen in de amateursport. LISWO Leiden, Utrecht: Jan van Arkel.
- Merkel, U. & Tokarski, W.** (1996) Racism and xenophobia in European football. Aachen: Meyer und Meyer.
- Messner M.A. & Sabo, D.F.** (1994) Sex, Violence & Power in Sports. Rethinking Masculinity. Freedom: The Crossing Press.
- Messner, M.A. & Sabo, D.F.** (eds.) (1990) Sport, men and the gender order: critical feminist perspectives. Champaign (III): Human Kinetics.
- Meusel** (1996) Bewegung, Sport und Gesundheit im Alter. Wiesbaden: Quelle & Meyer.
- Mossink en Nederland** (1994).
- Mout, G.** (1991) Wat gebeurt er onderweg? In themanr. 'Etnische minderheden, sport en organisatie' van *Vrijetijd en Samenleving*. Tijdschrift voor de studie van vrijetijd en cultuur. 9/2: 17-28.
- Mush, E., Mertens, B., Browaeys, B., & Laporte, W.** (1992) Bevorderen van sociale competentie bij jongeren uit het beroepsonderwijs via coöperatieve sportspelen. In P. De Knop, & L. Walgrave (Eds.), Sport als integratie. Kansen voor maatschappelijk kwetsbare jongeren (pp. 98-103), Brussel: Koning Boudewijnstichting.
- Naber, P.** (1991) Vriendschap onder jonge vrouwen. Amersfoort: Acco.
- NCSU** (1997) De Nederlandse Christelijke Sport Unie. 'Koepelorganisatie van de christelijke sportbeweging'. Amersfoort.
- Niekerk, M. van** (1990) Etniciteit: Surinaamse, Turkse en Nederlandse jongeren in een naoorlogse wijk. In Migrantenstudies 1: 18-30.
- Nieuwenhuis, P.** (1993) De 55+ sporter. In *Spel en Sport*, 1:5-7.
- NIPO** (1997) Onderzoek Sport, Tolerantie en Fair Play. Amsterdam: NIPO.
- Nixon II, H.L.** (1993) Social Network Analysis of Sport: Emphasizing Social Structure in Sport Sociology, in Sociology of Sport Journal 10: 315-321.
- Nixon, H.L.** (1984) 'Handicapism and sport: new directions for sportsociology research'. In N. Theberge & P. Donnelly (eds.) Sport and the sociological imagination, Proceedings of the 3rd Annual Conference of the North American Society for the Sociology of Sport, Toronto/Canada, November 1982, Fort Worth: Texas Christian University Press.
- NOC*NSF** (1993) Waarden en Normen in de Sport. Onderzoeksprogramma. (subsidieaanvraag), Arnhem: NOC*NSF.
- NOC*NSF** (1996) Participatie en integratie. Verslag van de eerste themabijeenkomst in het kader van het Nationaal debat over de relatie tussen sport en overheid 'Sport voor een leefbare samenleving', 9 mei 1996. Arnhem: NOC*NSF.
- NOC*NSF** (1997) Ruimte voor ontwikkeling. Maatregelen ter verbetering van de ondersteuning van de breedtesport in Nederland in de periode 1997-2001. Arnhem: NOC*NSF.
- NSC/GISAH** (1995) Verslag landelijke studiedag 'Sport en homo-emancipatie', 12 mei 1995, Haarlem.
- Olin, K., Heinonen, O. & Lahtinen, J.** (1990) Social integration of foreign professional players into sport and society: a migration perspective. University of Jyväskylä, Department of social sciences of sport, Research reports No 52.

- Palzkill, B.** (1990) Zwischen Turnschuh und Stöckelschuh. Die Entwicklung lesbischer Identität im Sport, Bielefeld: AJZ-Verlag.
- Parry, J. & Parry, N.** (1991) Sport and the Black Experience. In G. Jarvie (ed.) Sport, Racism and Ethnicity. (pp. 150-174), London (NY): Falmer Press.
- Patrikson, G.** (1995) Scientific review (II) of Socialisation. In Council of Europe (1995) The significance of sport for society. Health, socialisation, economy. Committee for the Development of Sport (CDDS), Council of Europe Press.
- Penninx, R., Tillie, J., Vermeulen, H., Vries, M. de en Wolff, R.** (1995) Migratie, minderheden en beleid in de toekomst. Een trendstudie. In opdracht van De Tijdelijke Wetenschappelijke Commissie Minderhedenbeleid. Amsterdam: Het Spinhuis.
- Planting, R.** (1992) Mannen onder elkaar. Topsport biedt geen plaats aan homo's. Elsevier 25-7-1992.
- Prinsen, M.** (1996) Sportverenigingen geven participatie en integratie laagste prioriteit. In Landelijk Contact 3: 12-15.
- Prinssen, J. & Kropman, J.** (1992) Sportdeelname in Nederland. Continuïteit en veranderingen in de deelname tussen 1978 en 1990. KU Nijmegen: ITS.
- Pronger, B.** (1990) The arena of masculinity. Sports, homosexuality and the meaning of sex. New York: St. Martin.
- Ramdas, A.** (1996) Als zwarte spelers meedoen zijn het plots onze jongens' In de Volkskrant 21 juni, p.1.
- Ramsahai, R.S.** (1996) Allochtone sportverenigingen en integratie. Onderzoekspresentatie op Duits-Nederlandse conferentie over de integratie van buitenlanders in de maatschappij. 21-22/3/'96, Delft.
- Rees, C.R. & Miracle, A.W.** (1984) 'Participation in sport and the reduction of racial prejudices: contact theory, superordinate goals hypothesis or wishful thinking?'. In N. Theberge & P. Donnelly (eds.) Sport and the sociological imagination, Proceedings of the 3rd Annual Conference of the North American Society for the Sociology of Sport, Toronto/Canada, November 1982, Fort Worth: Texas Christian University Press.
- Riddick, C.C.** (1993) Older Women's Leisure Activity and Quality of Life. In J.R. Kelly (ed.) Activity and Aging. Staying involved in Later Life. (pp. 86-98), Newbury Park: Sage.
- Ronglan, L.T.** (1997) The top-level sport team: a performance group, a group of friends, a group of workers. Paperpresentatie ISSA symposium 29/6-1/7 1997, Oslo.
- Roosen, J. & Kropman, J.** (1989) Ouderen en sport. Nijmegen: ITS.
- Saharso, S.** (1992) Jan en alleman. Etnische jeugd over etnische identiteit, discriminatie en vriendschap. Utrecht: van Arkel.
- Sailes, G.A.** (1993) An Investigation of Campus Stereotypes: The Myth of Black Athletic Superiority and the Dumb Jock Stereotype. Sociology of Sport Journal 10: 88-97.
- Schaap, E.** (1995a) Sport verbreedert, maar niet altijd. In Peregrinus 9/10.
- Schaap, E.** (1995b) Samen of apart, wie bepaalt de regels? In Peregrinus: 22-24.
- Scheepers, P. & Eisinga, R.** (1991, [1985]) 'Vooroordelen van Nederlanders?' In N. Nelissen & H. de Wit (red.) Het verkennen van sociale problemen, 4de druk, Zeist: Kerckebosch (pp. 343-358).
- Schelven, W. van** (1994) 'Onderzoek allochtone sportorganisaties', in Spel & Sport 94/1: 18-22.
- Schelven, W. van** (1994) Succes- en faalfactoren van allochtone sportorganisaties. Amsterdam: Stichting Spel en Sport.
- Schöttler, B.** (1991) Sportanbieter für Ältere: Bestandaufnahme und Perspektiven. In W. Tokarski & H. Allmer (Hrsg.) Sport und Altern. Eine Herausforderung für die Sportwissenschaft. Themanummer Brennpunkte der Sportwissenschaft 5/1. (pp. 22-35), Deutsche Sporthochschule Köln, Sankt Augustin: Academia.

- Schreurs, K.** (1986) *Het is maar hoe je het bekijkt*. Een onderzoek naar identiteit en subcultuur bij lesbische vrouwen uit Groep 7125. Utrecht: Homostudies.
- Schulke, H.J.** (1990) *Sport-Alltag-Kultur*, Standpunkte zur Sportbewegung. Aachen: Meyer und Meyer.
- Schulke-Vandre, J.** (1995) 'Vom Sport für Behinderte zum Integrationssport mit allen.' & 'Konzeptionelle Grundlagen'. In K. Fehres, J. Schulke-Vandre, & B. Thieme (Hrsg) *Bewegung - grenzenlos*. Theoretische und praktische Ansätze zum Integrationssport an bundesdeutschen Hochschulen. (pp. 24-66), Hamburg: Czwalina.
- SCP** (1995) *Rapportage Minderheden 1995. Concentratie en segregatie*. Den Haag: VUGA.
- SCP/Timmermans, J.M.** (1993) *Rapportage ouderen*. Rijswijk: Sociaal Cultureel Planbureau.
- SCP/Timmermans, J.M.** (1994) *Rapportage gehandicapten*. Rijswijk: Sociaal Cultureel Planbureau.
- Seidman, S.** (1995) Deconstructing queer theory or the under-theorization of the social and the ethical. In L. Nicholson & S. Seidman (eds.) *Social Postmodernism. Beyond identity politics*. (pp. 116-141), Cambridge: University press.
- Sherman, A.** (1996) Mainstreaming: where did we fail?, in *Palaestra*, spring 1996: 25-27.
- Sherril, C. & Williams, T.** (1996) Disability and sport: psychosocial perspectives on inclusion, integration and participation. In *Sport Science Review* 5/1: 42-64.
- Sherrill, C.** (1984) Social and psychological dimensions of sports for disabled athletes. In *Sport and disabled athletes*. Olympic Scientific Congress Proceedings (pp. 22-33).
- Sherrill, C.** (1994) Least restrictive environment and total inclusion philosophies: critical analysis, in *Palaestra*, spring 1994: 24-35/52-54.
- Snyder, E.E. & Spreitzer, E.** (1978) *Social aspects of sport*. Englewood Cliffs (New Jersey): Prentice-Hall.
- Steadward, R.S.** (1996) Integration and sport in the paralympic movement. In *Sport Science Review* 5/1: 26-41.
- Steenbergen, J. & Hilvoorde, I.M. van** (1996) 'Waarden en normen in de wedstrijd sport: een aanzet tot systematisering'. In *Lichamelijke Opvoeding* 3: 109-112 en 4: 177-180.
- Steenbergen, J. & Tamboer, J.** (1998) Het dubbelkarakter van sport: een conceptuele dynamiek. In J. Steenbergen, A.J. Buisman, P. De Knop, J.M.H. Lucassen (red.) *Waarden en Normen in de Sport. Analyse en beleidsperspectief*. (pp. 69-95), Houten: Bohn Stafleu Van Loghum.
- Steenbergen, J. Buisman, A.J., De Knop, P., Lucassen, J.M.H.** (red.) (1998) *Waarden en Normen in de Sport. Analyse en beleidsperspectief*. Houten: Bohn Stafleu Van Loghum.
- Steenbergen, J./Vos, N. de & Tamboer, J.W.I.** (1992) 'Het dubbelkarakter van sport'. In *Lichamelijke Opvoeding* 14: 638-641.
- Steenhoven, P. van** (1996) *Deelname en voorkeuren sportbeoefening ouderen*. Amsterdam: O+S.
- Stevenson, C.L. & Nixon, J.E.** (1972) A Conceptual Scheme of the Social Functions of Sport, in *Sportwissenschaft* 2: 119-132.
- Stichting Spel & sport** (1990) *Organisatorische Integratie: een vorm van sportieve samenwerking*. Amsterdam: SSS.
- Stichting STFPN** (1997) *Nederlands actieplan Sport, Tolerantie en Fair Play 1997-2000*. Amersfoort.
- Stokvis, R.** (red.) (1992) Themanummer 'Etnische minderheden, sport en organisatie' *Vrije tijd en Samenleving*, tijdschrift voor de studie van vrijetijd en cultuur, 9/2.
- Stöpler, L. & Schuyf, J.** (1997) *Seksueel onbekend*. Een verkenning rond de verdere mogelijkheden tot samenwerking tussen homoseksuele en lesbische sportclubs en bonden. Homostudies, Universiteit Utrecht.

- Stouthuysen, P., Ghekiere, E., Bollaert, L.** (1999) Springplank of struikelblok tot acceptatie en participatie? Een verkennend onderzoek naar Holebi-sportclubs in Vlaanderen. Brussel: VUB.
- Sugden, J. & Yiannakis, A.** (1982) Sport and juvenile delinquency: a theoretical base, in Journal of Sport and Social Issues 6/1: 22-30.
- Tamboer, J.W.I. & Hilvoorde, I.M. van** (1993) 'Veranderende waarden en normen', in Spel & Sport 93/2: 27-32.
- Tamboer, J.W.I.** (red.) (1997) Sportfilosofie. Cursusreader, VU, Amsterdam.
- Taylor, Ch.** e.a. (1995) Multiculturalisme. De politiek van erkenning nader onderzocht. Amsterdam: Boom.
- Tennekes, J.** (1995) Identiteit: een sociaal-wetenschappelijke beschouwing. In A.W. Musschenga, W. van Tilburg, J. Tennekes & H.E.S. Woldring De mens die je bent. Over identiteit. (pp. 37-47), Kampen: Kok Agora.
- Theeboom & M. De Knop, P.** (1992) Inventarisatie binnen het jeugdwerk in Vlaanderen. In P. De Knop, & L. Walgrave (Eds.), Sport als integratie. Kansen voor maatschappelijk kwetsbare jongeren (pp. 119-130). Brussel: Koning Boudewijnstichting.
- Theeboom, M. De Knop, P. & Gittenauer, M.** (1992) Sport in het deeltijds onderwijs. In P. De Knop, & L. Walgrave (Eds.), Sport als integratie. Kansen voor maatschappelijk kwetsbare jongeren (pp. 91-95). Brussel: Koning Boudewijnstichting.
- Thiboutot, A., Smith, R.W. & Labanovich, S.** (1992) Examining the concept of reverse integration: a response to Brasile's 'new perspective on integration', in Adapted Physical Activity Quarterly 9: 283-292.
- Tilburg, T.** (1992) Support Networks before and after retirement. In Journal of Social and Personal Relationships. 9: 433-445.
- Tokarski, W. & Allmer, H.** (Hrsg.) (1991) Sport und Altern. Eine Herausforderung für die Sportwissenschaft. Brennpunkte der Sportwissenschaft 5/1., Deutsche Sporthochschule Köln, Sankt Augustin: Academia.
- Tokarski, W.** (1991) Neue Alte, alte Alte - alter oder neuer Sport? Seniorensport im Zeichen des Umbruchs. In W. Tokarski & H. Allmer (Hrsg.) Sport und Altern. Eine Herausforderung für die Sportwissenschaft. Themanummer Brennpunkte der Sportwissenschaft 5/1. (pp. 5-21), Deutsche Sporthochschule Köln, Sankt Augustin: Academia.
- Toren, I. van** (1996) De integratieve functie van ouderensport. Doctoraalscriptie, KUB, Tilburg.
- Vanreusel, B. & Bulcaen, F.** (1992) De sociale betekenis van sportdeelname, (onderzoek in opdracht van WVC), Instituut voor Lichamelijke Opleiding, K.U.: Leuven.
- Vanreusel, B.** (1993) Adherence to Sport from Youth to Adulthood: A Longitudinal Study on Socialization, in W. Duquet, P. De Knop & L. Bollaert (eds.) Youth sport: a social approach. (pp. 99-109).
- Veenman, J.** (red) (1994) De sociale integratie van Molukkers. Onderzoek in opdracht van het Ministerie van VWS. Bloemendaal: Koninklijke Vermande.
- Velzen, P. van** (1986) Integratie van gehandicapten en niet-gehandicapten in de samenleving door gezamenlijke sportbeoefening. Literatuurscriptie, Interfaculteit Lichamelijke Opvoeding, Vrije Universiteit, Amsterdam.
- Venekamp, G.J. & Wolters, M.** (1996) Sporters in cijfers. Ledentalontwikkeling van NOC*NSF lidorganisaties. Arnhem: NOC*NSF.
- Verkuyten, M.** (1996) De structuur van etnische attituden. Paper voor de 7^e sociaal-wetenschappelijke studiedagen 'Van de hoed en de rand', 11/12 april, Amsterdam.
- Verkuyten, M.** (1997) Cultural discourse in the Netherlands: talking about ethnic minorities in the inner-city. In Identities 4/1: 99-132.
- Vermeulen, H. & Penninx, R.** (1994) Het democratisch ongeduld. De emancipatie & integratie van zes doelgroepen van het minderheden beleid. Amsterdam.

- VNG (1989) Gemeentelijk sportbeleid. Den Haag: VNG.
- Vries, G. de (1994) Nederland verandert. Sociale problemen in de jaren tachtig en negentig. Amsterdam: Het Spinhuis.
- WWS (1994) Naar eigen vermogen, welzijnsnota '95-'98. Den Haag: Sdu.
- WWS (1994) Investeren in integreren. Den Haag: Sdu.
- WWS (1994b) Naar eigen vermogen, welzijnsnota '95-'98. Den Haag: Sdu.
- WWS (1995a) 'De perken te buiten'. Meerjarenprogramma gehandicaptenbeleid 1995-1998. Den Haag: Sdu.
- WWS (1995a) Ouderenbeleid 1995-1998. Den Haag: Sdu.
- WWS (1995b) Gehandicaptenbeleid. Den Haag: Sdu.
- WWS (1995b) Ouderenbeleid 1995-1998. Integraal actie-programma. Den Haag: Sdu.
- WWS (1995c) Sport en sociale vernieuwing, een vervolg, interne notitie van het Ministerie van WWS, Rijswijk.
- WWS (1996) Wat sport beweegt. Contouren en speerpunten voor het beleid van de rijksoverheid. Den Haag: Sdu.
- WWS (1996a) Sport en allochtonen. Feiten, ontwikkelingen en beleid (1986-1995). Directie sport, Rijswijk.
- WWS (1996b) Wat sport beweegt. Contouren en speerpunten voor het beleid van de rijksoverheid. Den Haag: Sdu.
- Walgrave, L. (1992) Maatschappelijke kwetsbaarheid van jongeren als opdracht. In P. De Knop, & Walgrave (Eds.), Sport als Integratie. Kansen voor maatschappelijk kwetsbare jongeren (pp. 19-35), Brussel: Koning Boudewijnsstichting.
- Weiss, M., Smith, a. & Theeboom, M. (1996) 'That's what friends are for': children's and 'teenagers' perceptions of peer relationships in the sport domain. In Journal of sport and Exercise Psychology 18: 347-379.
- Wendell, S. (1996) The rejected body. Feminist philosophical reflections on disability. New York: Routledge.
- Wester, F. (1991) Strategieën voor kwalitatief onderzoek. Muiderberg: Coutinho.
- Whimbush, E. & Talbot, M. (eds.) (1988) Relative Freedoms. Women & Leisure. Philadelphia: Milton Keynes.
- Wilson, J. (1994) 'Sport and social reform'. In Playing by the rules, sport, society and the state, Detroit: Wayne State University Press: pp. 324-351.
- Wilterdunk & Heerikhuizen (1993) pp. 24-26.
- Winnick, J.P. (1987) An integration continuüm for sport participation, in Adapted Physical Activity Quarterly 4: 157-161.
- Winnick, J.P. (ed.) (1990) Adapted physical education and sport, Champaign, III: Human Kinetics.
- Wohl, A. (1970) Competitive sport and its social functions. In International Review of Sport Sociology 4: 117-124.
- WVC (1982) Nota sportbeoefening door gehandicapten, nr.1, Rijswijk.
- WVC (1983) Notitie accenten sportbeleid 1984 e.v., Rijswijk.
- WVC (1983) Notitie accenten sportbeleid. Rijswijk: Ministerie van WVC.
- WVC (1985) Nota Sport en minderheden, Rijswijk.
- WVC (1985) Sport en Minderheden, Rijswijk: Ministerie van WVC.
- WVC (1987) Sportbeoefening door gehandicapten, nr.9, Rijswijk.
- WVC (1990) Stand van zakenbrief sportbeleid, 27 april, Rijswijk.

- WVC** (1990) Stand van zakenbrief sportbeleid. Rijswijk.
- WVC** (1991) Voortgangsrapportage homo-/lesbisch emancipatiebeleid, Rijswijk: Ministerie van WVC.
- WVC** (1994) Investeren in integreren. Den Haag: Sdu.
- Yetman, N.R. & Berghorn, F.J.** (1993) Racial Participation and Integration in Intercollegiate Basketball: A Longitudinal Perspective. Sociology of Sport Journal 10: 301-314.
- Young, I.M.** (1997) Gender as seriality: thinking about women as a social collective. In L. Nicholson & S. Seidman (eds.) Social Postmodernism. Beyond identity politics. (pp. 187-215), Cambridge: University press.
- Young, P.D.** (1994) Lesbians and gays and sports. New York: Chelsea house.
- Yuval-Davis, N.** (1998) Gender, ethnicity, race and class. Theorizing social divisions. In Lezingenbundel De koppeling van gender en etniciteit in beleid. Instituut voor Vrouw en Arbeid/Equality.
- Zack, N.** (ed.) (1997) Race/sex. Their sameness, difference and interplay. New York: Routledge.
- Zimmermann, M.** (1986) Integration ist möglich. Behindertensport im MTV Köln. Ein Beispiel aus der Praxis. In E. Franke. (hrsg.) Sport und Gesundheit. (pp. 118-128), Reinbek: Rowohlt.
- Zoutendijk, D.C.** (1992) Sportstimulering en projectenbeleid. Enschede: Centrum voor bestuurskundig onderzoek en onderwijs (UT).
- Zwaard, S.P.** (1984) Sportbeoefening in clubverband door Turkse en Marokkaanse jongeren te Amsterdam, doctoraalscriptie. Amsterdam: Vrije Universiteit.

Koning Boudewijnstichting

De Koning Boudewijnstichting is een onafhankelijke instelling van openbaar nut. Als geschenk bij de 25ste verjaardag van Zijn troonsbestijging in 1976, verkoos Koning Boudewijn de oprichting van een Stichting die ten dienste zou staan van de bevolking. Artikel 3 van de statuten omschrijft haar opdracht als volgt: ‘... het nemen van initiatieven ter verbetering van de levensomstandigheden van de bevolking, met inachtneming van factoren van economische, maatschappelijke, wetenschappelijke en culturele aard.’ Met andere woorden: de Koning Boudewijnstichting wil maatschappelijke problemen en uitdagingen aanpakken door solidariteit en vrijgevigheid te stimuleren, en door op te treden als katalysator van duurzame veranderingen.

Om de generositeit te promoten, biedt de Stichting particulieren, verenigingen en bedrijven de mogelijkheid om fondsen op te richten die vernieuwende projecten en acties ondersteunen. Met de formule van ‘Transnational Giving Europe’ en de King Baudouin Foundation U.S., Inc. moedigt de Koning Boudewijnstichting de vrijgevigheid aan over de landsgrenzen heen. Naast de giften van talloze schenkers (op PCR 000-0000004-04) die een constante aanmoediging betekenen, is ook de dotatie van de Nationale Loterij essentieel voor de impact van de Stichting.

Drie thema’s staan centraal in haar projecten en campagnes: het bevorderen van welvaart en welzijn, het meewerken aan de dynamiek van het maatschappelijk samenleven, en het stimuleren van de persoonlijke ontplooiing en ontwikkeling. Concreet betekent dit dat de Stichting initiatieven ontwikkelt rond armoede en sociale uitsluiting, arbeid en tewerkstelling, duurzame ontwikkeling in socio-economische sectoren, justitie en lokaal bestuur, de ontwikkeling van de burgersamenleving, media, vorming, en cultuur en sport.

De Koning Boudewijnstichting vervult een forumfunctie door deskundigen en burgers rond de tafel te brengen. Verder stimuleert ze het denken op langere termijn en sensibiliseert de bevolking rond thema’s die haar na aan het hart liggen.

Met de steun van de

Nationale Loterij